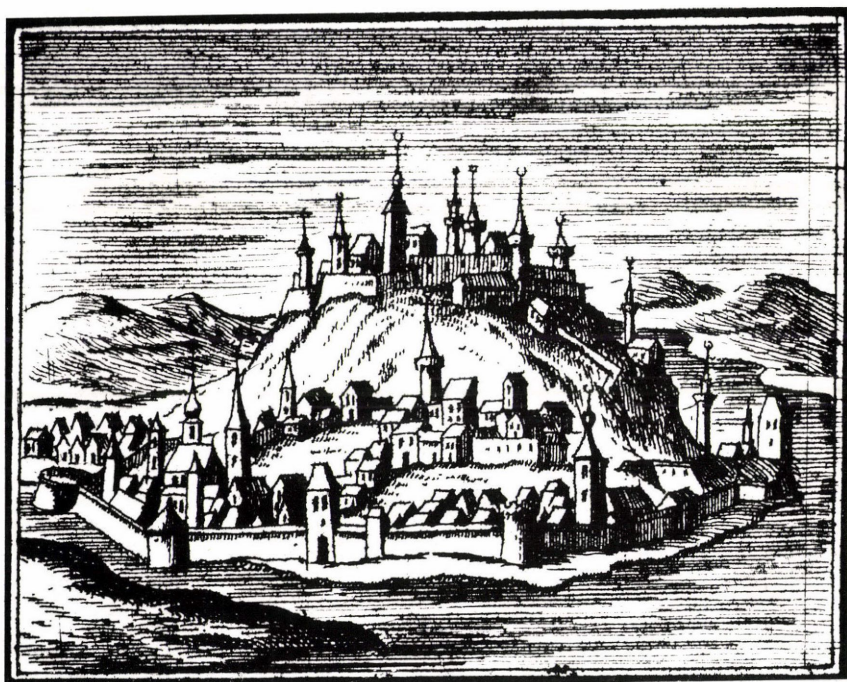

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

II. évfolyam

1995. 2. szám

E számunk szerzői

Molnár Antal (ELTE BTK, történelem-latin szakos, V. éves)
Poprády Judit (Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, tanársegéd)
Thoroczkay Gábor (ELTE ÁJTK, egyetemi nyelvtanár)

Szerkesztőség

Reisz T. Csaba (főszerkesztő)
Kenyeres István
Németh István

*

Postacím

FONS szerkesztőség 1052 Budapest, Piarista köz 1.
(ELTE BTK, Történelem Segédtudományai Tanszék)

*

Lapunkat és ezzel az egyetemisták tudományos munkáját támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium
Budapest Főváros Levéltára
Magyar Levéltárosok Egyesülete
ELTE BTK HÖT Közművelődési Kuratórium

*

A címlapon:

Belgrád — A város látképe.

Ismeretlen német mester (XVII. század második fele).

Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Történelmi Képcsarnok, T 38.

*

Felelős kiadó: A Levéltáros Hallgatók Egyesülete
és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör
(ELTE BTK, Történelem Segédtudományai Tanszék)
Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

II. évfolyam

1995. 2. szám

THOROCZKAY GÁBOR

AZ ANONYMUS-KÉRDÉS KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

(1977–1993)

II. közlemény¹⁹⁰

IV. A GESTA SZERZŐJÉRE VONATKOZÓ KUTATÁSOK

P. mester „Gesta Hungarorum”-ának vizsgálata során történetírók nemzedékei próbálták meg a mű szerzőjét — valamelyik néhai Béla királyunk jegyzőjét — azonosítani. A kutatások az elmúlt évtizedekben is elsődlegesen Anonymus hovatartozására, élete során betöltött tisztségeire, életpályájának földrajzi kereteire terjedtek ki, de többen foglalkoztak P. magister feltételezett kancelláriai tevékenységével, illetve a gesta szereplőiben esetleg megjelenített kortársaival is. Problémát jelentett ugyanakkor az is, hogy a Névtelen munkájának kezdősorában szereplő P iniciáléről máig kétséges, hogy egy P betűvel kezdődő személynév jelölésére szolgált (P. dictus magister, azaz „mesternek mondott P.”), avagy a ’prae’ előtag rövidítése és az utána következő ’dictus’-szal tartozik egybe (Praedictus magister, azaz „előbbmondott mester”), s így a fennmaradt kódex nem hagyományozta ránk a művet író magister nevének még a kezdőbetűjét sem¹⁹¹. Anonymus-históriográfiánk jelen közleményében a fenti szempontok figyelembevételével elvégzett, s az 1960–1990-es években született szerzőazonosítási kísérleteket próbáljuk meg bemutatni.

1. Szerzőjelöltek az 1960–1970-es évek történeti kutatásában

Mint a „Gesta Hungarorum” keletkezési idejére vonatkozó kutatások elemzésénél láthattuk, a ’quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis notarius’-t az 1930-as évek végétől döntően egy valaha III. Béla király (1173–1196) szolgálatá-

---

190 A tanulmány első harmada a *Fons* 1994. évi 2. számában, a 93–149. oldalon jelent meg.

191 *Silagi*, 1991. 28. p. (prologus). A P sigla és az iniciálé kérdésére összefoglalóan uo. 1–3., 134–135. p.

ban álló, környezetében élő klerikusként képelték el történetíróink. Különösen így volt ez az 1960–1970-es évek magyar medievisztikai vizsgálódásaiban¹⁹².

1966-ban jelentette meg tanulmányát az Irodalomtörténeti Közleményekben ifj. Horváth János professzor és Sólyom Károly, s különböző módszerekkel ugyanazt a személyt azonosították a Névtelen Jegyzővel: Pétert, aki királyi kancellár (1202–1204), majd győri püspök (1205–1217) volt¹⁹³. A két kutató azonban a jelölt életpályájának más-más szakaszát jelölte meg mint a gesta megírásának időpontját¹⁹⁴. Jelen áttekintésünkben azért szerepel a két döntő jelentőségű tanulmány — jóllehet megjelenésük időpontjából következően az 1960-as évek tudománytörténetéhez tartoznak —, mivel későbbi tudományos tevékenysége során mind Horváth, mind Sólyom fenntartotta Péter püspököt mint megnevesült jelöltet Anonymus személyére¹⁹⁵.

Horváth János kiindulópontként arra hívta fel a figyelmet, hogy a hadi vállalkozások sorozatából építkező honfoglalás-ábrázolásban kiemelt helyen, bizalmas és fontos feladatokban szerepel „Szalók apja Ösbő meg Velek, akinek ivadékából származik Torda püspök” (Pais Dezső ford.)¹⁹⁶. Ez után vonta be vizsgálódásába II. András király (1205–1235) 1225-ben kiadott oklevelét, amelyben Welek duxról és leányáról, Domonkos bán fia Bors comes feleségéről olvashatunk¹⁹⁷. A szerző meghatározásához a diplomában említett Welek dux vihet közelebb minket, hiszen a gestában is említenek azonos nevű szereplőt, kiemelt helyzetben — mivel Velek és Ösbő tevékenysége egyfajta keretbe foglalja az anonymusi honszerző harcokat —, és ugyanígy fontos lehet a szerző személyének felderítéséhez a tőle származó Turda püspök is. A professzor Turda püspökben látta a mű szerzőjét, aki rokoni elfogultságból szerepelteti kiemelt helyen Veleket, miként Borsot¹⁹⁸ is, aki szintén fontos eseményekben, részletező elbeszélésben szerepel a történetben. Miután P. mesternél Velek Zaránd megyét kapja meg birtokul¹⁹⁹, ezért a tanulmány írója Pais

---

192 Bővebben ld. *Csapodi*, 1978. 109–150. p.

193 *Horváth*, 1966.; *Sólyom*, 1966.

194 Ld. jelen tanulmány I. közleményét (A továbbiakban I. közl.) 104–107., 119–120. p.

195 *Horváth*, 1974. 100. p. 60. jz.; *Sólyom*, 1979.; *Sólyom*, 1982–1983. = *Sólyom*, 1994. 78. p.

196 *Silagi*, 1991. 66. p. (cap. 19.): 'Usubuu, pater Zoloucu, et Velec, a cuius progenie Turda episcopus descendit.'

197 Sopron vm. I. 9. p.; Reg. Arp., nr. 420.

198 Bors szereplésére ld. *Silagi*, 1991. 48. p. (cap. 10.), 64–66. p. (cap. 18.), 82. p. (cap. 31.), 86–88. p. (cap. 34–35.)

199 Uo. 120. p. (cap. 52.): 'Dux Arpad ... Veluquio dedit comitatum de Zarand'.

Dezsőt követve itt feltételezte a XIII. századi Velek-nemzetség birtokait is. Mivel a gestaíró láthatóan a Tisza vidékén, a Körösök táján, Csanád megyében és egyes erdélyi területeken érzi otthon magát, a gesta fent említett szereplőit is e tájakra helyezi, s nem az északi és dunántúli régióba.

Horváth János két nehézséget említett Turda püspökkel kapcsolatban: nevét (ti. ilyen nevű főpapot nem ismerünk az Árpád-korból) és tisztségét. Az elsőt olyan példák felsorakoztatásával próbálta semlegesíteni, amelyben XII–XIII. századi, pogány-nemzetségi és nem keresztény nevű püspökök szerepelnek (Izbegeh, Kata-pán, Ugrin stb.), illetve bizonytalanabb példákat is hozott kettős (pogány, illetve keresztény) nevű prelátusokra. Ezután szilárdan leszögezte, hogy „a Gestában említett ... Velek utóda Turda episcopus magát a mű előszavában a P. sigla alatt, keresztény nevén nevezi meg, s eszerint P. magister azonos egy, keresztény nevén P(etrus) vagy P(aulus) nevű püspökkel”. Mivel a tudós filológus a gesta keletkezését III. Béla halála utánra keltezte, így természetesen az ő és/vagy két fia, Imre (1196–1204) és II. András korában élt főpapról lehet csak szó. Feltételezte, hogy Velek vezér követi, leánykérő ténykedése²⁰⁰ a kései utód, Turda püspök tevékenységének egyszerű visszavetítése, s így az egyetlen számbajöhető személy, P. kezdőbetűs főpap Péter győri püspök, aki Konstantinápolyból elhozta András számára második feleségét, Courtenay Jolantát (1215), s kora ifjúságától hűségesen szolgálta királyát²⁰¹. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy az azonosított szerző, P(etrus) episcopus pogány-nemzetségi neve Turda²⁰².

A bizonyítás további szakaszában Horváth János a szerzőkeresés fő problémáját próbálta megoldani. Mivel véleménye szerint a „Gesta Hungarorum” szerzője II. András uralkodása első időszakának egyik legbefolyásosabb főpapja volt, magyarázatot kellett keresnie arra, miért nevezi magát alkotása előszavában csupán a néhai III. Béla egykori jegyzőjének. A kérdést bonyolítja, hogy III. Béla formálódó kancelláriájából egyetlen P. kezdőbetűs notáriust, Pált, a későbbi és forrásainkból 1188 után eltűnő kalocsai választott érseket²⁰³ ismerünk, aki — mivel még III. Béla halála előtt valószínűleg elhunyt — nem szerepelhet szerzőjelöltként. Szilágyi Loránd jelöltjét, Péter esztergomi prépostot²⁰⁴ pedig azért utasította el, mert bár

---

200 Uo.

201 ÁÚO VI. 383. p.; Reg. Arp., nr. 322.

202 Horváth, 1966. 42–52. p. Idézet: 51. p.

203 A közelmúltban e Pált jelölte meg a gesta szerzőjeként Szovák Kornél. Ld. Szovák, 1991. 9–16. p.; I. közl. 124–125. p.

204 Szilágyi, 1937. 176–196. p.

esetleges kancelláriai működése lehetséges, de az 1937-es tanulmány szerzője „nem vizsgálta a mű és a szerzője között feltétlenül kideríthető személyi vonatkozásokat, és a műben megnyilatkozó társadalmi-politikai tendenciát”. Horváth szerint a gesta „történet-ábrázolásához mintául szolgál felkínálkozó, sőt toladó példák Imre király életének utolsó felévére, de még inkább II. András király uralkodásának első 10 évére utalnak”.

A professzor hosszas fejtegetések után szögezte le, hogy az anonymusi vérszerződés²⁰⁵ az uralkodó által bevezetett új berendezkedés „politikai tükörképe”, és az egész gesta a király „politikájának történeti és ideológiai síkon való igazolása és annak alátámasztása”. A gesta fontos vezérelve még a birtokláshoz való jognak a biztosítása a 'iustum servicium'-ok, egyfajta hűbéri jellegű szolgálatok fejében. Az egész 'nove institutiones'-nek azonban komoly ellenzéke is volt (vezéralakjuk János esztergomi érsek /1205–1222/, a feltételezett szerző, Péter metropolitája), s több érdekcsoport együttes törekvése végül is az 1222-es Aranybulla cikkelyeivel bukásra ítélte a Horváth János-tanulmányban kiválóan és máig leglényeglátóbban ábrázolt királyi politikát. „Mindebből következik, hogy P. mester »Gesta Hungarorum«-a II. András király uralkodásának első felében készült s ... az »új politikai berendezkedés«-nek a szolgálatában állott ... A mű 1222 után semmilyen körülmények között nem jöhetett létre. Legvalószínűbben 1215 és 1217 között írhatta a király legszűkebb környezetéhez tartozó szerző, akinek a neve P. kezdőbetűs volt s már III. Béla király kancelláriájában is szolgált notáriusként”²⁰⁶. Miután a professzor bizonyítottan vette Turda és Péter azonosságát, illetve a gesta célzatosságára vonatkozó érveit, rátért arra, hogy mindezt egymásra vonatkoztatva is hihetővé tegye. A szerzőjelölt csak II. András uralkodása kezdetén lett püspök (1205) a győri egyházmegyében, korábban fehérvári prépost és 1202-től Imre király kancellárja, 1202 előtt pedig nincs biztos értesülésünk Péter sorsáról. Adatok nem szólnak III. Béla alatti udvari működéséről, de Horváth szerint a főpap valószínűsíthető élettartamából adódó következtetések alapján elképzelhető, hogy fiatal korában még szolgálhatott III. Béla utolsó éveiben (1194–1195) a kancelláriában notáriusként. II. András uralkodása alatt többször járt külföldi követségben püspöktársaival, életét pedig legnagyobb valószínűséggel a király szentföldi útján (1217–1218) végezte be (1219-ben már más ül a győri püspöki székhelyen). Péter püspök jogban jártas, széles nyelvtudású — hiszen a professzor munkája első részében bizonyítani próbálta görög, török és esetleges szláv nyelvtudását —, követ-

---

205 *Silagi*, 1991. 40–42. p. (cap. 6.)

206 *Vö. I. közl.* 106. p.

ségekre valóban alkalmas, művelt — bár a magisteri fokozat megszerzését nem tudta a tanulmányíró igazolni — középkori személyiségként mutatkozik be Horváth János ábrázolásában. Az utolsó kérdés, amelyet a tudós filológusnak még egyszer fel kellett tennie: „miért nem mondja meg a Gesta szerzője, hogy mi ő a Gesta írása idején, miért csak azt mondja meg, mi volt egykor, a megboldogult Béla király idejében?”

Horváth János szerint „ennek fő oka politikai, mégpedig egyházpolitikai és világi politikai volt”. A „Gesta Hungarorum” a király „új berendezkedésének” ideológiai alátámasztását szolgálta, a műben megjelenő eszme és „helyzetbe hozott” társadalmi csoportok még az uralkodó réteg nagyobb felét is — akik nem a hét magyar és hét kumán vezér leszármazottai voltak²⁰⁷ — kizárták a jogokból, miként az egyházat is. Ugyanígy az anonimitás megőrzésére készíthette a szerzőjelöltet az a tény, hogy a mű megírása idején viselt tisztségeinek megjelölésével a 'nove institutiones' ellenfeleinek legmeghatározóbb személyiségével, egyházi felettesével, János esztergomi érsekkel kerülhetett volna szembe. Péter püspök is kapott javakat az új politika 'generalis distributio'-ja folyamán, de művének néhány tétele (a vérszerződésben megfogalmazott egyes szankciók) akár a királyi hatalommal is szembeállíthatók volna, ha művében felfedi kilétét. A prelátus-szerzőt neve elhallgatására sarkallhatta még a műben megjelenített — s már nem a XI–XII. század magyar krónikáinak elhatárolódó szemléletét tükröző²⁰⁸ — kép a magyarság pogány korszakáról. Horváth szerint főként a fentebb kifejtettek miatt döntött úgy P. magister, hogy magát a mű megírása előtt több mint két évtizeddel korábban viselt — s kortársai emlékezetéből már kihullott — tisztségének, Béla király kancelláriai jegyzőjének hivatalával és csak neve kezdőbetűjével jelölje meg²⁰⁹.

Nem kis feltűnést okozott 1966-ban, hogy a Horváth János-tanulmány után az ItK szerkesztősége egy másik — Sólyom Károly (1914–1982) váci gimnáziumi tanár tollából származó — terjedelmes, szintén a Horváth-féle szerzőjelölt, Péter

---

207 A magyar vezéreket ld. *Silagi*, 1991. 42. p. (cap. 6.): 'Quorum VII virorum nomina hec fuerunt: Almus, pater Arpad; Eleud, pater Zobolsu, a quo genus Saac descendit; Cund, pater Curzan; Ound, pater Ete, a quo genus Calan et Colsoy descendit; Tosu, pater Lelu; Huba, a quo genus Zemera descendit. VII^{us} Tuhutum, pater Horca, cuius filii fuerunt, Gyyla et Zombor, a quibus genus Moglout descendit...'; a kun vezéreket uo. 48. p. (cap. 10.): 'Tunc prenominati duces Cumanorum, scilicet Ed, Edumen, Etu, Bunger, pater Borsu, Ousad, pater Ursuuru, Boyta, a quo genus Brucsa descendit, Ketel, pater Oluptulma...'

208 *Mályusz*, 1966. 719–725. p.

209 *Horváth*, 1966. 261–282. p. Idézetek: 263., 264., 270., 276., 280. p. Vö. *Csapodi*, 1978. 113–115. p.

győri püspök mellett érvelő Anonymus-tanulmányt is közölt. Súlyom munkájában először Szilágyi Lorándnak saját, 1937-es szerzőjelöltjére, Péter esztergomi prépostra vonatkozó érveit vette kritika alá, de datálását (a gesta 1196 és 1203 közötti keletkezését²¹⁰) elfogadta.

Szilágyi jelöltje, Petrus magister először 1183-ban szerepel Miklós esztergomi érsek (1181–1183) oklevelében, olyan klerikusokkal együtt, akik később III. Béla kancelláriájában működtek. Az 1937-es dolgozat szerzője valószínűsítette jelöltjének párizsi tanulmányait (a Sainte Geneviève apátság iskolájában), s véleménye szerint az 1180-as években dolgozott a kancelláriában mint III. Béla notáriusa. Utána 1198-ban találkozunk Péterrel mint esztergomi préposttal III. Ince pápa (1198–1216) egyik levelében, amelyből nem sokkal korábbi római útjáról is értesülünk, majd 1204-ben az esztergomi érsekválasztás ügyében voltak feladatai a Szentszéknél. Ezután 1209–1210 között említik oklevelek, s ő is adott ki diplomát. 1210-ben találkozunk vele utoljára, de Szilágyi szerint feltételezett halála évéig, 1218-ig ő állt az esztergomi káptalan élén²¹¹.

Súlyom szerint „semmi nyoma annak, hogy az esztergomi prépost a királyi udvarban vagy a kancelláriában valaha működött volna”; a gesta szerzője Esztergomot, a király székhelyét nem is említi művében, s arra sincs példa, hogy az esztergomi káptalan tagja a kancelláriában vagy a királyi udvarban működött volna. Az 1966-os tanulmány írója úgy vélte, hogy életkori kombinációk alapján Péter a gesta megírásának alsó időpontjában (1198) már több mint egy évtizede viselte praepositus tisztségét, s így érthetetlen, hogy a gestában „miért nem használja ezt, miért csak a régi, jóval igénytelenebb és szerényebb magister címét”? A kutató nem látta bizonyítottnak párizsi tanulmányait sem, s a „Gesta Hungarorum” olvasójának benyomásaira appellálva tette immár végleg kétségessé Szilágyi azonosítását. Véleménye szerint a szerző „büszke saját magára, büszke litterátor mivoltára, büszke királyára és annak őseire, továbbá a foglaló ősökre hivatkozó nemzetségekre. Alaposan ismeri az ország földrajzát. Kitűnően ért a stratégiához! Nagyvonalú és tud nagy arányokban gondolkodni. Jellemzi egy sajátos vallási közömbösség, természetesen a kor adta és saját klerikusi mivoltának a keretei között. Az egyházzal és vallással szemben csak konvencionális kifejezései vannak, stílusa azonban átmelegszik, ha pogány ősekről, azok tetteiről van szó, s ez nincs bizonyos mélabú, nosztalgia nélkül. Mindannyi olyan jellemvonás, amelynek esztergomi prépost hal-

---

210 *Súlyom*, 1966. 54. p.; I. közl. 119–120. p.

211 Ld. 203. jz.

vány alakjában nyomára sem akadunk. Ez utóbbi — úgy látszik — sohasem nőtt ki egyházmegyéje kereteiből”²¹².

Sólyom Károly úgy vélte, hogy el kell vetni az addigi irodalomban tényként kezelt sztereotípiákat, mármint hogy a gestaíró III. Béla uralkodásának kezdetén volt kancelláriai jegyző, s hogy művét öregkorában írta volna. A szerző megkereséséhez a következő kiinduló tételeket ajánlotta: a gestaíró III. Béla utolsó éveiben volt kancelláriai alkalmazott, annak halála után más hivatalt töltött be²¹³, és a már Szilágyi által megjelölt, s általunk is idézett időszakaszban írta meg a magyarok történetét.

Már Szilágyi is két személy közül választhatott a XII–XIII. század fordulójának Péter nevű egyházi vezetői közül. A későbbi győri püspök Petrus és az esztergomi prépost nem egy generáció tagjai voltak, amint azt II. Andrásnak már idézett, Péter püspökkel együtt töltött fiatalságára utaló oklevele is bizonyítja²¹⁴, s Péter püspök, aki — mint láttuk — korábban székesfehérvári prépost volt, nem azonos az 1184-ben szereplő Péter nevű székesfehérvári éneklőkanonokkal²¹⁵, aki tényleg kortársa volt az esztergomi káptalan fejének. Sólyom bizonyítása bravúros, hiszen András, a későbbi király az 1170-es évek közepén születhetett, s ha a későbbi püspök már ’a primeis iuventutis sue temporibus’ neki szolgált, sőt a tanulmány szerző szerint együtt is nevelkedhetett vele, akkor aligha lehetett már gyermekként az ország legfontosabb társaskáptalanának dignitáriusa. Tehát a későbbi király és a későbbi győri főpap nagyjából egy időben születhettek, azaz 1170–1175 körül. Péter püspök így — életkorából adódóan — III. Béla utolsó éveiben lehetett csak a király jegyzője. Sólyom valószínűsítette, hogy Péter is azon királyi klerikusok közé tartozott, akik külhoni tanulmányok után a formálódó kancelláriában kezdtek el tevékenykedni, s innen került a szerzőjelölt — e korban megszokott karrier — a királyi prépostságok legrangosabbikának élére. Tény, hogy Péternek — az esztergomi préposttal szemben — nem ismerjük magisteri címét, de ezt magyarázhatjuk azzal, hogy első feltűnésekor már fehérvári prépost, s e titulusukat „a püspökök és fehérvári prépostok általában el szokták hagyni”²¹⁶.

---

212 *Sólyom*, 1966. 54–58. p. Idézetek: 55., 56., 57. p.

213 Ez már műve előszavából is kiderül, ahol N. barátjának tett ígéretéről, ti. a gesta megírásáról nyilatkozik így: ’Promisi etenim me facturum, sed aliis negotiis impeditus ... eram ...’, illetve ’... multis et diversis huius laboriosi seculi impeditus sim negotiis ...’. (*Silagi*, 1991. 28. p. /prologus/). A ’negotium’-nak a „királyi szolgálatában előforduló közügy” értelmezésére ld. *Sólyom*, 1979. 193. p.

214 I.d. 200. jz.

215 PRT X. 500. p.

Sólyom szerint — aki itt Hóman Bálint nyomdokain halad — feltűnő az egyezés a gesta helynevei és az egri püspökség birtokai között, illetve az egri egyházmegye területén, a püspöki birtokok szomszédságában terült el a műben említett nemzetiségek birtokainak jelentős hányada. Véleménye szerint „az adatoknak ilyen nagyszámú megfelelése nem lehet véletlen. A Gesta írója olyan jól ismeri az egri egyházmegyét és annak a birtokait, hogy hosszabb időt kellett eltöltenie az egri püspök környezetében”. Ezt már fiatal korában is ismernie kellett — hiszen akkor ígérte meg barátjának a gesta megírását —, vagyis a mű szerzője Egerben nevelkedhetett. Mivel a jelölt Sólyom Károly szerint Péter, a későbbi győri püspök, s róla feltételezte, hogy a későbbi II. Andrással töltötte fiatal éveit, adódik a következtetés: a leendő király is Egerben nevelkedett. A XIII. század második felében több diplománk is beszél az egri püspökök azon jogáról, amely a király gyermekeinek nevelésére vonatkozott. IV. Béla 1261. szeptember 9-én kiadott jogbiztosító oklevele a mindenkori uralkodó negyedik fiának nevelését biztosította az egri főpapaknak²¹⁷, de V. István (1270–1272) 1271-es megerősítése²¹⁸ már általánosságban szólt az egri püspökök királyfi-nevelési jogáról, elhagyva a negyedik fiú utódra vonatkozó megszorítást. Véleményünk szerint ez Sólyom elméletének leggyengébb pontja, mivel nem sikerült bizonyítania, sőt valószínűsítene sem III. Béla kisebb fiának egri nevelkedését, tehát a későbbi győri püspöknek egyfelől máshol kellett együtt lennie ifjúkorában Andrással, másfelől más életszakaszában kellett kétségtelenül feltűnő egri tájékozottságát megszereznie, már ha bizonyítottan vesszük szerzőségét²¹⁹.

Sólyom Károly, miután a későbbi győri püspök születésének időpontját és neveltetését, a későbbi királlyal való kapcsolatának kezdeteit megvilágította, kísér-

---

216 Sólyom, 1966. 58–63. p.

217 Reg. Arp., nr. 1267. Kiadása: uo., nr. 2123. (V. István átírása)

218 Reg. Arp., nr. 2124. Kiadása: F. V/1. 153. p. Vö. *Pauler*, 1899. II. 300. p.

219 Az egri püspökök biográfusa, *Sugár István* az 1261-es privilégium kapcsán így ír a nevelői jogokról: „... csak kilenc magyar királynak volt négy nevelésképes korra felnőtt fia, de nincs adatunk arra, hogy a magyar uralkodók valaha is igénybe vették volna Eger püspökének e kötelezettségét”. (*Sugár*, 1984. 78. p.). Az 1271-es oklevél pedig — véleményünk szerint — csak veszély esetére (*in tempore insultus infidelium et iniquorum*) vonatkozó őrizetről és védelemről (*in custodia et defensione*) beszél, illetve ilyen esetre erősíti meg a püspök „nevelői” jogkörét minden királyutódra vonatkozólag. A diploma fenti értelmezést gyamolító fordítását ld. *Pauler*, 1899. i. h. Közhelyszerű megjegyzésnek hangzik, de érdemes volna a szűkös forrásadottságú kérdés lehetőség szerinti végleges tisztázását megkísérlni! *Sólyom*, 1966. 64–69. p. Idézet: 67. p. *Hóman Bálint* vonatkozó munkája: *Hóman*, 1912. A tudós vetette fel egyébként először a győri püspök szerzőségét is, bár nála több e korszakbeli Péter életútja is keveredik: *Hóman*, 1925. 44. p. l. jz.

letet tett Péter magister későbbi életpályájának felvázolására. Fontos — és Horváth János által nem részletezően vizsgált — problémára mutatott rá akkor, amikor választ keresett a későbbi püspök Imre király alatti kancelláriai működésére, s II. András alatti fontos és bizalmas feladataira. A két testvér súlyos küzdelmet vívott egymással a hatalom minél nagyobb hányadának megtartásáért (Imre), illetve megszerzéséért (András)²²⁰, tehát a szerzőjelöltnek bizonyos kompromisszumokat is vállalnia kellett karrierje érdekében. Súlyom szerint „azok közé tartozhatott, akik a testvérek kibékülését óhajtatták, s a félreértések okát nem egyéniségük és törekvéseik ellentétességében, hanem tanácsadóik nagyravágyásában látták”.

A tanulmányíró szerint „az a gondosság, amellyel Anonymus a Gestában előforduló számos hírnök- és követjárást, azok küldését és fogadását szinte a szertartás részleteiig leírja, arra mutat, hogy jól ismerte az ezzel kapcsolatos szokásokat és volt kedve meg érzeke ezek külsőségeihez és pompájához. Feltehető, hogy maga is részt vett hasonlókon, tehát tartozhatott a királyi udvar — ma úgy mondanánk — diplomáciai testületéhez”. Súlyom valószínűnek tartotta, hogy Péter 1197-ben részt vett az Imre király feleségét, Konstanciát Magyarországra hozó aragóniai követségben (ekkor még nem volt fehérvári prépost), itt ismerkedett meg az aragón krónikákkal²²¹; 1205-ben frissen megválasztott győri püspökként ő kíserte haza a Bécsben elhunyt III. László (1204–1205) holttestét és a koronázási jelvényeket; 1214-ben pedig Bertold kalocsai érseket vezette ki az országból; majd 1215-ben a konstantinápolyi latin császár rokonát, Courtenay Jolantát hozta el uralkodója második feleségének. Ezek az adatok kétségkívül a kor vezető magyar diplomatájának szerepét biztosítják a szerzőjelöltnek²²².

A bizonyítás következő szakasza az, amely véglegesen összekapcsolta Horváth János és Súlyom Károly kutatásait, hiszen a váci gimnáziumi tanár is a Velek-nemzetség tagját látta a gestaíronak tartott Péter püspökben. Súlyom szerint, ha elhisszük Péter püspök és a mű szerzőjének azonosságát, akkor annyi „már a Gesta tanúsága alapján feltehető, hogy nemzetségének a hagyományai visszanyúltak egészen a honfoglalásáig. Az is feltehető, hogy ennek a Gestában is jelentős szerepet juttatott”. Mivel Péter püspököt a középkori magyar nemzetségek máig alapvető *corpusa*²²³ szerint egy *genus* sem tartotta számon elődei között, így „nemzetségét

---

220 Kristó, 1984. 1258–1272. p.

221 A spanyol–aragón krónikák felhasználásáról a „Gesta Hungarorum”-ban ld. Győry, 1948. 90–96. p. Jelen kézirat lezárása közben jelent meg *Veszprémy László* ezzel a kérdéssel kapcsolatos tanulmánya: *Veszprémy*, 1994.

222 Súlyom, 1966. 69–73. p. Idézetek: 69. p.

csak azok közt kereshetjük, amelyek szerepelnek ugyan a Gestában, de a XIII. század második felében valamilyen okból kifolyólag nyomuk vész”. Súlyom hét ilyen jellegű gestabeli szereplőt jelölt meg — akiktől a későbbi történeti emlékezetből kiesett nemzetségek eredhettek —, de közülük csak egy jöhet számításba: Velek, hiszen így tudjuk csak magyarázni annak „bőséges és bizonyos szempontból centrális szerepét a Gestában”, s ily módon „a gestaíró, illetve Péter győri püspök nemzetsége egy Velek nevű, a honfoglalás hagyományaiban szereplő vezérré vitte vissza eredetét”. A tanulmány szerzője is felfigyelt II. András király 1225-ös, Welek duxot említő diplomájára, illetve Welek leányának, Bors comes feleségének, Annának 1231-ből származó végrendeletére²²⁴. Súlyom a testamantumból arra a következtetésre jutott, hogy Welek felesége görög nő volt, s esetleg III. Béla első feleségének, Antiochiai Annának († 1184 k.) volt az udvarhölgye. Miután Anna még III. Bélától kapott nászajándékot, Bors comesszal való házassága 1196 előtt megtörténhetett. A tanulmány szerzője szerint Weleknek két leányán kívül (a másik leány, Margit István bán felesége volt) fia(i) is lehettek, köztük Péter, a „Gesta Hungarorum” szerzője. Hogy Weleknek több fia lehetett, arra abból a feltételezett tényből következtetett Súlyom, hogy egyébként nem adták volna egyházi pályára az egyetlen férfi utódot.

A gestaiban szereplő Welek nemzetségének nevét frazeológiai vizsgálatok alapján (ti. hogy hogyan fejezik ki a gestaiban a valakitől való leszármazást) Súlyom így határozta meg: „... a 19. fejezet következő mondata: »...Velec, a cuius progenie Turda episcopus descendit« egy Torda nevű nemzetséget jelent, amely nemzetségnevét valamilyen régi, nevezetes tagjától, a különben ismeretlen Torda nevű püspöktől származtatta”. A tanulmány írója itt tökéletesen félreértelte forrását, hiszen az általa adott magyarázat pont ellentétes az adott locus értelmével, ti. hogy Turda episcopus volt Velek nemzetségének leszármazottja²²⁵. Így ezen idézett hely jelen sorok írója szerint nem elégséges alap egy Turda nevű nemzetség meglétének bizonyítására. Anonymus szövegéből — Zaránd odaadományozásából és bizonyos,

---

223 Karácsonyi, 1900–1901.

224 Mon. Str. I., nr. 326., 280. p.

225 Ez annál is inkább feltűnő, hiszen grammatikailag is jól értelmezhető (*ablativus originis*). Súlyom Károly értelmezése akkor lenne helyes, ha a gestaiban megközelítőleg ez szerepelne: 'Velec, a quo progenies Turda episcopi descendit', azaz „Velek, akitől Torda püspök nemzetsége származik”. E formájában emlékeztetne (progenies=genus) a 6. fejezetben szereplő leszármazás-megjelölésekre, ld. 206. jz. A latinul író gestaszerző a magyar személynéveket többnyire nem ragozza, vagy csak magyarul (!) (Pl. magyar dativusi rag: 'Tosunec' - *Silagi*, 1991. 98. p. /cap. 41./).

az ország délkeleti részein tömörülő helynévcsoportokból — Sólyom is arra a gondolatra jutott, hogy „a Velek-féle (Torda?) nemzetség birtokai Zaránd megye területére estek”. E területhez fűzték Péter püspököt nemzetségének szálai is, s ehhez bizonyítékul a tanulmányíró Horváth Jánoshoz hasonlóan helynév-személynév megfeleléseket is felhasznált, mint pl. a főpap királyi diplomákban szereplő Pechsa²²⁶, Pechse²²⁷ névváltozatait, amelyeket a történeti Csanád megyében fekvő Pécska²²⁸ helységgel rokonított. Velek nevét egyébként Pais Dezső, a neves nyelvész már korábban kapcsolatba hozta Zaránd vármegyével, miszerint a névből „a szókezdő v-nek a magyarban nem ritka lekopásával ... lett ... a mai Elek helység neve, most Békés megyében, korábban Arad megye nyugati szélén, azelőtt Zaránd vármegyében, tehát ott, ahol Anonymus szerint Velek vezér Árpádtól földet és megyét kapott”²²⁹. Ezt az azonosítást Sólyom Károly is ismerte, s saját elméletének erősítésére fel is használta²³⁰.

A tanulmány szerző által megvizsgált utolsó kérdés már csak részben vonatkozott a gesta írójának személyére. Itt az anonymusi mű előszavában említett, N. kezdőbetűvel jelölt személyt — akinek P. magister a művet mintegy ajánlotta — próbálta meg azonosítani²³¹. Az N. sigla a szerző szerint egy Nicolaus (Miklós) nevű személyt rejt, aki identifikálható Csák nembeli Miklóssal, a XIII. század első harmadának egyik legbefolyásosabb világi előkelőjével. A főember rokona (testvére, unokaöccse, unokatestvére?) volt Ugrin zágrábi (1185?), majd győri püspöknek (1188?–1204), aki élete végén rövid ideig esztergomi érsekként (1204) a magyar egyházat is vezette. Miklós feltétlen támogatója és egyben haszonélvezője volt II. András politikájának, az 1230-as évek végén bekövetkező haláláig több megye ispáni tisztségét is betöltötte, de élete utolsó szakaszában leginkább az ifjabb király, a későbbi IV. Béla (1235–1270) meg-megújuló birtok-visszavételi törekvéseinek volt szenvedő alanya²³². Ezen időszak világi nagybirtokának felépítését a múltban és jelenben sok történészünk nagyrészt Miklós ránk maradt végrendeleteiből (1231,

---

226 Reg. Arp., nr. 219.

227 Uo., nr. 222.

228 Györffy, 1963–1987. I. 866–867. p.

229 Pais, 1926. 148. p.

230 Sólyom, 1966. 73–77. p. Idézetek: 74., 76. p.

231 Silagi, 1991. 28. p. (prologus): 'P. dictus magister ... N. suo dilectissimo amico, viro venerabili et arte litteralis scientie inbuto, salutem et sue petitionis affectum'. Vö. I. közl. 104. p. 22. jz.

232 Csák nb. Miklóssal részletesen foglalkozik a Magyarország története 1/2. kötetében Kristó Gyula (Kristó, 1984. 1040–1041. p.).

1237, 1239) próbálta meg rekonstruálni, s a testamentumoknak kiemelkedő jelentőséget tulajdonított az itt ismertetett Anonymus-cikk szerzője is²³³. Családi viszonyai is kiemelik Miklóst a korszak szereplői közül, mivel mindkét felesége idegen — görög, illetve francia — eredetű volt.

Sólyom a következőkkel indokolta azonosítását: Miklós életkori kombinációk alapján egyidős lehetett mind II. Andrással, mind Péter püspökkel, együtt is nevelkedhettek, s a főpappal Párizsban együtt is tanulhatott; 1231-es, személyes hangú végrendelete rokonságot mutat a „Gesta Hungarorum” nyelvezetével, sőt a tanulmány szerző szerint „a végrendelet szövegén határozottan érezhető a Gesta szövegének hatása”; végül Miklós ispán kedves birtokai, tartózkodási helyei az anonymusi mű keletkezése szempontjából a fentiek értelmében kiemelkedő fontosságú régióban, azaz a Maros vidékén terültek el, s a Csák nemzetség ősi birtokai (Vértes erdő stb.) is szerepelnek a gestában. Fontos megállapításra jutott Sólyom Károly akkor, amikor kifejtette, hogy a műben található nyelvi célzások, szójátékok, szófejtések, magyar raghasználat miatt sohasem tartotta valószínűnek, „hogy a Gesta előszava külföldinek szól”. A tanulmány szerző utolsó, Miklóssal kapcsolatos megállapítása szorosan kapcsolódott Hadrovics László kutatásaihoz²³⁴. Miután a gesta prologusában olvashatunk arról, hogy a mű szerzője — jórészt N. barátjával együtt töltött tanulmányai hatására — írt egy Trója-történetet²³⁵, Hadrovics feltételezte, hogy ez szolgált forrásul egy szintén elveszett, XIII. század első feléből származó magyar összvevhez, amelyből végső soron a szerb, horvát, bolgár regényvariánsok származnak. A magyar változat fordítóját a neves szlavista külföldön iskolázott, klasszikus műveltségű, az ókori mitológiában jártas egyénként állította elének²³⁶. Ez a személy Sólyom szerint Csák nembeli Miklós volt, s így jól magyarázhatóak a latin, illetve magyar Trója-regény elkészültének körülményei is²³⁷.

Véleményünk szerint a gestabeli N. azonosítását Csák nembeli Miklóssal számos probléma terheli. Tény és való, hogy családi körülményei — a két idegen

---

233 A testamentumokat a következő helyeken adták ki: 1231: F. III/2. 227–230. p.; Reg. Arp., nr. 477.; 1237: F. IV/1. 78–82. p.; ÁÚO VII. 41. p.; 1239: F. IV/1. 162–163. p., ÁÚO VII. 92. p.

234 *Hadrovics*, 1955.

235 *Silagi*, 1991. 28. p. (prologus): 'Dum olim in scholari studio simul essemus et in hystoria Troiana, quam ego cum summo amore complexus ex libris Darethis Frigii ceterorumque auctorum, sicut a magistris meis audiveram, in unum volumen proprio stilo compilaveram, pari voluntate legeremus...'

236 *Hadrovics*, 1955. 94–96. p.

237 *Sólyom*, 1966. 77–81. p. Idézetek: 79., 80. p.

feleség — már azonnal érdekessé teszik személyét, de ez nem lehetett igazán ritka e korban, elég ha Welek dux példájára utalunk. Csák nembeli Miklós, ha egyfajta jellemrajzot kívánnánk róla adni, inkább II. András olyan kedvelt hívének mutatkozik, aki igazi hasznot húzott a 'nove institutiones'-t bevezető uralkodó politikájából, s méltán került az apja politikájával már korán szembekerülő Béla herceg birtok-visszavételi akcióinak első kárvallottjai közé. Súlyom által felvetett párizsi tanulmányait semmiképpen sem látjuk még valószínűnek sem, s klasszikus, Horatiustól származó idézetet is hordozó 1231-es végrendeletének íróját inkább egy művelt káplán, mint egy birtokai gyarapításával elfoglalt előkelő személyében tudjuk elképzelni. A tanulmány szerző által felmutatott, a gesta-ban és a végrendeletben mutatkozó szövegegyezések pedig a Csóka J. Lajosnál²³⁸ oly sokat vitatott²³⁹ szövegparhuzamokat is megszügyenyítő, sztereotip, a viszonylag iskolázott latinságban általában hasonlóan használt nyelvi–stilisztikai kifejezések (*divina gratia, originem ducere*). Végezetül érdemesnek látszik megjegyezni, hogy N. 'venerabilis vir'-ként van a gesta előszavában megjelölve, s valószínűsíthető, hogy itt egyházi személyről, mégpedig valamilyen komoly tisztséget viselő klerikusról lehet szó, tehát a feltételezett gestaíró Péter püspök valamelyik „kollégájában” kellene a prologusban megjelölt személyt keresnünk²⁴⁰.

Miután más helyen már tárgyaltuk, hogy Súlyom a szerzőjelölt életének mely szakaszát képzelte el a gesta megírása korának²⁴¹, a tanulmány függelékeként szereplő rövid, dátumok szerint felvázolt biográfiában csak egy kérdésre kell még a választ megkeresnünk: mikor és hol halt meg a forrásainkból 1217 után eltűnő győri főpap? A tanulmányíró hasonló következtetésre jutott, mint korábban Pauler Gyula²⁴² és vele egyidőben Horváth János: Péter püspök a király szentföldi útján — valószínűleg már az uralkodó hazatérte után —, esetleg Damietta 1219-es ostromakor vesztette életét²⁴³.

A két — a szerzőjelölt tekintetében azonos megoldásra jutó — értekezés eredményeit felemásan fogadta be a magyar medievisztika. Horváth János munkája máig a talán leggyakrabban idézett szakirodalmi tétel a Névtelen Jegyzőt érintő

---

238 Csóka, 1967. passim.

239 Pl. Kristó, 1968.

240 Arról, hogy a 'venerabilis' cím a középkorban leginkább a püspököknek járt ki, ld. pl. Koszta, 1988. 21. p.

241 I. közl. 119–120. p.

242 Pauler, 1899. II. 71., 500. p.

243 Súlyom, 1966. 82–83. p. Vö. Csapodí, 1978. 115–117. p.

monográfiákban, tanulmányokban, míg Sólyom Károly dolgozatával csak kevesen (így például Györffy György és Szovák Kornél) foglalkoztak érdeme szerint²⁴⁴. Az általuk valószínűsített szerzőjelöllet azonban — nevük említése nélkül — nem kisebb tekintélyű középkortörténész, mint Mályusz Elemér (1898–1989) látszott elfogadni egy, a kutatási eredményeik közzététele után nem sokkal napvilágot látott monográfiájában²⁴⁵. Négy évvel a két dolgozat megjelenése után az Irodalomtörténeti Közlemények viszont egy, a Horváth–Sólyom-féle azonosítást elutasító, s egyidejűleg egy új szerzőjelöltre javaslatot tevő értekezést közölt Györffy György tollából²⁴⁶.

A honfoglalás- és Árpád-kor neves kutatója munkásságának korábbi szakaszában még a Szilágyi Loránd által szerzőként megjelölt Péter esztergomi prépost fogadta el a gesta írójaként²⁴⁷. 1970-ben megjelent cikkében a gestára vonatkozó ismeretek tömör összegzése után Horváth és Sólyom írójelöltjére vonatkozóan Györffy a következőképpen nyilatkozott meg: „Az Anonymus-kutatás történetében először fordult elő, hogy két szerző egyszerre azonos jelölttel lépett elő, s egy ideig sokak előtt úgy tűnt, hogy az Anonymus-rejtély megoldódott. A megoldás azonban nem volt olyan szilárd érvekkel körülbástyázva, hogy minden ellenvéleményt elhallgattatott volna ... Horváth János és Sólyom Károly tanulmányának legnagyobb érdeme, hogy újabb bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy a Gesta minden százával a XII–XIII. század fordulójának magyar társadalmához kapcsolódik, s ez az érdem akkor is megmarad, ha az író személyének azonosítása nem is bizonyul maradandónak”. A tudós szerint a szerző megtalálásához három tényező segített hozzá: az íróra vonatkozó, gestából kinyerhető információk; a műben szereplő személyekre és nemzetségekre vonatkozó ismeretanyag; illetve a munkában említett földrajzi vonatkozások. E két utóbbi tényező egymással szoros kapcsolatban áll, hiszen „a legjobban kiemelt főúri nemzetségek ősei a hét magyar és hét kun vezér sorában kaptak helyet, s Anonymus a legjobb földrajzi tájékozottságot többnyire a kiemelt nemzetségek lakterületén árulja el”.

Györffy szerint „ahhoz, hogy Anonymus valódi helyismeretét megismerhessük, olyan térképet kell szerkesztenünk, amelyen a jelentéktelen helyek nevei ugranak

---

244 Jellemző, hogy *Gabriel Silagi* általunk is idézett szövegkiadásának kommentárjában Péter győri püspöknél mint szóhajóhető szerzőjelöltnél csak Horváth János egyik tanulmányát idézi (*Silagi*, 1991. 134. p. 1. jz.).

245 *Mályusz*, 1967. 44. p.

246 *Györffy*, 1970. = *Györffy*, 1988. 28–52. p.

247 *Györffy*, (1948) 1993. 4. p.; *Uő.*, 1951. 46. p.

ki, és közismert »váras« helyek, folyók szinte eltűnnek”. A Névtelen Jegyző geográfiai ismeretanyagát a kutató így három csoportra osztotta: „1. Országos hírű helyek, amelyekről egy kancelláriai írnoknak tudomása volt ...; 2. Helyek, amelyeknek ismerete legalábbis rövid ott-tartózkodást tételez fel ...; 3. Jelentéktelen helyek, amelyek csak huzamos ott-tartózkodással ismerhetők meg”. Az első kategóriára példának hozhatjuk a királyi udvarhelyeket vagy egyházakat, a második csoportban a falvak, révek említhetőek, míg a harmadik ismeretbázist többek között a határnevek és kisebb folyóvizek alkotják. Györffy György a fenti elvek alapján elkészítette a gesta térképét, s ennek tanúsága szerint „két hely ugrik ki legjobban: Óbuda a Csepel-szigettel együtt, valamint a Felső-Tiszavidék”. P. mester ezeken kívül jól ismeri Székesfehérvár környékét, Esztergomot viszont nem (a tanulmány szerző szerint ez is kizárja a Szilágyi Loránd által megjelölt Péter prépost szerző mivoltát). A gestaíró a főpapi székek közül nem látszik ismerni sem Gyórt (ellenérv Horváth és Sólyom azonosításával szemben!), sem Gyulafehérvárt, míg Eger környékén „némileg tájékozottabb volt”, de „nem áll fenn a Sólyom Károly által hangoztatott egybevágás az egri püspök birtokai és Anonymus helynevei között”²⁴⁸.

Miután egyfelől a gesta keletkezésének idejében — Györffy az 1200–1204 közötti időszakast jelölte a mű írásának időszakaként²⁴⁹ — a királyi jegyzők általában valamelyik királyi egyház (Székesfehérvár és Óbuda) prépostságát, illetve esetlegesen valamelyik (fő)egyházmegye kormányzását nyerték el; másfelől pedig a királyi főegyházak közül a gestaíró leginkább Óbudához kapcsolható, logikusnak látszott Györffy azon hipotézise, hogy az óbudai prépostok között keresse a „Gesta Hungarorum” szerzőjét. A XII. század második felében valóban (korábbi) királyi jegyzők (illetve kancellárok) álltak a budai egyház élén (Barabás, Boleszló, Adorján), ez utóbbira 1186-ból van adatunk²⁵⁰. Mivel Adorján 1190-ben már erdélyi püspökként szerepel²⁵¹, s az utána következő prépost (Jakab) csak 1211-ben tűnik fel a forrásanyagban²⁵², Györffy György szerint a két időpont között fungáló — volt királyi notárius — prépost „azonos lehet a névtelen jegyzővel, aki a nagy egyházas helyek közül Óbudát ismeri legjobban”.

Az azonosítás további szakaszában a kutató a név szerinti identifikálást is megkísérelte. Egy 1124-re hamisított XIII. század végi oklevélben szerepel egy Péter

248 Györffy, 1970. = Györffy, 1988. 39–45. Idézetek: 40., 41., 44., 45. p.

249 Ld. I. közl. 107–109. p.

250 Reg. Arp., nr. 142–144., 146.

251 Uo., nr. 151.

252 Mon. Bp. I. 6. p.

nevű budai prépost — aki már az őbenne II. Béla jegyzőjét látó Jakubovich Emil Anonymus-jelöltje volt²⁵³ — mint a diploma megpecsételője (*presentem paginam per Petrum prepositum ecclesie Budensis sigillo nostro proprio iussimus communi*)²⁵⁴. A fenti corroborációs formula Györffy szerint az oklevél hamis keletkezési éveire „teljesen korszerűtlen, viszont Imre király korának felel meg” (1202, 1203), s II. András uralkodása alatt teljesen átalakul. A tudós nézete szerint Péter prépost nevét az oklevél hamisítói a fenti jellegzetes oklevél-megerősítő záradékkal együtt egy 1200 körüli királyi diplomából meríthették, s „mivel más Péter budai prépostot az Árpád-korban nem ismerünk, valószínű, hogy abból a 25 évből való, amelyből nem ismerjük a prépost nevét, s amelyre a corroborációs formula mutat”. Az eredetileg oklevélre vonatkozó, Imre király korára hiteles ’presens pagina’ elnevezést Anonymus saját alkotására is használta²⁵⁵, s ez az azonosság is a fenti többszálú identifikálási kísérlet helyességéről győzte meg Györffy Györgyöt. Szerinte „a fenti megoldásnak az az előnye, hogy nem a P. szigla azonosításából indul ki”, hanem egy tulajdonképpen két szálon futó helyismereti és intézménytörténeti bizonyítás adja ki az azonos végeredményt. Lehetséges, hogy a gestaszerző — igaz, a tanulmányíró ezt csak érzékeltette — az Aba nemzetség bodrogkeresztúri ágából származott, hiszen „valójában a Takta tágabb környéke, Dél-Zemplén és Dél-Borsod az a terület, ... amelyről elmondható, hogy e helyütt P. mester »otthon van«”²⁵⁶. Horváth és Súlyom azonosításának a tudós véleménye szerint az is ellentmondott, hogy Zaránd megyét — Velek genusának szállásbirtokát — a gesta térképes megjelenítésénél üresen találjuk, s Velek kiemelt szereplése a történetben is csak a történeti Velek dux esetleges III. Béla alatti közismert diplomáciai tevékenységével, de nem a gestaszerző családi kapcsolataival magyarázható. A Györffy-féle datálási elképzelés ismertetésénél láthattuk, hogy a kutató Imre-párti ideológiát sugárzó munkaként határozta meg P. mester művét, s Óbuda odaadományozását a prépostságnak — illetve annak II. András általi visszavételét — is kapcsolatba hozta a fiktív Péter prépost tevékenységével²⁵⁷.

---

253 *Jakubovich*, 1925. 213. p.

254 DHA I. 418–419. p., nr. 153.; Reg. Arp., nr. 54.

255 *Silagi*, 1991. 100. p. (cap. 42.): ’presentis pagine’.

256 Anonymus e tájakat érintő feltűnő tájékozottságáról ld. legújabban: *Rimóczi-Rimócziné*, 1992. Györffy szerint az is a szerző Abákkal való rokonságát — amire már *Hóman* is utalt — támaszthatja alá, hogy a genus gestában megnevezett tagjait (Ed, Edum, Samuel, Oba: *Silagi*, 1991. 84. p. /cap. 32./) a műben szinte egyedülként az isteni kegyelemmel kapcsolatban emlegeti, s nevük is egyfajta utalás a Szentírásra (vö. Sámuel II. könyve 6, 11): *Györffy*, 1970. = *Györffy*, 1988. 36–37. p.

Györffy György szerzőjelöltjét és szerzőkeresési metódusát súlyos kritikák érték az 1970-es években. Elsőként Kumorovitz Lajos Bernát (1900–1992) professzor, a történeti segédtudományok európai hírű szakértője nyilatkozott meg az 1970-ben született Anonymus-tanulmány ellenében. A tudósnak — aki Györffy Budapest Árpád-kori történetét feldolgozó akadémiai doktori értekezésének opponense volt — a könyvrészletként megjelent disszertációban²⁵⁸ többségében figyelembe nem vett, Óbuda Árpád-kori történetére vonatkozó, diplomatikai jellegű megjegyzéseinek közzététele szolgáltatott alkalmat az Anonymus-kérdéshez való hozzászóláshoz²⁵⁹. Kumorovitz Györffy eredményeiről a következőképpen fogalmazta meg véleményét: „a fent kifejtett elgondolás és a belőle eredő következtetések bizonyíték nélküli kombinációk maradnak legalábbis addig, ameddig kétségtelen hitelű adat nem igazolja a XII–XIII. század fordulóján Péter nevű budai prépost létét. Ilyen ingatag premisszából aligha lehet jogosan és eredményesen Anonymus kilétére következtetni. Módszertani szempontból sem helyesíthető P. mesternek olyasvalakivel való azonosítása, akinek pusztja létezése is csak merő okoskodáson alapul. Ha Péter nevű budai prépostnak 1124-ben való létezése tagadásba veendő azon az alapon, hogy mindössze hamis oklevél tanúskodik mellette, akkor fokozottan így kell eljárni Péter budai prépostnak a XII–XIII. század fordulójára tétele esetén, mert ezt eddig még hamis oklevél sem igazolja”. A tudós szerint inkább az első, 1228-ban kelt hiteles forrásból²⁶⁰ megismerhető Péter nevű óbudai prépost Anonymusszal való identifikálásának lehetőségét kellett volna megvizsgálni.

Kumorovitz szerint a 'presens pagina'-t említő corroboratiós formulák elterjedése sem korlátozódott csupán „Imre korára és okleveleire”, s állítását számos hiteles okleveles — még az 1240-es évekből is származó — adattal igazolta. A professzornak a megerősítő formulákra vonatkozó bizonyításából tehát kiderült, „hogy a kifejezésnek P. mester művében és az 1124. évre hamisított oklevélben való feltűnéséből semmiféle megnyugtató következtetést nem lehet vonni arra nézve, hogy a hamis oklevél korroborációs formulája és Péter óbudai prépostnak benne való említése ténylegesen valamilyen Imre-kori oklevélen alapul, sem pedig arra nézve, hogy a feltett oklevél állítólagos korroborációja valamilyen kapcsolatban állt a gesta 'presens pagina'-jával, sem pedig arra nézve, hogy P. mester művét

257 Györffy, 1970. = Györffy, 1988. 45–48. p. Idézetek: 45., 46. p. Vö. Csapodi, 1978. 118–119. p.

258 Györffy, 1973.

259 Kumorovitz, 1972.

260 Mon. Str. I. 268–269. p.

1200 körül írta, és nem később. A 'presens pagina' kifejezés dokumentált, széles körű több évtizedes elterjedése következtében a XII–XIII. század fordulója a 'presens pagina' szempontjából csak terminus post quemnek tekinthető²⁶¹.

Horváth János 1974-ben megjelent tanulmányában²⁶² főként Györffy György földrajzi jellegű érveit vitatta. Véleménye szerint Óbuda és a Felső-Tiszavidék „éppen a Gesta szerzőjének vallomása alapján királyi udvarhely, illetve vadászóhely volt, ahol a Gesta szerzője mint a király környezetébe tartozó személy nyilván számos esetben megfordult. E két földrajzi »somópont« tehát csak annyit »bizonyít«, hogy a Gesta szerzője a király környezetéből került ki — amit e bizonyítás nélkül is tudtunk. Hogy ilyen körülmények között milyen bizonyító értéke van a Gesta szerzőjét illetően egy magát 1124-ből datáló hamis ... királyi átíró oklevélnek, amelynek pecsételője egy bizonyos Péter budai prépost volt /de hogy mikor azt nem lehet tudni!/ — akinek az oklevél szerint II. István korában ... kellett volna működnie, de sem abból az időből, sem notáriusi vagy budai préposti minőségében, sem a Györffy által önkényesen feltett 1186–1211. évi időközéből még a neve sem maradt fenn —, azt még elképzelni is lehetetlen!“. Horváth szerint a geográfiai szempontú vizsgálódásoknál inkább azt kellett volna figyelembe venni, hogy Anonymus ismeri „Velek dux jelentéktelen megyéjét, az oklevélben először 1232-ben említett ... castrum Zarándot, továbbá Csanád és Torontál megye jelentéktelen helységeit is“. Mint láttuk, Györffynek Péter püspökkel szembeni ellenérve az volt, hogy a gesta szerzője — legalábbis igazán alaposan — nem ismeri Győr környékét. Ezzel kapcsolatosan Horváth János így vélekedett: „... az sem jelentőség nélküli körülmény, hogy a gestaíró említi a Győr megyében Györffy szerint is jelentéktelen fons Pannoniet, a mai Pándzsa patakot, a nem jelentéktelen, de Győrre mégis a legjellemzőbb folyót, a Rábát és Rábcát vagy Répcét, holott hiteles oklevelek ezeket is csak a XIII. század elejétől emlegetik gyakrabban“. A neves filológus tudóstársa nézeteire vonatkozó határozott hangú konklúziója pedig így fogalmazódott meg: „Györffynek tehát a Gesta szerzőjét »meghatározó« földrajzi elve tetszetős ugyan, de teljesen félrevezető, és önmagának is ellentmond“²⁶³.

Legalaposabb vizsgálat alá nézelünk szerint Súlyom Károly vette a Györffy-tanulmányt. A kutató 1979-es dolgozatában a szorosán vett kritikán kívül saját 1966-os gondolatainak „keletkezéstörténetéhez“ is fontos adalékokat találhatunk²⁶⁴. Súlyom szerint Györffy tanulmánya csak az általa több szálon bizonyítani

---

261 *Kumorovitz*, 1972. 21–22. p. 24. jz. Idézetek: uo.

262 *Horváth*, 1974.

263 Uo. 99–100. p. 59. jz. Idézetek: uo.

kívánt, a gestaszerző Péter püspök és Eger közötti kapcsolatrendszer egyetlen komponensével, a földrajzi vonatkozásokkal vitatkozott, nem véve figyelembe többi argumentumát. Az 1966-ban megjelent tanulmányban ugyanis ő az anonymusi műben jól dokumentált, hosszas ott-tartózkodást feltételező földrajzi tényezőknek nemcsak a gestaíróval, hanem a kor uralkodójával, II. Andrással való kapcsolatát is vizsgálta, s így számos más — nem geográfiai — meg gondolás alapján (a püspök királyfi-nevelési joga stb.) került Eger kiválasztásra. Sólyom szerint „Eger fontosságát ... statisztikai kimutatók is jól megvilágítják”. A vitacikk szerzője a gestában említett helynevek, személyek, birtokadományozások átlagosan 20–22%-áról tudta kimutatni az Egerhez való kötődést, s a város tágabb környékével hozható kapcsolatba a műben található nemzetségek — köztük olyan genusok, amelyek a honfoglaló harcokban is jelentős szerepet vittek — 28%-a. A kutató fenntartotta Péter püspök és a Velek nevéhez kapcsolható nemzetség kapcsolatáról kifejtett nézeteit is, sőt érzékeltette, hogy Zaránd vármegyének is van kapcsolódási pontja Egerrel, hiszen a valóságban egyházi tekintetben az egri egyházmegye egyik enklávé-szerű fősperességeként létezett²⁶⁵.

Sólyom Károly elhatárolódott Horváth Jánostól is, legalábbis a gesta megírásának időpontját tekintve. Györfly ugyanis azt állította, „hogy Péter győri püspök már csak azért sem lehet a Gesta szerzője, mert a Gestában Győr és környéke ... üres”. Sólyom azonban fenntartotta azt az álláspontját, miszerint Péter nem győri püspökként, hanem még udvari klerikus-jegyzőként alkotta meg művét, mivel „a győri püspök 1215 körül aligha írhatta meg a Gestát: már más, országos jelentőségű dolgokkal volt elfoglalva ... Ha valamilyen módon mégis kiderülne, hogy a Gesta 1215 körül készült, akkor ez Péter győri püspök szerzőségét erősen kétségessé tenné”. Györfly szerzőjelöltjének vitatására rátérve, Sólyom nyomós ellenérveket sorakoztatott fel a fiktív XIII. század eleji óbudai prépost ellenében. Elsősorban Jakubovich Emil idevágó munkásságának értékelését — aki Péter prépostot II. Béla jegyzőjének vélte²⁶⁶ — hiányolta kutatótársa dolgozatából, citálva Jakubovich sorait, aki szerint az 1124-ben kelt oklevél „hamisítvány ugyan, de hamisítója nagyon ügyesen egykorú oklevelekből szedegette ki a hamisítványban szereplő személyeket: érsekeket, püspököket és comeseket. Mind egytől egyig megtalálhatók egykorú eredeti okleveleinkben és a Gesta Ungarorum István-kori folytatásában. Tehát Péter óbudai prépost, királyi jegyző is kétségtelenül történeti személy”²⁶⁷. Sólyom

---

264 *Sólyom*, 1979.

265 *Vö. Kristó*, 1988. (Vármegyék) 470–474. p.

266 *Jakubovich*, 1925. 213. p.; *Uő.*, 1926. 167–171. p.

szerint élhetett a XIII. század elején is egy Péter nevű óbudai prépost, mivel sem pro, sem contra nem szólnak érvek létezése mellett, „azonban adós maradt Györffy annak megokolásával, hogy a hamisító a gondosan megválasztott méltóságnevek közé miért csempészte be egy 70–80 évvel későbbi jegyző nevét, amely az oklevél hitelét csak kockázatosná tehetette”. Polemizált Györffy azon állásfoglalásával is, miszerint a XII. században mindig az óbudai egyház prépostjai viselték volna a kancellári tisztséget, hiszen nézete szerint a XII–XIII. század fordulóján Adorján volt az „utolsó óbudai prépost, aki jegyző volt, majd kancellár lett” (1185). A kutató összeállításából kiderült, hogy Adorján után már egy óbudai prépost sem viselte e magas udvari tisztséget.

Sólyom tanulmánya summázataként a „Gesta Hungarorum” szerzőjének kiderítését célzó kutatások állásáról, értékeléséről fontos, teoretikus állásfoglalásnak is beillő véleményt tett közzé: „Minden történész tisztában van azzal, hogy a Gesta ... szerzőjének kiderítése nem csupán elméleti, jelentőség nélküli feladat. A gesta-ban található gazdag történeti, művelődéstörténeti és társadalomtörténeti anyag helyes értékelése a legnagyobb mértékben függ attól, hogy ki volt a szerző, mi volt a helye a társadalomban, milyen forrásokhoz juthatott. Életkora, képzettsége, az eseményekbe való betekintése lehetővé tette-e, hogy anyagát összegyűjtse, rendezze? Állíthatjuk, hogy az általunk kidolgozott elmélet véglegesen megállapította a szerző személyét? Korántsem! A Gestából és egyéb forrásokból kihámozható adatok annyira szűkszavúak, hogy ezekben a találgatásokban mindig sok a bizonytalanság. Tulajdonképpen csak a különböző feltevések kisebb-nagyobb valószínűségéről beszélhetünk — legalábbis addig, amíg a forrásadatok még gondosabb vizsgálatával, vagy esetleg új adatok felbukkanásával egy még valószínűbb, sőt biztos eredményre nem jutunk. Azt azonban határozottan állíthatjuk, hogy jelenlegi ismereteink alapján legnagyobb valószínűsége az Anonymus–Péter győri püspök azonosításnak van”²⁶⁸.

A Györffy-féle szerzőjelöltet érintő kritikai megjegyzések egy irányba mutatnak: a diplomatika tudományát segítségül hívó, valóban kombinatív és egyfajta briliáns logikát felmutató identifikálási kísérlet forrásos megalapozottság nélkül a kortárs medievisták számára nem volt elfogadható. Ez a bizonyos mértékben

---

267 *Jakubovich*, 1926. 169. p. Jakubovich állításának igazát a DHA I. megjelenése után könnyen ellenőrizhetjük, ld. pl. Ambrosius (győri) püspök forrásokbeli szereplését: DHA I. 416. p., nr. 152.; 423. p., nr. 156.

268 *Sólyom*, 1979. Idézetek: 189., 191., 193. p.

„communis”-nak nyilvánítható „opinio” azonban nem vezetett arra, hogy az elkövetkező évtizedekben Györffy György módosítsa álláspontját.

Röviden ki kell még térnünk Csóka J. Lajosnak (1904–1980) a „Gesta Hungarorum” szerzőjére vonatkozó kutatásaira. A pannonthalmi főapátság levéltárosának munkásságát címszavakban már megpróbáltuk értékelni a gesta keletkezési idejének meghatározását célzó kutatások bemutatásánál²⁶⁹, s tanulmányunk előző közleményében megkíséreltük annak érzékeltetését is, hogy Csóka a gestát II. Béla (1131–1141) korára datáló álláspontjával meglehetősen elszigetelődött a korszak hazai középkorkutatói között²⁷⁰. A gesta keletkezésének koráról vallott elavult nézete azonban még nem jelentette azt, hogy a mű szerzőjéről kifejtett állásfoglalása ne tartalmazott volna jó néhány megfontolandó észrevételt.

Csóka először 1962-ben, majd bővebben 1967-ben közzétett nézetrendszere annak valószínűsítésére törekedett, „hogy a Gesta Hungarorum szerzője a pannonthalmi monostorból 1139-ben került a királyi udvarba, ahol mint notarius szolgált II. Béla 1141-ben bekövetkezett haláláig. Az új király, II. Géza trónralépése után kénytelen volt visszatérni Pannonthalmára, ahol a monostori iskola mestereként dolgozott s ebben az állásában írta meg az 1150-es évek elején a Gesta Hungarorumot ... P-vel kezdődő nevét nem tudjuk megmondani, mert nem nevezte meg magát, illetőleg nevét a szerénykedő P siglával jelezte. Érthető is ez, hisz a XI–XII. századból egyetlen legenda- vagy történetíró bencés nevét sem ismerjük”. A fenti végeredményt számos, bizonyítónak szánt adat felsorakoztatása előzte meg. Így Csóka a gestaíró ’magister’-i címét nem a XII. század közepén — tehát a gesta megalkotásának általa feltételezett időszakában — még egyébként sem használatos egyetemi tudományos fokozatnak, hanem „tényleges iskolai foglalkozásnak” tekintette. Tagadta a magyar történetírás királyi–udvari jellegét is, s a magyar történeti munkák keletkezését bencés monostorokhoz, főként Pannonthalmához kötötte (ahol tényleg számottevő könyvtár állhatott írói hajlammal megáldott szerzetesek rendelkezésére). A tudós szerint „Anonymus szoros kapcsolatban állott a bencés szerzetességgel, illetőleg maga is ahhoz tartozott, s ezért, amikor elképzelte és megalkotta a honfoglalás lefolyását, azt főleg a bencés életből és írásokból ismert előkelőbb személyekre és nemzetségekre, ott talált hely-, és folyó- és hegynevekre ala-

---

269 I. közl. 112–113. p. *Karsai Géza* Anonymusszal kapcsolatos — sokszorosan megcáfolt — munkásságával (bibliográfiai adatait ld. I. közl. 102. p. 17. jz.), mivel azt a Csapodi-historiográfia már alapos ismertetés alá vette, e helyen nem foglalkozunk: *Csapodi*, 1978. 120–129. p.

270 *Csóka*, 1962.; *Uő.*, 1967. 427–513. p.; *Uő.*, 1976.

pozta ... A hadi cselekmények során szerepeltetett kb. 25 személy, illetőleg utódaik többségénél látható a bencés érdekeltség²⁷¹.

Az Irodalomtörténeti Közleményekben 1976-ban közzétett — egyébként az utolsó Anonymusra vonatkozó — tanulmányában a „dictus” szerénykedő formulát — amelyet már Jakubovich Emil alapos vizsgálatai a középkori latin stilisztika egyik ismert toposzaként határoztak meg²⁷² —, illetve ennek a magisteri címmel való kapcsolatát magyarázta újszerűen: „A »P dictus magister« értelmezésével kapcsolatos észrevételeinket abban foglaljuk össze, hogy a szerénykedő dictus jelző eredete a bencés regulára vezetendő vissza, mely jelzőnek az alkalmazása a XII. század elején tűnt föl s a század közepére bontakozott ki — főleg a bencés apátok és apátnők levelezésében ... a mi Anonymusunk mint dictus magister nem lehetett olyan személy, aki valamelyik francia, pl. a párizsi egyetemen szerezte magisteri címét és minősítését, mert az nem használta volna a szerénykedő dictus jelzőt. Ő minden bizonnyal olyan tényleges iskolamester volt, aki kora bencés színezetű, szerénykedő stílusát követve mondta magát magisteri állásra méltatlannak. A »P dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis notarius« bemutatkozást a mondottak alapján mi tehát úgy értelmezzük, hogy Anonymus egykor a jó emlékezetű Bélának, Magyarország dicsőséges királyának volt a jegyzője, műve készítésekor pedig valamelyik neves, minden bizonnyal a pannonthalmi iskola mestereként működött ... Azt a kérdést azonban, hogy a »Bele regis notarius« kinek: II. vagy III. Bélának volt-e jegyzője, már nem lehet ilyen egyértelműen eldönteni²⁷³.

2. A gesta III. Béla kora utánra keltezők szerzőjelöltjei az 1980–1990-es években

Az elmúlt másfél évtized az Anonymus-kutatásban jelentős eredményeket hozott. Ezek egy részét — a gesta datálására vonatkozó új nézeteket — már bemutatuk, más kutatásokat — a gesta forrásait, forrásértékét stb. érintőket — pedig tanulmányunk záróközleményében fogunk értékelni. Ennek fényében érdekes — de az anonymusi mű megismerése szempontjából talán bizonyos mértékben megnyug-

---

271 Csóka, 1967. i. h. Idézetek: 495., 451., 457., 470. p.

272 Jakubovich, 1925., különösen: 192. p.; *Uő.*, 1926., különösen: 151. p.

273 Csóka, 1976. Idézetek: 199., 201. p. Vö. *Csupodi*, 1978. 101–107., 136–142. p. (Ez utóbbi helyen a historiográfus saját megjegyzéseivel)

tató — fejleménynek lehet tekinteni, hogy a Névtelen Jegyzőt III. Béla kortársaként elképzelő kutatók közül csak néhányan vállalkoztak új (esetleg már korábban szóba került) szerzőjelölt keresésére—azonosítására. Ezek közül a legnagyobb figyelmet mindenképpen Szovák Kornél identifikálási kísérlete keltette, hiszen a mű szerzőjét meghatározni kívánó érvei — legalábbis jelen sorok írójának véleménye szerint — az addig szóba került személyekkel azonos valószínűségi fokon tették elképzelhetővé, hogy a „Gesta Hungarorum”-ot Pál erdélyi püspök írta. Ezzel szemben néhány más jelentős medievista Anonymusszal kapcsolatos munkásságában nem foglalkozott a szerző identifikálásával, sőt annak valószínűségét is meglehetősen szkeptikusan ítélte meg, hogy az író azonosítása valaha is eredménnyel járhat, illetve hogy ez jelentősen hozzájárulhat a gesta jobb megismeréséhez. E nézet legjelentősebb képviselőjének Kristó Gyulát tekinthetjük. Utoljára említhetjük azokat a történészeket, akik vagy saját korábbi szerzőjelöltjüket, vagy mások korábban azonosított — esetleg ismét mások által már nyomós érvekkel kétségessé tett — írójelöltjét határozták meg P. magisterként. Részletesebb tárgyalásunkat ez utóbbi két álláspont képviselőinek bemutatásával kezdjük.

Horváth János professzor 1977-ben, Csóka J. Lajos 1980-ban, Sólyom Károly pedig 1982-ben elhunyt. Horváth és Csóka végső, a gestával kapcsolatos megnyilatkozásait már tárgyaltuk jelen dolgozatban, így Sólyom utolsó, már halála után megjelent értekezéséről kell csak szót ejtenünk²⁷⁴. E tanulmányában a kutató valószínűsíti, hogy a szerzőjelölttel — Péterrel, a későbbi győri püspökkel — foglalkozott, hanem a gestában említett, s korábbi tanulmányaiban szóba hozott személyek azonosítását kísérte meg elvégezni. Így nála is megnevesült Turda episcopus, akit ő Péter egri püspökkel (1181–1197) azonosított és Velek dux, akit feltételesen egy 1217-ből említett III. Béla-kori Elek (Alexius) bánban²⁷⁵ perszonifikált. E két személyt testvéreknek tartotta, s őket a gestában Álmos személyében megjelenített III. Béla kortársainak, vele egy generációba tartozó történeti szereplőkként határozta meg. A következő — a fiak — nemzedékének tagja lehetett Péter mester, akiről továbbra is feltételezte, hogy gyermekkorában Egerben nevelkedhetett, együtt a műben Zoltaként megszemélyesített későbbi II. András királlyal²⁷⁶.

Györfy György — mint már utaltunk rá — nagyhatású 1970-es tanulmányának megjelenése óta lényegében változatlanul, nem véve figyelembe és munkáiban többnyire nem említve a jelöltazonosítást ért bírálatokat, továbbra is a fikatív Péter

---

274 Sólyom, 1982–1983. = Sólyom, 1994.

275 Reg. Arp., nr. 325.

276 Sólyom, 1982–1983. = Sólyom, 1994. 75–81. p.

óbudai prépostot tekinti a „Gesta Hungarorum” szerzőjének²⁷⁷. Egy 1988-as könyvének — a korábbi Anonymus-dolgozatait tartalmazó gyűjteményes kötetnek — előszavában azonban néhány ponton finomította álláspontját. Horváth János szerzőjelöltjét említve kiemelte, hogy az 1217 után forrásainkból eltűnő győri püspökhöz képest a továbbra is az óbudai prépost Péterrel azonosított „Anonymus egy-két évtizeddel korábbi generációhoz tartozott. Személyes ismerősként említi Szemere semptei ispánt²⁷⁸, aki 1177-ben szerepel²⁷⁹, s a középkori halandósági viszonyok ismeretében nem valószínű, hogy sokkal élte túl ura, III. Béla halálát, az 1196. évet”. A tudós saját identifikálási kísérletének egyetlen forrásos „bizonyítékáról” pedig a következőképpen nyilatkozott: „Sajnálatos, hogy forrásaink hiányossága miatt éppen ebből az időből, az 1186-tól 1211-ig terjedő évekből nem ismerjük a budai prépostok nevét, s igen csekély a bizonyító ereje annak a tatárjárás után gyártott hamisítványnak²⁸⁰, mely az 1124. évet tünteti fel, de 1200 körüli formulába foglalva említi egy Péter budai prépostot. Ezt mások ugyanilyen joggal, II. Béla mellett kardoskodva is felhozhatták a Gesta szerzőjeként”²⁸¹.

Egyes külföldön született munkák viszont nem vettek tudomást az 1960–1970-es évek magyarországi középkorkutatásának a „Gesta Hungarorum” szerzőjének azonosítására irányuló erőfeszítéseiről, az egyes szerzőjelöltek körül zajló szakmai polémiáról. Így a jeles szlovák medievista, Peter Ratkoš 1983-ban megjelent nagy Anonymus-tanulmánya²⁸² a mű szerzőjeként — bár Karsai és Csóka munkásságát ismerte — Szilágyi Loránd sokak által vitatott és a hazai szakirodalomban már többé-kevésbé „leírt” jelöltjét, Péter esztergomi prépostot határozta meg²⁸³.

Sólyom Károly 1979-ben megjelent tanulmányában fontos — általunk is idézett — állásfoglalást tett közzé a gestaszerző személyét érintő vizsgálódások fontosságáról. Ugyanabban az évben Kristó Gyula, a szegedi tudományegyetem magyar

---

277 Ld. pl. Györffy, 1973. 273., 276. p.; Uő., 1988. 24. p.; Uő., (1948) 1993. 184. p.; illetve kéziratunk lezárása közben megjelent tanulmányában: Györffy, 1994. 319. p., ahol Péter nevét nem említi, továbbra is óbudai prépostnak tartja a gestaíró.

278 Silagi, 1991. 86. p. (cap. 33.): 'Tunc Zuardu et Cadusa nec non Huba, a quo prudens Zemera descendit, ... fecerunt magnum convivium'.

279 Reg. Arp., nr. 178.

280 Az oklevelet Györffy György legújabbban az 1270 utáni években készült hamisítványnak nyilvánította: DHA I. 418. p., nr. 153.

281 Györffy, 1988. 24–25. p. Idézetek: uo.

282 Ratkoš, 1983.

283 Uo. 828. p.

középkori történetet előadó professzora e kérdésről egészen ellentétes gondolatokat közölt. Az anonymusi mű keletkezési idejét újszerűen, s napjainkban leginkább elfogadottan megállapító értekezés²⁸⁴ így nyilvánított véleményt a gesta 1210 körül megalkotó Névtelen Jegyzőről: „Ha nem is tudjuk meghatározni, hogy személy szerint ki volt Anonymus, s meg kell elégednünk továbbra is az Anonymus névvel (s egyáltalán a gesta helyes megítélését biztosító alapkérdések sorában sem tudunk helyet szorítani a »Ki volt Anonymus?« kétségtelenül izgató, de megnyugtató módon különböző, itt nem részletezhető okok folytán szinte megoldhatatlan kérdésnek), annyi valószínűnek látszik: a névtelen jegyzőt származásából adódó társadalmi állása bírta rá a történetiség elvének fokozott érvényesítésére”. A Kristó-tanulmány fontos — általunk részletesen később tárgyalt — megállapításokat közölt a gesta célzatosságáról, s annak lényegét a történetiség, anciennitás jogforrásként, társadalomrendező elvként való felhasználásában jelölte meg. Ez a gestaiban lép-ten-nyomon tettenérhető tendencia a tanulmány szerző szerint így a gestaíró eredetére is fényt deríthet, azaz „feltehető, hogy Anonymus magát honfoglalónak tartó atyafiságból származott”²⁸⁵.

Kristó professzor ugyanabban az évben, a tágabb olvasóközönségnek szánt cikkében²⁸⁶ még egyértelműbben foglalt állást a gesta szerzőjének kiderítésére irányuló kutatásokról: „III. Bélának egyetlen P-betűs jegyzőjét ismerjük. Pál prépostot, utóbb erdélyi püspököt, aki azonban nem élte túl királyát, így nem lehet a gesta szerzője. Valamennyi III. Béla korabeli Anonymus jelölt »életrajzából« hiányzik tehát a bizonyítható királyi jegyzőség. De különben is: mit érünk egy pusztá névvel? Mennyivel vinné előbbre tudásunkat, ha mégis sikerülne megállapítani: Péternek, Pálnak vagy Pósnak hívták P. mestert, amikor életéből, nevén és tisztségén kívül semmit sem ismerünk. Éppen száz éve írta le Marczali Henrik Anonymusszal kapcsolatban az alábbi megszívtelendő sorokat: »Nem is tartom fontosnak a nevet, míg hozzá pontosan körülményeiben és életében ismert személyt nem köthetünk.«²⁸⁷ Erre viszont a XII–XIII. század fordulója forrásanyagot nem szolgáltat. Hiába röppen fel időről időre a sajtóban a reményt keltő hír: nem névtelen többé Anonymus, hiába hatalmasodik el időnként még szakembereken is az optimizmus

---

284 Kristó, 1979. (Szempontok). A tanulmánynak a gesta keletkezési időpontjának meghatározását érintő eredményeiről ld. I. közl. 114–118. p.

285 Kristó, 1979. (Szempontok) 56–57. p. Idézetek: uo.

286 Kristó, 1979. (Ki volt)

287 Marczali, 1879. Idézet: 170. p.

..., az »igazi« Anonymus nincs meg, s hogy valaha is meglelhetjük, erre alig van remény»²⁸⁸.

Kristó Gyula is utalt rá, hogy III. Béla P-vel kezdődő nevű kortársai közül egyedül egy személy, Pál esetében bizonyítható a királyi jegyzőként való működés. Ez a Pál, aki először 1177-ben szerepel forrásainkban, mint az ismert Caba-oklevél kiállítója és „regalis notarius”²⁸⁹, 1181-ben a még híresebb Froa-oklevél kiállítójaként tűnik fel, s ekkorra már préposti címét is felcserélte az erdélyi püspöki tisztséggel²⁹⁰. Van még — igaz nem kétségtelen hitelű — adatunk arra, hogy viselte a székesfehérvári préposti méltóságot (1178)²⁹¹ is, majd utoljára 1188-ban találkozzunk vele kalocsai választott érsekként²⁹². Utána eltűnik a magyarországi kútfökből, s 1192-ben már más személy, Saul áll a kalocsai főegyházmegeyében²⁹³. Ez a tény — bár jónéhány korai historikus benne látta Anonymust — nyomasztó súlyú akadályként állt P. mesterrel való azonosításával szemben, mivel a kutatásban megerősödött az a nézet, hogy Pál 1188–1192 között meghalt, s így nem élhette túl a gestában néhai, jó emlékként említett Béla királyt²⁹⁴, s ebből következőleg a gestát sem alkothatta meg²⁹⁵. Az életrajzi adatok fenti összeállítását Szovák Kornélnak, a „Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae” egyik szerkesztőjének köszönhetjük²⁹⁶, aki néhány, általa feltárt új összefüggés után mégis lehetségesnek tartotta Pál szerzőségét.

Szovák legfőbb bizonyítéka diplomatikai jellegű. Szilágyi Loránd 1937-es Századok-beli tanulmánya jórészt tisztázta a gesta és a XII–XIII. század fordulója ok-

---

288 Kristó, 1979. (Ki volt) 15. p. Idézet: uo.

289 CAH 77. p., nr. 39.; Reg. Arp., nr. 128.: 'rege iubente per manum *Pauli prepositi* et eiusdem *regalis notarii* presentis scripto confirmatum est et sigillo regali roboratum'.

290 CAH 78–79. p., nr. 40.; Reg. Arp., nr. 130.: 'Habitio itaque super hoc consilio nostri et episcoporum, scilicet Macharii, Petri et *Pauli* mei *notarii*, nunc autem episcopi Ultrasilvani ...', illetve '... hoc cyrographum factum est a *P. Ultrasilvano episcopo* et eiusdem ueritatis testimonio corroboratum'.

291 Reg. Arp., nr. 129.

292 Uo., nr. 147., 148.

293 Uo., nr. 152. A kor kalocsai érsekeiről ld. *Udvardy*, 1991. 77–90. p.

294 *Silagi*, 1991. 28. p. (prologus)

295 Pált tekintette a gesta frójának pl. *Katona István*, *Pauler Gyula* stb. A véleményeket ld. *Sebestyén*, 1898. I. 48., 95. p., II. 61. p.; *Jakubovich*, 1925. 172–173., 204–206. p.; *Szilágyi*, 1946. 17. p.; *Csapodi*, 1978. 22. 55. p.

296 *Szovák*, 1991. 9–10. p.

levelés anyagának kapcsolatait, azonban egy fontos és meglepő formula-párhuzam elkerülte a figyelmét. Ez a formula „besteht aus einem Verb mit der Bedeutung »herrschen«, »regieren«, »besitzen« (beziehungsweise dessen Derivat), dem Namen und Titel des Herrschers, des weiteren aus einem oder gar zwei Adverbien, die sich auf die Art oder den Ursprung des Herrschens, Regierens, Besitzens beziehen. Sie wird gebraucht im Zusammenhang mit weltlichen als auch kirchlichen Würdenträgern”. Ez a kifejezés a XII. században a magánoklevelek ’regnante’-formulájában, illetve a királyi diplomák intitulatójában általánosan használatos volt²⁹⁷. Ez a fajta okleveles frázis rövidebb²⁹⁸ és hosszabb²⁹⁹ változatban többször előfordul a „Gesta Hungarorum”-ban is! A hosszabb variációkban a két adverbium — amely oklevélbeli formularészként a békés és nyugodt uralkodásra, illetve birtoklásra vonatkozhat — a négyszer előforduló ’potenter et pacifice’, illetve az egyszer megjelenő ’pacifice et feliciter’. A három adverbium közül a ’potenter’ 1200 előtt nem tűnik fel a forrásokban, s az elkövetkezőkben is negatív értelemben használják; a ’pacifice’ határozószóval már 1200 előtt is találkozunk magyarországi kútfőkben, általában a ’libere et pacifice’ adverbiumpár részeként; a ’feliciter’ frázis pedig már a XI. századtól általánosan elterjedt a hazai latinságban³⁰⁰. Ami pedig a három határozószó párban való szereplését illeti, a ’feliciter’ a ’potenter’-rel együtt csak Anonymus művében található meg, páros előfordulását a tanulmány-szerző magyarországi diplomákban nem találta, viszont a ’feliciter et pacifice’ a gestán kívül ismeretes egy oklevelünkből is, mégpedig éppen Pál notárius által kiállított Caba-féle diplomából, ahol csak az adverbiumok sorrendje fordított³⁰¹.

Szovák Kornél szerint a gestaszerző — aki notáriusként biztosan tagja volt az udvari írásbeliség szervezetének — bizonyára nyomot hagyott a korszak viszony-

297 Ld. pl. CAH 44. p., nr. 13.; Reg. Arp., nr. 57.: ’regnante *diuina gracia* uictoriosissimo rege Ladislao et episcopo Almario Wezperiensis pastorallem curam *feliciter* exercente’. (1131)

298 Ld. pl. *Silagi*, 1991. 64. p. (cap. 17.): ’Quas etiam terras posteritas eorum (sc. Edu et Edumer — T. G.) *diuina gratia* adiuvante usque nunc habere meruerunt’.

299 Ld. pl. uo., 100. p. (cap. 42.): ’Hinc vero egressi usque ad mare pervenerunt (sc. Lelu et Bulsuu atque Bontond — T. G.) et omnes nationes illius patrie dominatui Arpad ducis Hungarorum *potenter et pacifice* subiugaverunt’.

300 A ’libere et pacifice’ frázisra ld. pl. Reg. Arp., nr. 104. A ’feliciter’-re ld. pl. a 296. jz.-ben id. oklevelet.

301 Ld. a 288. jz.-ben id. oklevelet: ’nutu dei rege Bela tercio, regnum Ungarie *feliciter et pacifice* gubernante’, illetve a gesta vonatkozó helyét ld. *Silagi*, 1991. 78. p. (cap. 27.): ’Tuhutum vero a die illo terram illam obtinuit *pacifice et feliciter*, sed posteritas eius usque ad tempora sancti regis Stephani obtinuit’. Az egészre ld. Szovák, 1991. 4–5. p. Idézet: uo.

lag szegényes diplomatikai anyagában. Ez a momentum az eddigi szerzőjelöltek életútjából vagy hiányzott, vagy ha kancelláriai tevékenységükre volt is bizonyíték, Anonymusszal való identifikálásuk lehetősége más érvek alapján már valószínűtlenné vált. Így a Horváth János és Sólyom Károly által javasolt Péter püspök 1202–1205 közötti kancelláriai tevékenységének fennmaradt okleveleiről éppen az 1991-es dolgozat írója igazolta, hogy ezek és a „Gesta Hungarorum” között semmiféle stilisztikai–frazeológiai hasonlóság nem mutatható ki. Szovák szerint ugyanaz a megállapítás érvényes a III. Béla utolsó éveiből (kb. 1190–1196) fennmaradt diplomákra is³⁰².

A fentiekkel ellentétben a Pál által írt oklevél, illetve az anonymusi mű adverbiumpárja közötti feltűnő egyezés megengedi annak feltételezését, hogy esetleg a későbbi erdélyi püspök volt a gestaszerző. Szováknak azonban ezen azonosítás esetén számos problémával kellett szembenéznie. A legnagyobb súlyú ezek közül mindenképpen az a tény, hogy a „néhai, jóemlékezetű” király jegyzője jó pár évvel az uralkodó halála előtt eltűnik a magyarországi forrásokból. A tanulmány szerző szerint ez nem jelenti feltétlenül a szerzőjelölt halálát. Elképzelhető, hogy a pápa megtagadta Paulus magister kalocsai érsekké való választásának megerősítését; esetleg a főpap önként lemondott és visszavonult szerzetesnek avagy tanulmányokat folytatni; harmadik lehetőségként pedig a pápai kúriában való tisztségviselést vetette fel Szovák. Kétségtelen, hogy a XII–XIII. századi magyar egyház történetében mindhárom feltevést analóg példákkal alá lehet támasztani (így példának okáért Bertalan pécsi püspök /1219–1251/ is „emeritus”-ként Franciaországba vonult vissza³⁰³). Emellett III. Béla 1192-ben I. László (1077–1095) szenttéavatásával kapcsolatban követet küldött a szentszékhez, a tanulmányíró pedig elképzelhetőnek tartotta, hogy ezt a feladatot Pál magister kapta meg³⁰⁴.

A magyar diplomatika régi megállapítása, hogy az a két oklevél, amely éppen Pál kezényomát is viseli, a magyar udvari írásbeliség fontos korszakhatárán keletkezett. A Caba-féle diploma még ún. magánszerkesztésű királypecsétes oklevél, míg Froa asszony diplomájával „a királyi pecsétet használó jogi magán-írásbeliség az udvari oklevéladásba torkollik”³⁰⁵. A Caba-féle oklevél megerősítő formulájából kirajzolódó kép — miszerint Béla király egy tölgyfa alatt ülve, kíséretétől körül-

---

302 Uo.

303 Személyére legújabban ld. *Kosztai László* — kéziratunk lezárása közben megjelent — tanulmányát: *Kosztai*, 1994.

304 CF III. 2227. p.; *Szovák*, 1991. 10–11. p.

305 *Kumorovitz*, 1963. Idézet: 13. p.

véve rendelkezik a diplomában foglalt jogügyletről — Szovák szerint nagyfokú hasonlóságot mutat a gestaából előtűnő Árpád-ábrázolással. A tanulmány szerző rámutatott arra is, hogy az oklevél társadalmi terminológiája is egyező a gestaéval, miként Szemere ispán is szerepel benne, a 'negotium' szó pedig mindkét oklevélben megtalálható, mégpedig a gestaában is alkalmazott jelentésben. Érdekes egyezésnek tartotta azt is, hogy a Froa-diplomában P. siglával jelölte magát a püspök. Ugyanezen oklevél sanctio-formulája és a gesta sokat vitatott, Thonuzobáról szóló 57. fejezete között pedig ótestamentumi eredetű gondolatpárhuzamra hívta fel a figyelmet. A kutató következtetése szerint a III. Béla által az angol uralkodónak küldött levél (1188 k.)³⁰⁶ és a gesta között jelentkező — kétségtelenül feltűnő — kifejezésbeli azonosságok is egy irányba mutatnak: a levél írója a gestaíró Pál püspök lehetett.

Szovák korrekten elősorolta a diplomatika talaján született identifikálás további nehézségeit is. A Caba-, illetve Froa-oklevél magyar szavainak helyesírása eltér az anonymusi gesta magyar szórványaitól, s ugyanez részben érvényes a latin ortográfiára is. Ez utóbbi kifogás azonban semlegesíthető annak feltételezésével, miszerint Paulus notarius kétféle feladatkörben — scriptorként, illetve dictatorként — működött közre a két oklevél kiállításában. Összegezve Szovák Kornél elképzeléseit: a szerzőjelölt az udvari írásbeliség átmeneti szakaszában, a kancellária kialakulása során tevékenykedett uralkodója szolgálatában, az akkor még komoly befolyást hordozó notáriusi tisztségben, s hosszú évek alatt írta meg művét (a prológust biztosan királya halála után készítette, az adverbiumpár-egyezés viszont az 1170–1180-as évek fordulójára mutat). A tanulmányíró szerint jelöltjének későbbi erdélyi püspöki működésének is nyoma maradt a gestaában. Az anonymusi mű 24–27. fejezetéről — ahol Erdély megszállásáról olvashatunk — már régóta gyanítják, hogy a gesta eredeti szövegállagába később interpolálták³⁰⁷. A közelmúlt magyarországi kutatásában Györffy György elfogadta³⁰⁸, míg Kristó Gyula elutasította³⁰⁹ a betoldás lehetőségét, az 1991-es dolgozat írója szerint Paulus notarius ottani főpapi működése viszont magyarázhatja az (észak-)erdélyi események utólagos és hangsúlyos elbeszélését³¹⁰.

---

306 Reg. Arp., nr. 149.

307 I. Tóth, 1945–1946. 29. p.

308 Györffy, 1970. = Györffy, 1988. 29. p.

309 Kristó, 1979. (Szempontok) 46. p.

310 Szovák, 1991. 9–16. p.

Szovák Kornél értekezésére két reakciót ismerünk. Gabriel Silagi Veszprémy László közreműködésével összeállított Anonymus-edíciójának kommentárjában kevésbé meggyőző bizonyítéknak nevezte a gestában és az adott oklevélben egyébként is fordított sorrendben feltűnő adverbiumpárt³¹¹, Vékony Gábor pedig a gestát IV. Béla korára keltező tanulmánysorozata függelékében tért ki az általa még kéziratban megismert tanulmányra. Vékony szerint „Szovák azonosítása figyelemreméltó”, bár ő a Caba-oklevélben megjelenő 'feliciter et pacifice' szókapcsolatot III. Béla-kori, a császári oklevelek akklamációjából eredő bizánci behatásként értékelte. Ami pedig a gesta vonatkozó helyét illeti, az Életünk-beli tanulmány szerzője szerint „Anonymus tanulhatta a határozópárt az általa gondosan olvasott Ősgesta Béla-kori történetéből, mert I. Béla 'episcopus *feliciter* est coronatus. Tenuit autem regnum *pacifice*'³¹², szóval a püspököktől szerencsésen megkoronáztatott és békével birtokolta a királyságot (ezt a helyet Szovák nem idézi)”. Vékony észrevétele kétségtelenül valós párhuzamra hívta fel a figyelmet, de ez jelen sorok írója szerint még nem feltétlenül zárja ki a Szovák-féle szerzőjelöltet, hiszen Pál notárius is olvashatta, sőt biztosan olvasta is a királyi székhelyen őrzött korai magyar krónikák alkotásokat, s a fenti két határozószót ő is átvehette az ősgesta szövegéből. De azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az ún. XIV. századi krónikakompozíció szövegeinek igen kevés részletét tudjuk keletkezését tekintve konkrét időponthoz kötni, s végső soron erről a részletről is elképzelhető, hogy később átdolgozták, s akkor került textusába a két adverbium, esetleg éppen Anonymus gestájából vagy az oklevelek egyre inkább formulárisá váló nyelvezetéből³¹³.

Az 1966-os Horváth-, illetve Súlyom-tanulmányok közzététele óta erősen foglalkoztatja az Anonymus-kutatást a gestabeli Velek és Torda püspök történetisége, azonosítása a gestakeletkezés korának szereplőivel. Személyükről — egy új Anonymus-jelöltet is felsorakoztatva — legutoljára Fehértói Katalin, a korai magyar személynévadás ismert kutatója közölt tanulmányt³¹⁴. Fehértói szerint a „ki lehetett a Gesta szerzője? kérdés megválaszolásához az egyik út a ki lehetett Velek? megfontolásán keresztül vezethető”. Ennek első lépéseként új etimológiát adott az addig már sokféleképpen magyarázott Velek névnek, véleménye szerint „az Árpád-kori Velek személynév a szláv eredetű Vlk 'Farkas' változata is lehet”. Fehértói Katalin szerint a Györffy-féle helyismereti „csomópontok” — mint láttuk, ezek Buda, a

---

311 Silagi, 1991. 163. p. 180. jz.

312 SRH I. 358. p.

313 Vékony, 1991. 374–375. p. Idézetek: uo.

314 Fehértói, 1993.

Csepel-sziget, Dél-Borsod és Csongrád voltak — mellett a gestaíró jól ismeri Békés megyét is. A tanulmány szerző a földrajzi lokalizáció után így fogalmazta meg a történeti Velek személyére, illetve a szerzőjelöltre vonatkozó feltevést: „A Várad Regestrum egyik periratából kiderül, hogy 1221-ben a Békés megyei tordai monostor kegyura Wilc volt, aki rokonával Péterrel esküt tett a monostor Apátiba való jobbágyai ellen indított perben³¹⁵... Ha e perirat szövegét párhuzamba állítjuk P. magister kifejezésével: Velek ivadéka, leszármazottja volt Torda püspök, és Vékony Gábor felismerésével: Torda itt nem személynév, hanem csak utalás valamire³¹⁶, véleményem szerint valamilyen egyházi intézményre, akkor igazán nem szükségeltetik különösebben nagy fantázia arra a lehetőségre gondolni, hogy a Békés megyei tordai monostor kegyura, létrehozója, megalkotója Wilc (~ Velk ~ Velek?) előképe, mintája, ihletője lehetett a Gesta Velek nevű vitézének”.

A kutató szerint a II. András oklevelében 1225-ben említett Velek dux³¹⁷ azonos lehetett a Várad Regestrumban említett Wilccel, akinek, „a tordai monostor kegyurának volt egy Petrus nevű rokona. Hátha ő volt P. magister?” Mivel a tordai monostor határleírásában³¹⁸ említenek egy Peterd (Peturd) egyházát, Fehértói szerint „ha Peturd-ot Wilc kegyúr Petrus nevű rokonával, illetőleg P. magister személyével azonosítanánk, akkor a Tordai monostorral szomszédos és annak határleírásában előforduló »isten háta mögötti« kis falu, mint P. magister lakóhelye vagy munkahelye megoldhatná azt az eddig megmagyarázhatatlan rejtélyt, hogy a Gesta írója miért csak azt írta le, hogy ő volt III. Béla notáriusa, de azt nem közölte, hogy a Gesta írása idején milyen tisztséget töltött be. A tordai monostor és Wilc kegyúr árnyékában meghúzódni, élni, egyszerű papi tisztséget betölteni nem dicsekedni való körülmény, és ezért is idézte fel P. magister, alias Petrus, Peturd nosztalgiával és nem kevés büszkeséggel életének talán legkiemelkedőbb időszakát, III. Béla király mellett eltöltött notáriusi beosztását”. A tanulmány szerző feltételezte, hogy a gesta így megjelölt szerzője párizsi tanulmányai után Velek kíséretében diplomáciai küldetésekből is részt vehetett (Bizánc stb.), majd királyi jegyző lett. Fehértói még felvetette azt is, hogy „ha azonban Velek dux nem volt a Békés megyei tordai monostor kegyura, P. magister még lehetett Wilc kegyúr Petrus nevű rokona, aki a fent leírt tulajdonságok birtokában notáriusa volt III. Bélának. Majd a király

315 VR 272. p., §. 366.: 'Wilc, patronus ecclesiae eiusdem (sc. monasterii Tordensis — T. G.), cum Petro cognato Vilc...'

316 Vékony, 1991. 359. p.

317 Ld. 196. jz.

318 Idézi Györfy, 1963–1987. I. 515. p.

halála után — valamilyen oknál fogva — visszavonult Békés megyébe”. A tanulmányíró szerint azonosítási hipotézise esetén még két régi kérdésre is választ kaphatnánk: miért hasonlít a Gesta és a Várad Regestrum hangállapota annyira egymáshoz, illetve hogy „miért nem lehet a királyi kancelláriákból kikerült oklevelek és a Gesta nyelvezete között párhuzamot találni”³¹⁹.

Fehértói azonosítása — amely a gestaszerző földrajzi kapcsolatait tekintve legjobban Sólyom Károly elméletéhez közelít — számunkra leginkább azért tűnik elfogadhatatlannak, mivel nem vesz tudomást az eddigi kutatások P. mester forrásait, műveltségét, társadalmi kapcsolatait, udvari kötődését tisztázó eredményeiről. Hogy egy példát is említsünk: teljességgel valószínűtlennek tartjuk, hogy a XIII. század első éveiben egy jelentéktelen békési monostorban megtalálhatóak lettek volna Anonymus eddig már cím szerint is azonosított forrásai: az Excidium Troiae, az Exordia Scythica és még sorolhatnánk. Pedig ezeket a műveket P. mester olykor szó szerint is idézi, tehát egy meglehetősen jól felszerelt bibliotheca közelében kellett munkáját megírnia, s ennek lehetősége Fehértói Katalin identifikálási kísérlete és datálása esetén — miszerint Péter notárius már békési magányában alkotta volna meg gestáját — teljességgel elképzelhetetlen³²⁰.

A „Gesta Hungarorum” szerzőjét III. Béla jegyzőjeként elképzelő, szerzőjelöltet is megnevező, az 1970–1990-es években született kutatások bemutatásának a végére értünk. Néhány hazai medievista azonban Anonymus személyének keresése helyett fontos megfigyelésekkel gazdagította a náluk továbbra is anonimitásba burkolózó gestaszerző iskolajárásáról, műveltségéről kialakult képet.

P. mester feltételezett tanulmányairól számosan írtak már. Leginkább franciaországi iskolázottsága tűnik valószínűnek (Párizs vagy Orléans)³²¹, de felvetették esetleges itáliai tanulmányait is³²², főként az általa felhasznált történeti alkotások kéziratilag hagyományozódásával argumentálva. Bár a gestaszerző jogi ismereteit, műveltségének mibenlétét később — a gesta tendenciáira vonatkozó kutatások bemutatásánál — tárgyaljuk, annyit mindenképpen fontos megemlíteni, hogy az 1970–1980-as évek hazai szakirodalmában P. magister egyik tanárát is sikerült valószínűsíteni. Legújabbban Gerics József, a budapesti tudományegyetem professzora hívta fel a figyelmet a „Gesta Hungarorum”-ban megjelenő római és kánon-

---

319 *Fehértói*, 1993. Idézetek: 319., 324., 326–328. p.

320 Meglehetősen szkeptikus álláspontot foglal el *Fehértói* személyazonosításaival szemben *Györfly György*: *Györfly*, 1994.

321 Összefoglalóan ld. *György*, 1948. 35–65. p.; *Bónis*, 1964. 15–16. p.

322 *Eckhardt*, 1927–1928. 606. p.

jogi elemekre, s ezen belül is az államszuverenitás védelmére vonatkozó passzusokra. A feltételezett magister pedig Stephanus Tornacensis (Étienne de Tournai), a Szent Genovéa kolostoriskola apátja, a XII. század második felének Itáliában tanult, de Párizsban működő nagyhatású kanonistája, aki Gratianus Decretumának kommentálásával a középkori kánonjogtudomány XIII. századi fellendülésének egyik előfutárává lett³²³. A magyar klerikusok III. Béla alatti párizsi tanulmányai, Stephanusszal való kapcsolatai közismertek³²⁴, de az apát jogtudósi jelentőségére Gerics professzor hívta fel a magyar történetírás figyelmét. Amennyiben az 1160–1180-as években Párizsban tanult magyar diákok között Anonymus is ott volt, akkor így a kor mércéjével mérve korszerű jogi ismereteinek valószínűsíthető kútfejét is sikerült azonosítani³²⁵.

Horváth János 1966-os tanulmányának egyik fő eredményét sokáig annak kimutatásában látták, miszerint „P. mester művében több helyütt találjuk annak a félreismerhetetlen bizonyítékát, hogy P. mester a latin és magyar nyelven kívül ismerte a középgörög (bizánci) nyelvet, továbbá valamely török (kun-kumán?) nyelvet, és valamilyen szláv nyelvet is”. A professor erre vonatkozó bizonyítása szerint a gestaszerzőt éppen középgörög nyelvismerete segítette hozzá, hogy Bizánc állam-berendezkedését, politikai célkitűzéseit (példának okáért a pronóia-rendszer gestabeli visszatükröződését) ábrázolhassa. Horváth e feltevését többek között bizánci terminus technicusok latin megfelelőinek gestabeli meglétével próbálta igazolni, Anonymus török nyelvi ismereteit pedig a gestában feltűnő török népekkel kapcsolatos tájékozottságában, illetve néhány szó (pl. az *Oluptolma*³²⁶) etimológiájával kísérte meg bizonyítani. P. magister szláv nyelvtudásának hipotézise viszont már korábbi kutatók (C. A. Macartney, I. Tóth Zoltán) bizonyítékain alapult, akik a vlachok 'Blasii'³²⁷ névváltozatát eredeztették valamelyik balkáni szláv nyelvből-nyelvjárásból³²⁸. Horváth János ábrázolásából a fentiek értelmében egy poliglott személyiség képe bontakozott ki, akinek tág nyelvismerete is hozzájárulhatott a határozott politikai tendenciájú mű megalkotásához³²⁹.

---

323 Erdő, 1990. 54–57. p.

324 Stephanus Tornacensis III. Bélához, illetve L(őrinc) ispánhoz küldött leveleit ld. CF III. 2181–2182. p.; a magyar klerikusok III. Béla alatti franciaországi iskolázására legújabban ld. Györffy, 1993. 43–44. p.

325 Gerics, 1975. 369–370. p.; Uő., 1987. 235–237. p.

326 Pl. *Silagi*, 1991. 44. p. (cap. 8.)

327 Uo. 76. p. (cap. 26.)

328 Ld. pl. I. Tóth, 1945–1946. 57. p.

Az elmúlt két évtizedben Horváth János (és elődei) fenti kutatásait néhányan meglehetősen szilárd ellenérveket felsorakoztatva vitatták. Váczy Péter 1974-es, a gestát újszerűen keltező tanulmánya a vlach-névvariáns francia nyelvi eredetét mutatta ki, s ezzel újabb bizonyítékot szolgáltatott P. mester párizsi vagy orléansi tanulmányainak feltételezéséhez³³⁰. A gestairó esetleges török nyelvismeretéről pedig Vékony Gábor nyilatkozott meglehetősen szkepszissel³³¹. Részletes elemzésnek azonban csak Anonymus feltételezett görög nyelvi ismereteit vetették alá. Kapitánffy István, az Eötvös Loránd Tudományegyetem görög filológiai tanszékének vezetője kéziratosszerűen értekezésében³³² tárgyalta Horváth János erre vonatkozó érveit. A kutató Horváthnak a szerző görög nyelvi ismereteit bizonyítani hivatott argumentumait így foglalta össze: „1. A *Sobamogera* szót a Gesta szerzője a görög nyelvből magyarázza: *dictus est soba secundum Grecos, id est stultus populus* (c. 45.)³³³. 2. Anonymus latin szövegében találkozunk az *arpalice*³³⁴ és az *embola*³³⁵ szavakkal; az első a szerző egyéni szóalkotása, méghozzá görög szótövből, a második is lehet az, de ha mégsem az ő leleménye, akkor a hozzá kapcsolt szójáték mutatja, hogy görög tudása alapján átlátta jelentését. 3. Végül találunk nála néhány olyan kifejezést, illetve szókapcsolatot, amelyek görög kifejezés tükörfordításának tekinthetők”. E harmadikként felsorakoztatott jelenségcsoporttal kapcsolatban Kapitánffy bebizonyította, hogy a gestaszerző a bizánci államszervezettel kapcsolatba hozható kifejezéseket nem tükörfordítással alkotta meg, hanem valószínűleg latin, ezen belül is biblikus eredetűek, illetve a műben található „intézmények” jogi mibenlétüket tekintve sem felelnek meg feltett görög másuknak. Az ’arpalice’ szóról pedig a disszertáció írója már évtizedekkel korábban kimutatta³³⁶, hogy nem Anonymus szóalkotása, hanem két helyen is megtalálható egy középkori latin nyelvű Trója-történetben, az *Excidium Troiaeban*, s a mitológiai utalást rejtő adverbiumot — „vadászosan” jelentésben — P. mester valószínűleg szójáték céljából al-

---

329 Horváth, 1966. 1–26. p. Idézet: 1. p.

330 Váczy, 1974. 36–37. p.

331 Vékony, 1991. 70–71. p., de vö. uo. 273–274., 357., 359. p.

332 Kapitánffy, 1993.

333 Sílagi, 1991. 108. p.

334 Uo. 114. p. (cap. 49.): ’Missi vero eorum duces Arpad in silva Turobag *arpalice* ambulantes invenerunt ...’.

335 Uo. 126. p. (cap. 55.): ’Felix igitur Hungarorum *embola* multa periculorum experientia iam securior et exercitator...’.

336 Kapitánffy, 1971.

kalmazta Árpád neve mellett. Az 'embola' szóval kapcsolatosan Kapitánffy vizsont — e helyen Veszprémy Lászlóval is polemizálva³³⁷ — latin római jogi forráshelyre visszavezethető jelentésre ('militum superhabuntantia'), s az egyik XII. századi krónikafolytatásból³³⁸ való átvételre voksolt. A 'Sobamogera' szó vonatkozásában pedig a tanulmányíró csak azt tudta elképzelni, hogy az etimológiát illetően P. mesternek „alkalma volt görögül beszélő személytől tájékozódnia”. Összegezve: Kapitánffy nyomós érvekkel tette kétségessé Horváth Jánosnak P. mester görög nyelvtudását igazolni hivatott bizonyítékait³³⁹.

Jakubovich Emilnek az 1920-as években elvégzett vizsgálatai kimutatták, hogy a gesta szövegét őrző kódex üresen maradt első oldalán nem egy véletlenül lemaradt díszes címlap, hanem a gesta ma is ismert, csak onnan levakart prologusa volt eredetileg olvasható. Kutatásai azt is meggyőzően igazolták, hogy a szigllával rövidített nevet tartalmazó, 'dictus'-os szerénykedő formula (Apátnak mondott N. stb.) már a XII. században bevett szokás volt a levelek írásakor, s a „Gesta Hungarorum” szerzője azt különböző korabeli iskoláskönyvekből is megismerhette. Jakubovich tanulmányainak közzététele óta az Anonymus-kutatásban kizárólagos nézetté vált, hogy a gesta bevezető szavai csak „mesternek mondott P.” jelentésben, s nem „Előbbmondott mester” értelemben oldhatók fel (mivel a fentiek fényében sohasem létezett a szerzőt teljes nevén „bemutató” díszes címlap)³⁴⁰. A jeles tudós eredményeit méltatva joggal írhatta Csapodi Csaba, miszerint „az Anonymus-kérdés ... történetében végre tehát van egy pont, amelyet úgy látszik, véglegesen el lehet fogadni. A »mesternek nevezett P« olvasást, a »praedictus« helyett, Jakubovich óta senki sem vonja kétségbe. Végleges megállapításnak számít az is, hogy a gestaíró neve P-vel kezdődik”³⁴¹.

A tudományos kutatás sajátja, hogy minden „végleges” megállapítást egy újabb „végleges”-nek szánt állásfoglalás követ. Az Anonymus-kutatásnak a fenti kérdéssel kapcsolatos 'consensus'-át Gabriel Silagi törte meg, aki először 1989-ben, majd bővebben szövegkiadásának előszavában és kommentárjában fejtette ki különvéleményét³⁴². Silagi szerint a gesta eredeti szövegében megtalálható volt egy magas

---

337 Veszprémy, 1991. (Embola)

338 SRH I. 369. p.

339 Kapitánffy, 1993. Idézetek: 79–80., 89. p. Itt szeretnénk megköszönni Kapitánffy Istvánnak, hogy értekezésének kéziratát rendelkezésünkre bocsátotta.

340 Jakubovich, 1924–1925. 27–28. p.; *Uő.*, 1925. 183–195. p.

341 Csapodi, 1978. 71–72. p.

342 Silagi, 1989.; *Uő.*, 1991.

rangú személyiséghez szóló ajánlás, ahol Anonymus is neve szerint szerepelt. Ez az ajánlás a ma csak másolatból ismert mű kéziratának elkészültekor már nem lévén aktuális, nem került lemásolásra. Tehát a 'P. dictus'-t újból 'P<re>dictus'-nak (Előbbmondott) kell értelmezni, s a fenti olvasatot a szövegkiadó paleográfiai érvekkel is megtámogatta. Nézete szerint a P iniciálét a 'dictus' szó annyira szorosan követi, hogy azt — bár a rövidítésjel elmaradt a P fölül — csak egybetartozóként, azaz 'P<re>dictus'-ként lehet feloldani. Silagi szerint az is emendációját — vagyis az egyedüli helyes olvasatot — támasztja alá, hogy a szerző kedveli a 'praedictus'-szal való mondatkezdést. Ugyanígy az is a javítás szükségességét jelzi, hogy a P mellől hiányzik az effajta névrövidítésnél mindenképpen szükséges pont.

Gabriel Silagi a fentiek értelmében — vagy inkább a fentiek kedvéért — a gestaszerző 'magister' titulusának is új értelmezését nyújtotta. Véleménye szerint a gesta keletkezésének időszakában — ez Silaginál az 1196–1222 közötti korszak — a 'magister' nem egyetemi végzettséget jelentett, hanem csak egy általánosan használt kancelláriai megkülönböztető cím (*Ehrenname*) volt. Az *Ars dictandikban* található szerénységi formula használata (*V. licet indignus, solo nomine magister* ...) pedig csak gyakorló iskolamesterekre, tanárookra volt jellemző, nem egy királyi notáriusra. Mivel ennek fényében Anonymus tényleg csak neve szerint tartható mesternek, a szerénység kifejezésére nem a legjobb módszert választotta volna, tehát Jakubovich (és tegyük hozzá: Csóka J. Lajos) bizonyítása alapját veszítette, s így egyedül e paleográfiailag is helyes 'predictus' olvasat maradt. Mindezekből a fejtegetésekből természetesen az is következik, hogy a továbbiakban helytelen Anonymust P. mester néven emlegetni — legalábbis Silagi szerint³⁴³.

A német kutató fenti állásfoglalása nem kevesebbet eredményezhet, mint azt, hogy a mérvadó magyar medievisztikai kutatás az 1930-as évek után először nemcsak P betűvel kezdődő nevű személyekkel is megpróbálhatja a „Gesta Hungarorum” íróját azonosítani. Ha Silagi nézeteit elfogadja a magyar középkortudomány, akkor véleményünk szerint az elkövetkező években új Anonymus-jelöltet felsorakoztató szaktanulmányok és dilettáns vélemények tucatjaival fognak megtelni folyóirataink és egyéb sajtóorgánumaink. Mivel a jeles szövegkiadó — majd öt követően Wehli Tünde és Veszprémy László — érdeméből mára már bizonyosak lehetünk abban, hogy a gesta szövegét egyedül őrző kódex IV. Béla (1235–1270) halála előtt keletkezett³⁴⁴, így az esetleg szóabajövő jelöltek — egy néhai Béla király jegyzőinek — körét valószínűsíthetően döntő többségben III. Béla kortársai fogják

---

343 Silagi, 1989. 174–175. p.; *Uő.*, 1991. 1–3., 134–135. p. 1–2. jz.

344 *Uő.*, 1991. I. p. 1. jz.; Wehli, 1992.; Veszprémy, 1992. Bővebben ld. I. közl. 147–149. p.

alkotni. A fentiekből következik, hogy nem tűnik haszon nélkül való foglalatosság-
nak, hogy Silagi régi-új megoldási javaslatának eddigi magyarországi visszhang-
járól rövid áttekintést adjunk.

Györffy György új kiadásban megjelent korszakos monográfiájának (*Króni-
kánk és a magyar őstörténet*) függelékében a következőképpen nyilvánított véle-
ményt a fenti emendációról: „Gabriel Silagi ... kiadásában a gesta kezdő P dictus
magister szavaiban visszatért a meghaladott P<re>dictus olvasathoz, anélkül, hogy
eljárását analógiákkal támasztotta volna alá. Mivel e korban az iniciálé általában
nem tartalmazott rövidítést, hanem a rövidített betűket minuszkulával kiírták Pre
módján, a szerzőnek nézete bizonyítására facsimilében példák sorát kellett volna
közzétennie olyan P iniciálék fényképével, amelyek magukban rövidítést is kife-
jeznek. Enélkül javaslata elfogadhatatlan”³⁴⁵.

Szovák Kornél hasonló megjegyzéseket fűzött Silagi javaslatához az új editióról
megjelent ismertetésében. Mint láttuk, a szövegkiadó szerint a 'praedictus'-os
mondatkezdések gestabeli száma (5) is javítási javaslatát erősítik, míg Szovák sze-
rint „a mű 452 mondatra tagolható: hogy ehhez képest jelentős-e statisztikailag 5
mondatkezdet, illetve hogy a praedictus szó tekinthető-e olyan jelentős kifejezés-
nek, amire ily nagy ívű érvelést lehet építeni, döntse el a tisztelt olvasó”. A 'ma-
gister' titulusra, illetve a 'dictus' formulára vonatkozó Silagi-elmélet vonatkozásá-
ban pedig Szovák így fogalmazta meg véleményét: „A recenzens mindenesetre
elbizonytalanodott az érvelés olvastán, Jakubovich óriási összehasonlító anyagot
felsorakoztató érveléséhez képest Silagié messze nem meggyőző, kombinációját
láthatólag nem is kívánta egzakt módon bizonyítani. Ezek után persze kérdéses az
is, volt-e joga, hogy a szövegkiadásban a vitatott kifejezést „P<re>dictus”-szal adja
vissza. Amíg a szakma nem nyilvánított véleményt a kérdésben, illetve amíg a
szövegkiadó nem bizonyította meggyőzően tételét, az ilyesfajta eljárás teljességgel
indokolatlan és félrevezető”³⁴⁶. Kristó Gyula pedig recenziójában arra utalt, hogy
Silaginak a gesta kezdő szavairól kifejtett véleménye tulajdonképpen „Fejérpataky
László nézetének megismétlése”³⁴⁷. Az 1991-es Anonymus-kiadás 'predictus'-os
megoldását tehát — legalábbis ez idáig — hazai medievistáink részéről nagyfokú
elutasítás kíséri³⁴⁸.

---

345 Györffy, (1948) 1993. 184. p. 8. jz.

346 Szovák, 1993. 65–66. p. Idézet: 66. p.

347 Kristó, 1993. 174. p. Fejérpataky László vonatkozó tanulmánya: *Fejérpataky*, 1879.

348 A fentiekkel ellentétben *Silagi* nézetéhez közelálló véleményt fogalmazott meg *Kristó Gyula*
— kéziratunk lezárása közben megjelent — legújabb, 1991-ben befejezett anyaggyűjtésű

3. A gesta IV. Béla kora utánra keltezők szerzőjelöltjei az 1980–1990-es években

Dolgozatunk első közleményéből — ahol a gesta keletkezési idejét érintő kutatásokat értékeltük — már kiderülhetett, hogy az 1980–1990-es években többen újból a XIII. század utolsó harmadára, tehát IV. Béla uralkodása utánra keltezték Anonymus „Gesta Hungarorum”-ának születését. E kutatók többségénél a kései datálás természetesen együttjárt a keltezési időponthoz illő szerzőjelölt keresésével is. E helyen viszont újból fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az anonymusi mű ilyen kései datálását célzó érvrendszerüket többé-kevésbé romba döntötte a gesta egyetlen — másolati — kéziratának 1992-ben publikussá vált paleográfiai és könyvfestészeti vizsgálata, amely a kódexet meggyőzően keltezte az 1250-es évek tájékára. Ez a tény megkerülhetetlen akadályként tornyosul azon kutatói állásfoglalások elé is, amelyek P. mestert a néhai IV. Béla jegyzőjeként kísérlik meg azonosítani³⁴⁹.

Süpek Ottó, a budapesti tudományegyetem francia irodalomtörténetet előadó professzora először 1979-ben tette közzé a Magyar Nemzet hasábjain Anonymus gestájáról vallott nézeteit. A tudós már ekkor is a számmisztika és szimbolikus szemantika módszereivel határozta meg az anonymusi mű keletkezési időpontját, az 1279-es évet. A gesta újszerű datálásának megfelelő írójelöltet azonban szerzőtársa, Katona Imre, a neves etnográfus azonosított. A kutató Süpek Ottó évszerinti keltezését, illetve bizonyos földrajzi kapcsolatokra vonatkozó észrevételeit elfogadva kutatta Anonymus kilétét. Süpek szerint a gesta 48. fejezetében leírt események (Veszprém elfoglalása a római katonáktól) a dunántúli püspöki székhely 1276-os Csák Péter nádor általi feldúlása irodalmi visszatükröződésének tekinthető³⁵⁰. Katona — aki szerzőtársa elképzeléseit e földrajzi vonatkozás terén is

---

monográfiájában: „Kiterjedt vizsgálatok folytak annak megállapítására, hogy a *Pdictus magister* megjelölést miként értelmezzük. Mivel ezt általában *P. dictus magister*ként (‘mesternek mondott P.’) oldották fel, a P. szigla okán P kezdőbetűs személyeket kerestek a gesta írójaként. Ha azonban a ránk maradt egyetlen (másolati) példányon szigorúan frástörténeti szempontból vizsgáljuk e megnevezést (márpedig alapvetően ilyen szempontból kell vizsgálni), akkor Fejérpataky László véleményének kellene igazat adnunk, aki szerint a *Pdictus predictus*nak (‘előbbmondott’) olandó fel”. (Kristó, 1994. 8. p.)

349 Ld. 343. jz.

350 *Silagi*, 1991. 112. p.

akceptálta — Anonymust Szécsi Pál veszprémi prépostban, későbbi pécsi adminisztrátorban, illetve püspökben (1287–1306) identifikálta.

A prépost családja a külföldi eredetű Balog nemzetségből eredt, s Pál unokaöccse volt a IV. Béla utolsó éveiben működő — és később Vékony Gábor Anonymus-jelöltjeként szereplő — Pál veszprémi püspöknek (1263–1274). Katona Imre szerint a király mellett az országot járó, birtokvizsgálatokat is végző rokonai — Szécsi Miklós étekfogómester, illetve a veszprémi püspök — utazásaikra magukkal vihették ifjú rokonukat is, aki így szerezhette meg a gestaiban megmutatkozó országos helyismeretét. Veszprém kapcsán válik értelmezhetővé a 'dictus magister' megjelölés is. Nagybátyjának püspöki működése alatt a veszprémi iskolában tanító Pál prépost — IV. Béla esetleges korábbi notáriusa — a város és az intézmény pusztulása és a Kőszegi családba tartozó Péter püspöksége idején (1275–1288) távozni kényszerülhetett Veszprémből, s miután oktatói tevékenysége megszűnt, a gesta megírásának évében (1279) már csak névleg lehetett mester. A gestaíró rokonszenvezhetett a Csákokkal, erre a gestaiban is találunk utalásokat. Katona azonosította Pál prépostnak a gesta prológusában említett N. barátját is Kán Miklós erdélyi prépost, választott esztergomi érsek (1273, 1276–1278) személyében, akinek sürgetésére kezdhetette el írni a gestát 1273 körül, s 1277 körül kívánta befejezni, Miklós érseki megerősítésének idejére, de végül csak 1279-ben készült el vele. E dátumból pedig Turda püspök személye is megfigyelhetővé vált — legalábbis Katona Imre szerint —, aki valószínűleg az új érsekkel, Lodomérral (1279–1298) azonosítható. Katona összegző véleménye szerint a gestaszerző „főúri származású, öntudatos, művelt és meglehetősen világias gondolkodású egyházi férfiú lehetett, akinek töretlen királyhűsége, a németekkel szembeni ellenszenvé és a kunok iránt érzett rokonszenve egyaránt kimutatható”³⁵¹.

Az új szerzőjelölt életpályáját korrekten ismertető Katona Imre nézetünk szerint egy perdöntő érvet sem tudott felhozni a tényleg komoly műveltségű Pál³⁵² szerzősége mellett, s több felvetése teljességgel igazolhatatlan. Erre csak egy példát említenénk: Kán nembeli Miklóst a mérvadó magyar történetírás — korabeli források tanúságára építve — nem irodalompartoló főpapként, hanem az 1270-es évek egyik igen világias életvitelű, hatalomvágyó prelátusaként ábrázolja³⁵³.

Süpek Ottó professzor 1989–1990-ben franciául, majd 1992-ben magyarul is közzétett nagyszabású Anonymus-dolgozatában³⁵⁴ viszont — elvetve Katona Imre

351 Süpek–Katona, 1979. jún. 28., 5. p.; jún. 29., 5. p. Idézet: jún. 28., 5. p.

352 Veszprémben elpusztított könyvtáráról ld. Mon. Str. II., nr. 352., 349. p.

353 Ld. Pauler, 1899. II. 256., 307–308., 367–368. p.; Szűcs, 1993. 282–283. p. stb.

javaslatát — újabb szerzőjelöltet léptetett fel. Már első megállapítása is egy addig általánosan vallott nézettel való szakítást jelentett, miszerint a gestaíró világi személy volt. Süpek szerint a középkori francia irodalom első történeti énekének (*Gormont et Isebart*) példáját tartva szem előtt, ahol a lényeges mondanivalót (a francia lovagok halálát) rímessé váló sorokban beszéli el az énekszerző, ugyanígy Anonymus is „maga hangsúlyozza világi minőségét”, mikor a prózát versre váltva jelenti ki, „hogy litterátor deákként megajándékozta hazáját egy írásművel”³⁵⁵. A kezdő P betű Süpek szerint a gesta zárótételében — pontosabban: zárószavában (*in perpetuum*)³⁵⁶ — konkrét személynévvé teljesedik: „ez ugyanis a középkor etimologizálási szokása ..., ami nem követelte meg a betűk vagy a szótagok teljes azonosságát, s ezért rímelhet a négyzótagú »in eternum« az ötszótagú, ám négyzótagúan ejtett »in perpetuum«-mal, ez a jelentés ugyanis a »per Petum«, a »per Petrum«, ami azt mondja, hogy a gesztát Péter írta, akit magyaros latinul Petus-nak, azaz Petrusnak neveznek. Az ilyen retorikai eljárás általános a középkorban”. Azt jelen tanulmány olvasóinak értékelésére bízunk, hogy a fenti érvelés mennyiben mérhető össze a gestát III. Béla korára datáló kutatók szerzőkeresési metódusával, saját Anonymus-jelöltjük mellett bizonyító argumentumaik súlyával.

Süpek Ottó a 'P. dictus magister ac ... notarius' kifejezésnek is újszerű értelmezését nyújtotta: „A »dictus« jelző ugyanis az »ac« kötőszó mellérendelő természetűe miatt a »notarius«-nak is minősítője, s ez azt jelenti, hogy Péter magiszteri címe nem egyetemi rangként szerepel, nem a »magister artium«-ra vonatkozik, hiszen ezt a »dictus« attributum nélkül is használhatta volna; viszont olyan főúri rangot jelölhet, amelyben a mester szó a funkcióra utal, mint például a főlovászmester, a »magister agazonum« esetében is, s a »dictus« jelző mutatja, hogy csak e funkció betöltésének idején nevezték magiszternek”. A 'dictus ... notarius' kitétel pedig a tanulmányszerző szerint — mivel Péter nevű notáriusa nem volt IV. Béla királynak sem — csak egyfajta tapasztalatszerzés céljából folytatott „félhivatalos” kancelláriai jegyzősködést jelezhetett. A szerző Süpek szerint a fentiek értelmében „magyar főnemes volt, s az arisztokrácia egyik csoportjának, egyik politikai pártjának érdekében írta meg művét”. A professzor — miként már bemutattuk — a

---

354 Süpek, 1989–1990. = Süpek, 1992.

355 Silagi, 1991. 30. p. (prologus): 'Felix igitur Hungaria, cui sunt dona varia. Omnibus enim horis gaudeat de munere sui litteratoris ...'.

356 Uo. 132. p. (cap. 57.): 'Et dum beatus rex Stephanus verba vite predicaret et Hungaros baptizaret, tunc Thonuzoba in fide vanus noluit esse Christianus, sed cum uxore vivus ad portum Obad est sepultus, ut ne baptizando ipse et uxor sua viverent cum Christo in eternum, sed Urcun filius suos, Christianus factus vivit cum Christo in perpetuum'.

gesta megírásának időpontját is 1279 őszére, az Abák általa feltételezett hatalomátvételi törekvéseinek csúcspontjára helyezte³⁵⁷, s a szerzőjelöltet is a korszak egyik ismert oligarchájában, Aba nembeli Péterben, a későbbi országbíróban (1280–1281) határozta meg. Süpek Ottó szerint Péter családja törekvéseinek egyfajta irodalmi propagátora volt, s a gesta több szereplőjében — a kun Edumenben, Potában, Turda püspökben — is önmagát jelenítette meg. A tanulmányíró a gesta (s főként a kódex P iniciáléjának) egész általa elképzelt szimbólumrendszerét — bizony állíthatjuk: tendenciózusan — a fenti koncepció alapján kísérelte meg magyarázni. A Süpek-féle módszerrel szembeni szkeptikus állásfoglalásunkat talán az alábbi példa is megvilágíthatja.

A professor szerint a P iniciálé szimbolikája is a korszak egyik botrányának: IV. (Kun) László királyunk (1272–1290) házassági nehézségeinek, utódnélküliségének, felesége eltaszításának illusztrálásában csúcsozott ki³⁵⁸. „Magister Petrus tehát a gesta illuminátorával, aki valószínűleg párizsi eredetű volt, a »P« szigla szárára két egymásba ölelkező csigát stilizáltat, ami a szimbólumok nyelvén azt az óhajt, az Aba és a Csák dinasztianak azt az állásfoglalását jelzi, hogy a király békéljen meg feleségével a trónörökös létrehozása végett: a csiga ugyanis az örök visszatérésnek és szerelemnek, a bő termékenységnek s az okosságának jelképes állata volt a középkor hite szerint”.

Nézetünk szerint a fenti magyarázatot — eredendő valószínűtlensége mellett — a következő problémák terhelik: a kódex bizonyosan korábban keletkezett az 1279-es időpontnál, illetve a P iniciálé díszítésének konkrét jelentéssel való felruházását, ideológiai tartalommal való azonosítását — amelyet Karsai Géza kezdeményezett — a mérvadó magyarországi kutatás, s különösen az arra leginkább illetékes művészettörténészek máig nem igazolták³⁵⁹. Úgy hisszük, Süpek Ottó több szálon futó és olykor önellentmondásoktól sem mentes bizonyításának argumentumai a gesta keletkezésének időpontját meghatározni kívánó érveihez³⁶⁰ hasonlóan nem támasztják alá azon feltételezését, hogy a „Gesta Hungarorum”-ot 1279-ben Aba nembeli Péter alkotta volna meg³⁶¹. Azt viszont továbbra is meggyőződéssel állít-

357 Süpek feltételezése, miszerint „Kun László, a Csákok és az Abák támogatásával szembeszállt mindennel, ami római volt, ami Fermoi Fülöp pápai legátus renderemtő működéséhez kapcsolódott, s természetes reakcióként Kelet felé tájékozódott” (Süpek, 1992. 15. p.), illetve hipotézi- se Aba Amadé királyi ambícióiról igen kevés elemében egyezik meg a korszak avatott kutatóinak állásfoglalásával: *Pauler*, 1899. II. 366–370. p.; *Szücs*, 1993. 301–310. p.

358 Vö. *Pauler*, 1899. II. 357., 393–398. p.; *Szücs*, 1993. 308., 316–317. p.

359 Ld. pl. *Wehli*, 1992.

360 Ld. I. közl. 128–130. p.

juk, hogy Süpek professzor egyes irodalmi tárgyú megfigyelései nagyban elősegítik a „Gesta Hungarorum” európai — és különösen franciaországi — mintáinak megismerését, azonosítását.

Az anonymusi gesta keletkezését IV. Béla kora utánra datáló kutatói állásfoglalások közül a legnagyobb figyelmet kétségkívül Vékony Gábor 1991-ben több részben megjelent tanulmánya keltette³⁶². Az ELTE régészeti tanszékének munkatársa minden eddiginél nagyobb számú — régészeti, történeti, filológiai — bizonyíték bevonásával kísérelte meg Anonymus művének születését a XIII. század hetvenes évtizedére — pontosabban 1273 tavaszára — keltezni. A magyar közép-kutatás több jeles képviselője (Kristó Gyula, Veszprémy László) azonban Vékony számos bizonyítékát megkérdőjelezte, s jelen sorok írója is megpróbálta felhívni a figyelmet a tanulmány szerző néhány érvének kevésbé hihető voltára³⁶³. E helyen viszont nem a Vékony által adott kormeghatározás buktatóival, hanem a nagyhatású tanulmányban megjelölt új szerzőjelölt bemutatásával kell foglalkoznunk.

Vékony Gábor szerint Anonymus munkája egy tudatosan I. Béla korára hamisított apokrif ősgesta, a gesta születésének időszakára való utalásokkal. A munka megírásának politikai célja volt: az Anjouk által támadott Árpád-ház jogának védelme. Az 1270-es évek nagy oligarcha-csoportosulásai közül a gestaszerző a Csákok oldalán állt, főként a Kőszegiek ellenében, s művében számos helyen vitatkozott történetíró elődeivel, különösen az V. István-kori krónika szerzőjével, Ákos mesterrel. A tanulmány szerző szerint a kódex paleográfiai és szerkesztésbeli következtetései sem egy másoló hibáinak tudhatók be, hanem az autográf kéziratot tudatosan szerkesztette töredékesnek a gesta szerzője³⁶⁴.

A kutató szerint „meglehetősen kétséges”, hogy a szerzőkeresés folyamatában „a P kezdőbetűvel juthatunk-e valamire, amikor szerzőnk egy apokrif munkát ír, azt akarja elhíttetni, hogy a XIII. századi mű a XI. században keletkezett. Természetesen minél kevesebb árulkodó nyomot fog maga után hagyni, így még azt is kérdésesnek kell tartanunk, hogy neve egyáltalán P betűvel kezdődött. Láthattuk azonban, hogy Anonymus hibák sorát követi el, bizonyára találhatók művében olyan jellemzők, amelyek árulkodnak is a szerzőről”. A prologus bevezető soraiból — ahol a gesta szerzője önmagáról, s N. barátjáról szól — a tanulmány írója Csóka J.

---

361 Süpek, 1992. Idézetek: 8., 10., 12., 13., 16. p.

362 Vékony, 1991.

363 Veszprémy, 1993.; Kristó, 1994. 24–35. p.; vö. I. közl. 128–147. p.

364 Vékony, 1991. 58–73., 135–158., 263–275. p.

Lajost követve arra következtetett, hogy P. mester esetleg valamelyik hazai káptalani iskolában taníthatott (erre utalna a 'scholare studium' kifejezés). Mivel a bevezető egy, a korban szinte kötelező irodalmi forma, a fiktív levél műfajába tartozik, így Vékony szerint a gestaszerző barátjának valós mivolta is megkérdőjeleződhet. A szerző nem tartotta problémamentesnek a gestaíró feltett párizsi tanulmányait sem, de egyetemi végzettségének hipotézisét mindenképpen elfogadta.

Az Életünk-beli tanulmány írójának is feltűnt Bors, Velek és Turda püspök szereplése a gestában, s András 1225-ös, Velek duxot említő oklevele³⁶⁵. Vékony a két kútfőből arra a sejtésre jutott, hogy gestaírónak — főként Bors kiemelt szereplése okán — „valami kapcsolata lehetett a Miskolc nemzetséghez”, de ennek mibenlétét nem tudta meghatározni. Turda említését pedig a szó török vagy szláv etimológiájának figyelembevételével rejtett utalásnak fogta fel, amelyet esetleg a püspökök állhatosságára kell vonatkoztatnunk. A tanulmányíró további bevezető megállapításai is csak a szerzőkeresés problematikájának körülményeit célozták. Így a fiktív N. barát 'venerabilis' címe alapján arra gondolt, hogy az illető bizonyosan főpapi méltóságot viselt, s mivel Anonymus először magát említi a prológusban, ezért a középkori levélírás szabályai szerint neki is hasonló — vagy még magasabb — rangban kellett állnia. A következtetés helytálló, bár nézetünk szerint a fiktív levél fiktív címzettjének — ezek Vékony állításai! — 'venerabilis' titulusa is lehet fiktív, s így elesik annak a feltételezésnek a szükségessége, hogy Anonymus püspök volt.

„Ha N. létezésében kétségeink is lehetnek, azért nem mernénk komolyan gondolni, hogy szerzőnk még nevének kezdőbetűje helyett is mást írt volna” — fogalmazta meg a fentiek fényében kissé meglepő módon véleményét Vékony Gábor, s így végül ő is az 1270-es években élő P. kezdőbetűs püspökök között kezdte el keresni a „Gesta Hungarorum” szerzőjét. A korszakból két Péter és egy Pál nevű főpapot ismerünk. Héder nembeli (Kőszegi) Péter veszprémi püspök éppen a gestának a tanulmány szerző által megállapított Kőszegi-ellenes tendenciája miatt nem kerülhetett szóba, míg Monoszló nembeli Péter erdélyi püspököt (1270–1307) szintén családjának Csák-ellenes állásfoglalása és a gestabeli gyér erdélyi vonatkozások miatt nem lehetett P. mesterrel azonosítani. A harmadik prelátus, Pál veszprémi püspök (1263–1274) — Pray György egykori Anonymus-jelöltje³⁶⁶ — azonban felkeltette Vékony Gábor érdeklődését.

---

365 Ld. 196. jz.

366 Pray, 1774. 73. p.

Pál püspökről — akinek nemzetségi hovatartozása vitatott — első adatunk 1256-ból való, ekkor pozsonyi prépost volt³⁶⁷ és 1259-től királyi alkancellár³⁶⁸. 1260 decemberétől fehérvári prépost³⁶⁹, majd 1263-ban került a veszprémi egyházmegye élére³⁷⁰. Egyházi tisztségein kívül királynéi (1263–1270), majd 1272-től több megszakítással királyi kancellárként is működött. Utolsó adatunk 1274 decemberéből³⁷¹ van rá, ezután valószínűleg meghalt. V. István alatt diplomáciai tevékenységet is kifejtett³⁷², s gondos főpásztorként ő adott szabályzatot a későbbi pálos remetéknek. Vékony feltevésekbe is bocsátkozott Pál 1256 előtti — biztos forrásadatokat nélkülöző — életpályájáról. Így — Hajnal István nyomán — vele azonosította azt a Pál papot, aki 1237-ben a Hahót nembeliek birtokügyében volt királyi kiküldött³⁷³, s feltételezése szerint a későbbi veszprémi püspökkel identifikálható az 1251–1255 között szereplő Pál mester, esztergomi olvasókanonok³⁷⁴ is.

A tanulmány szerző szerint bizonyos adatok arra mutatnak, hogy Pál azonosítható a gesta szerzőjével. A gesta-ban szereplő veszprémi vonatkozások — Ösbő és Öse szereplése, a vár elfoglalása stb.³⁷⁵ — „Anonymus közvetlen kapcsolatát sejteti Veszprémmel”. Ösbő Szalók apjaként szerepel a gesta-ban³⁷⁶, s a későbbi Szalók nemzetség is Veszprém megyében volt birtokos. A Veszprémre utaló adatok mellett Vékony szerint azt sem „gondolhatjuk véletlennek, hogy Pál veszprémi püspök testvérének, Benedeknek birtoktömbje szomszédságából a Gesta-ban minden birtokos szerepel, kivéve e XIII. században beköltöző Bajótiakat³⁷⁷. Különösen akkor nem, ha éppen egy Benedeknek adott oklevélben a Tordos nemzetség neve váratlanul Turda alakban jelenik meg³⁷⁸, s az oklevél kiállítója a Pál püspök irányí-

---

367 Reg. Arp., nr. 1109.

368 Uo., nr. 1212.

369 Uo., nr. 1249.

370 Uo., nr. 1372.

371 Uo., nr. 2567.

372 *Pauler*, 1899. II. 272–276. p.

373 Reg. Arp., nr. 632.; *Hajnal*, 1914. 12. p.

374 Reg. Arp., nr. 938., 1368.

375 Ld. pl. *Silagi*, 1991. 112. p. (cap. 48.): 'Tunc Usubu et Euse ordinato exercitu contra Romanos milites, qui castrum Bezprem custodiebant, pugnare acriter ceperunt'.

376 Uo.: 'Usubu, pater Zolocu'.

377 Benedek comes a Komárom megyei Tát és Bajót környékén volt birtokos, szomszédságára ld. *Györffy*, 1963-1987. II. 212., 214., 228., 306. p.

totta királynéi kancellária, s Anonymus művében egyetlen magyar püspök szerepel, azt pedig éppen Turdának hívják”.

Vékony szerint a Pál nevéhez kapcsolható pálos szabályzat és a gestabeli vérszerződéspontok között figyelmen kívül nem hagyható szövegegyezések figyelhetőek meg (*Quorum nomina haec sunt/fuerunt, subiacere*). A tanulmány szerző szerint a már más kutatók által is kimutatott azonosság a százdi apátság 1067-es keltezésű alapítólevele és a gesta egyes helynévcsoportjai között³⁷⁹ is annak köszönhető, hogy Pál jelen lehetett az oklevél 1267-es átírásánál és megerősítésénél. Ugyanígy azonos frazeológia figyelhető meg IV. Béla ún. „tatárlevele” (1248?)³⁸⁰ és a gesta viszonylatában (*contradicere, dimicare contra aliquem*). Vékony Gábor szerint ez „azt is jelentené, hogy a gesta szerzője 1248-ban IV. Béla környezetében található”, s az esetleg rá vonatkozatható 1237-es időpont és az 1248-as dátum között végezhetette külhoni egyetemi tanulmányait.

Anonymus műve elkészítéséhez számos korabeli történeti, illetve jogi munkát felhasználhatott, s ehhez bizonyára egy viszonylag gazdag könyvtára volt szüksége. Csóka J. Lajos Pannónhalmára gondolt, Vékony Gábor szerint ez a megfigyelés is Veszprémhez vezet. A tanulmány szerző szerint „egyenes adatunk van arra, hogy Veszprémben a XIII. század hetvenes éveiben egyetem működött”. Ezt mindenképpen túlzó állításnak kell tartanunk, hiszen az utóbbi évtizedekben ezt a nézetet csak a jeles veszprémi helytörténész, Gutheil Jenő vallotta³⁸¹, míg a kutatás már régen tisztázta, hogy a dunántúli püspöki székhelyen „csak” magas színvonalú káptalani studium működött, ahol folyt jogoktatás is³⁸². A város már említett 1276-os elpusztításával az iskolát is tönkretették s ekkorról van adatunk a már elhunyt püspök unokaöccsének — Katona Imre szerzőjelöltjének —, Pál prépostnak ’ex successione suorum progenitorum’ származó megsemmisült gazdag könyvtárról³⁸³. Ez a könyvgyűjtemény Vékony szerint természetesen Pál püspöké lehetett, akinek ez nyújtott segítséget a pálos szabályzat, a gesta és talán a prológusban említett Trója-történet elkészítéséhez is.

---

378 Mon. Str. I., nr. 691., 530. p.

379 DHA I. 182–185. p., nr. 58.; az oklevél és a gesta közti egyezésekre ld. Csóka, 1967. 463–464. p.; Györffy, 1970. = Györffy, 1988. 46. p.

380 Reg. Arp., nr. 933a.

381 Gutheil, 1961.; Uő., 1977. 126–137. p.

382 Békefi, 1910. 160–173. p.; Bónis, 1971. 26–27. p.

383 Ld. 351. jz.

Vékony szerint nemcsak a püspökkel sokat pereskedő óbudai prépost és a „Gesta Hungarorum” lapjain oly sokat vitatott történetíró-előd Ákos mester, hanem az anonymusi művet krónikája írásakor biztosan felhasználó Kézai Simon³⁸⁴ is Veszprémen át kapcsolódhatott P. mesterhez és gestájához. Kun László krónikása külföldi tanulmányainak tematikáját kimerítően tisztázta a hazai kutatás³⁸⁵, viszont Vékony szerint stúdiumait éppen a Pál püspök alatt virágkorát élő veszprémi „főiskolán” kezdhetette, „s 1276 után, amikor a veszprémi főiskola elpusztult, Franciaországba indult, de végül Itáliában fejezte be tanulmányait. 1273–1276 között itt olvashatta a Gestát, de az sem kizárt, hogy itt hallott valamelyik tanítójától részleteket a Gestából, amelyeket gondosan lejegyzett. Mivel a Gesta használatának nyomait Kézain kívül sehol sem találjuk a magyarországi középkori irodalomban, bizonyosra vehető, hogy a mű — egyébként — ismeretlen külföldi sorsa 1276-ban kezdődött, amikor Csák Péter feldúlta Veszprémet”.

Vékony Gábor filológiai érvei alapján Pál püspök csak Ákos mester 1270–1272 körül elkészült gestájának ismeretében írhatta meg munkáját. Erre a kancellári tisztségből való időleges eltávolítása és Kán nembeli Miklós választott érsekkel való felváltása (1273 február–június) teremthetett alkalmat. A tanulmány szerző szerint ez a „helycsere” magyarázhatja meg Pál püspök azon elfogult eljárását, hogy a „Gesta Hungarorum”-ban ismeretlen nemzetségek rokonságában³⁸⁶ szerepelteti az V. István-kori krónikásnál még az erdélyi Gyuláktól származó Kán genus³⁸⁷.

Vékony hatalmas „bizonyító” anyagot felmutató szerzőazonosításában jelen sorok írója azt tartja elsődlegesen problematikusnak — a megcáfolt premisszán: a gestakeletkezés 1273-as datálásán kívül —, hogy a korábbi kutatások néhány általánosan elfogadottnak számító eredményével (ilyennek tekinthetjük például a gestában megmutatkozó felső-tiszavidéki hagyomány feltárását) meg sem próbált vitatkozni. Filológiai, a magyar krónikairodalmat érintő vizsgálódásait — az Ákos mester–Anonymus–Kézai történetírói láncra vonatkozó eredményeit — semmiképpen sem látjuk igazoltnak, hasonlóképpen az olykor igen erőltetettnek tűnő szöveg-összehasonlításokhoz. Érvelése sokszor elvarratlan szálakat is tartalmaz (lásd az általa feltételezett tanári–magisteri tevékenységet, amelyet Pál püspök ese-

---

384 Anonymus és Kézai művének kapcsolatáról ld. pl. Györffy, (1948) 1993. 138–145. p.

385 Szűcs, 1973. 831–832. p.

386 Silagi, 1991. 42. p. (cap. 6.), 68. p. (cap. 20.): ’Tuhutum, pater Horca, avus Geula et Zumbor, a quibus genus Moglout descendit’.

387 Mályusz, 1971. 59–60. p. Az egésze ld. Vékony, 1991. 355–375. p. Idézetek: 355., 358., 363., 365., 366., 367., 369., 370., 372. p.

tében meg sem kísérelt bizonyítani), s a források tanúságától elrugaszkodó kombinációk is elég valószínűtlen megoldásokhoz vezettek (ilyennek tekinthető IV. Béla „tatárlevele” szerzőségének kérdése is). A gestakézirat autográf mivoltára vonatkozó — általunk részletesen nem tárgyalt — észrevételei pedig szakmai megalapozottságuk vonatkozásában semmiképpen sem tekinthetők azonos minőségűnek Veszprémy Lászlónak a kódex másolat voltát bizonyító érvelésével.

Az 1970–1990-es évek Anonymus személyének kiderítését célzó kutatásainak bemutatását itt lezárhatjuk. Áttekintésünkben kiderülhetett, hogy az elmúlt évtizedek vizsgálódásaiban egyaránt fellelhetők voltak komoly érveket felvonultató azonosítási kísérletek és az igazolatlan teóriák világába utalható megközelítési próbálkozások. A szerzőkeresés több évszázados előtörténetét tekintetbe véve, teljesen jogosultnak tarthatjuk a felmerült Anonymus-jelöltekkel szembeni szkepszist, de a közelmúlt egyre inkább szakszerűbbé váló, főként filológiai–szövegkritikai indíttatású identifikálási törekvései némi reményt nyújthatnak arra, hogy a jövőben talán név szerint is megismerhetővé válik a „Gesta Hungarorum” szerzője.

Könyvészeti rövidítések jegyzéke

- Ae Aetas. Történettudományi folyóirat.
- ÁÚO Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest, 1860–Bp., 1874.
(Monumenta Hungariae Historica. Diplomata).
- AUSzegAH Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica.
- Békefi, 1910. *Békefi Remig*: A káptalani iskolák Magyarországon 1540-ig. Bp., 1910.
- Bónis, 1964. *Bónis, György*: Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn. Mediolani 1964. (Ius Romanum Medii Aevi. Pars V, 10).
- Bónis, 1971. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971.
- CAH Chartae Antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196. Composuit *Georgius Györffy*. Bp., 1994.
- CF Catalogus fontium Historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Collegit *Albinus Franciscus Gombos*. I–III. Budapestini 1937–1938.
- Csapodi, 1978. *Csapodi Csaba*: Az Anonymus-kérdés története. Bp., 1978. (Gyorsuló idő)
- Csóka, 1962. *Csóka J. Lajos*: Ki volt Anonymus?
In: MNy, 58. (1962) 153–159., 336–346. p.
- Csóka, 1967. *Csóka J. Lajos*: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp., 1967. (Irodalomtörténeti könyvtár 20.)

- Csóka*, 1976. *Csóka J. Lajos*: Észrevételek a „P. dictus magister” értelmezéséhez. In: ItK, 80. (1976) 193–202. p.
- DHA *Diplomata Hungariae Antiquissima (accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia)*. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit *Georgius Györffy*. Budapestini MCMXCII.
- Eckhardt*, 1927–1928. *Eckhardt Sándor*: A pannoniai hun történet keletkezése. In: Sz, 61–62. (1927–1928) 465–491., 605–632. p.
- Erdő*, 1990. *Erdő, Péter*: Introductio in historiam scientiae canonicae. (Praenotanda ad Codicem). Roma, 1990.
- F. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera *Georgii Fejér*. I–XI. Buda, 1829–1844.
- Fehértói*, 1993. *Fehértói Katalin*: Kísérlet Velek, Torda püspök és Anonymus új megközelítésére. In: MNY, 89. (1993) 319–328. p.
- Fejérpataky*, 1879. *Fejérpataky László*: Még egyszer Anonymus. In: Sz, 13. (1879) 249–252. p.
- Gerics*, 1975. *Gerics József*: Az államszuverenitás védelme és a „két jog” alkalmazásának szempontjai XII–XIII. századi krónikáinkban. In: TSz, 18. (1975) 353–372. p.
- Gerics*, 1987. *Gerics József*: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp., 1987.
- Gutheil*, 1961. *Gutheil Jenő*: Veszprém Árpád-kori jogi főiskolája — az első magyar egyetem. In: Vigilia, 26. (1961) 454–468. p.
- Gutheil*, 1977. *Gutheil Jenő*: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. (Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 1.)
- Györffy*, (1948) 1993. *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp., 1948. (Második kiadása a következő kiegészítéssel: Régi kérdések — új válaszok a magyar krónikákról, az ősmundákról és a vezérekről. Bp., 1993.)

- Győrffy*, 1951. *Győrffy György*: Jegyzetek Anonymus tulajdonneveihez. In: MNy, 47. (1951) 46–50. p.
- Győrffy*, 1963–1987. *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–III. Bp., 1963–1987.
- Győrffy*, 1970. *Győrffy György*: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. In: ItK, 74. (1970) 1–13. p.
- Győrffy*, 1973. *Győrffy György*: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Szerk.: Gerevich László. Bp., 1973. 217–349. p. (Budapest története I.)
- Győrffy*, 1988. *Győrffy György*: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Válogatott tanulmányok. Bp., 1988. (Hermész Könyvek)
- Győrffy*, 1993. *Győrffy György*: Jób érsek kiválasztása az esztergomi érseki széke és ennek következményei. In: Strigonium Antiquum, 2. (1993) 43–46. p.
- Győrffy*, 1994. *Győrffy György*: Megjegyzés Turda püspökről. In: MNy, 90. (1994) 317–319. p.
- Győry*, 1948. *Győry János*: Gesta regum — gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Bp., 1948. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XXIX.)
- Hadrovics*, 1955. *Hadrovics László*: Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban. Bp., 1955. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 89.)
- Hajnal*, 1914. *Hajnal István*: IV. Béla király kancelláriájáról. In: T, 32. (1914) 1–19. p.
- HK Hadtörténelmi Közlemények
- Hóman*, 1912. *Hóman Bálint*: A honfoglaló törzsek megtelepedése. In: T, 30. (1912) 89–114. p. = *Uő.*: Magyar középkor. Bp., 1938. 63–109. p.

- Hóman*, 1925. *Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum* és XII–XIII. századi leszármazói. (Forrástanulmány). Bp., 1925.
- Horváth*, 1966. *Horváth János: P. mester és műve.*
In: ItK, 70. (1966) 1–53., 261–282. p.
- Horváth*, 1974. *Horváth János: Anonymus és a Kassai Kódex.*
In: Középkori kútfőink, 81–110. p.
- ItK Irodalomtörténeti Közlemények
- Jakubovich*, 1924–1925. *Jakubovich Emil: Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez.*
In: MNy, 20. (1924) 129–132., 21. (1925) 25–38. p.
- Jakubovich*, 1925. *Jakubovich Emil: P. mester. (Adalékok az Anonymus-kérdéshez).* In: Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Bp., 1925. 169–213. p.
- Jakubovich*, 1926. *Jakubovich Emil: Adalékok az Anonymus-kérdéshez.*
In: Akadémiai Értestő, 38. (1926) 143–171. p.
- Kapitánffy*, 1971. *Kapitánffy István: Anonymus és az Excidium Troiae.*
In: ItK, 75. (1971) 726–729. p.
- Kapitánffy*, 1993. *Kapitánffy István: Hungarobyzantina. (Bizánc és a görögység középkori magyarországi forrásokban). Kézíratos kandidátusi értekezés. Bp., 1993.*
- Karácsonyi*, 1900–1901. *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp., 1900–1901.*
- Kosztá*, 1988. *Kosztá László: Adalékok a székesegyházi alsópapság XIII–XIV. századi történetéhez.*
In: AUSzegAH, 86. (1988) 15–25. p.
- Kosztá*, 1994. *Kosztá László: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251).*
In: Ae, 1994/1. 64–88. p.

- Középkori kútfőink   Középkori kútfőink kritikus kérdései.
Szerk.: Horváth János–Székely György. Bp., 1974.
(Memoria Saeculorum Hungariae I.)
- Kristó, 1968.   *Kristó Gyula*: Megjegyzések középkori historiográfiánkhoz.
In: Sz, 102. (1968) 610–613. p.
- Kristó, 1979.   *Kristó Gyula*: Szempontok Anonymus gestájának megítéléséhez. AUSzegAH, 66. (1979) 45–59. p.
(Szempontok)   = *Uő.*: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983.
369–392., 575–579. p. (Nemzet és emlékezet)
- Kristó, 1979. (Ki volt)   *Kristó Gyula*: Ki volt és mikor élt Anonymus?
In: História, 1. (1979) 2. sz. 14–15. p.
- Kristó, 1984.   *Kristó Gyula*: A korai feudalizmus (1116–1241).
In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet
1242-ig. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal.
Bp., 1984. 1007–1415., 1678–1712. p.
(Magyarország története tíz kötetben. I/2).
- Kristó 1988. (Vármegyék)   *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon.
Bp., 1988. (Nemzet és emlékezet)
- Kristó, 1993.   *Kristó Gyula*: Anonymus — latinul és németül. (Die „Gesta
Hungarorum” des anonymen Notars). (ismertetés)
In: Ae, 1993/1. 173–176. p.
- Kristó, 1994.   *Kristó Gyula*: A történeti irodalom kialakulása
Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp., 1994.
(Irodalomtörténeti füzetek 135.)
- Kumorovitz, 1963.   *Kumorovitz L. Bernát*: A középkori magyar „magánjogi”
írásbeliség első korszaka (XI–XII. század).
In: Sz, 97. (1963) 1–31. p.
- Kumorovitz, 1972.   *Kumorovitz L. Bernát*: Adatok Budapest főváros
Árpád-kori történetéhez.
In: Tanulmányok Budapest múltjából, 19. (1972) 7–37. p.
- MNy   Magyar Nyelv

- Mályusz*, 1966.   *Mályusz Elemér*: Krónika-problémák.
In: Sz, 100. (1966) 713–762. p.
- Mályusz*, 1967.   *Mályusz Elemér*: A Thuróczy-krónika és forrásai.
Bp., 1967. (Tudománytörténeti tanulmányok 5.)
- Mályusz*, 1971.   *Mályusz Elemér*: Az V. István-kori gesta. Bp., 1971.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.)
- Marczali*, 1879.   *Marczali Henrik*: Anonymus Belae regis notarius.
In: Sz, 13. (1879) 170–176. p.
- MKsz   Magyar Könyvszemle
- Mon. Bp.   Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta
diplomatica civitatis Budapest. I. 1148–1301.
Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette
és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Bp., 1936.
- Mon. Str.   Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–II.
Ed.: Ferdinandus Knauz. Strigonii 1874–1882.
- MűÉ   Művészettörténeti Értesítő
- Pais*, 1926.   Magyar Anonymus. Béla király névtelen jegyzőjének könyve
a magyarok cselekedeteiről. Fordította, bevezetővel ellátta
és jegyzetelte *Pais Dezső*. Bp., 1926.
- Pauler*, 1899.   *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története
az Árpád-házi királyok alatt. I–II. 2. kiad. Bp., 1899.
- Pray*, 1774.   *Pray, Georgius*: Dissertationes Historico-Criticae
in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum.
Vindobonae 1774.
- PRT   A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története.
Szerk.: Erdélyi László és Sörös Pongrác. I–XII/b.
Bp., 1902–1916.

- Ratkoš*, 1983. *Ratkoš, Peter*: Anonymove Gesta Hungarorum a ich pramená hodnota.
In: Historický Časopis, 31. (1983) 825–870. p.
- Reg. Arp. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.
Regesta regum stirpis Arpadianae critico–diplomatica.
I–II/1. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1923–1943. II/2–3.
Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp., 1961.
- Rimóczi–Rimócziné*, 1992. *Rimóczi Gábor–Rimócziné Hamar Márta*: A Bodrogek és Taktaköz elfoglalásának leírása Anonymusnál.
In: MNY, 88. (1992) 474–478. p.
- Sebestyén*, 1898. *Sebestyén Gyula*: Ki volt Anonymus. I–II. Bp., 1898.
- Silagi*, 1989. *Silagi, Gabriel*: Zum Text der Gesta Hungarorum des Anonymen Notars. In: Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, 45. (1989) 173–180. p.
- Silagi*, 1991. Die „Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars.
Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte.
Unter Mitarbeit von *László Veszprémy* herausgegeben von *Gabriel Silagi*. Sigmaringen, 1991.
(Ungarns Geschichtsschreiber 4.)
- Sólyom*, 1966. *Sólyom Károly*: Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához. In: ItK, 70. (1966) 54–84. p.
- Sólyom*, 1979. *Sólyom Károly*: Megjegyzések Györfy György két Anonymus-tanulmányához. In: ItK, 83. (1979) 187–194. p.
- Sólyom*, 1982–1983. *Sólyom, Károly*: Trois portraits du Moyen Age.
In: Études Finno-Ougriennes, 17. (1982–1983) 147–194. p.
- Sólyom*, 1994. *Sólyom Károly*: Három középkori portré.
(Szent László, III. Béla, Álmos).
In: Kortárs, 38. (1994) 4. sz. 57–83. p.
(Sólyom, 1982–1983. magyar változata)
- Sopron vm. Sopron vármegye története. Oklevéltár.
Szerk.: Nagy Imre. I–II. Sopron, 1889–1891.

- SRH   *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Budapestini 1937–1938.*
- Sugár, 1984.*   *Sugár István: Az egri püspökök története. Bp., 1984. (Az egri főegyházmegeye schematizmusa I).*
- Süpek–Katona, 1979.*   *Süpek Ottó–Katona Imre: Az Anonymus-kérdés új megvilágításban. In: Magyar Nemzet, 35. (1979) jún. 24., jún. 26–29.*
- Süpek, 1989–1990.*   *Süpek, Ottó: L'ouvre et la personne de l'Anonymus hongrois. In: Études Finno-Ougriennes, 22. (1989–1990) 191–214. p.*
- Süpek, 1992.*   *Süpek Ottó: Anonymus műve és személye. In: Tekintet, 5. (1992) 4. sz. 4–26. p. (Süpek, 1989–1990. magyar változata)*
- Sz   Századok
- Szilágyi, 1937.*   *Szilágyi Loránd: Az Anonymus-kérdés revíziója. In: Sz, 71. (1937) 1–54., 136–202. p.*
- Szilágyi, 1946.*   *Szilágyi Loránd: A 200 éves Anonymus-kérdés. In: MKsz, 70. (1946) 5–24. p.*
- Szovák, 1991.*   *Szovák Kornél: „Wer war der anonyme Notar?“ (Zur Bestimmung des Verfassers der Gesta Ungarorum). In: Ungarn-Jahrbuch, 19. (1991) 1–16. p.*
- Szovák, 1993.*   *Szovák Kornél: Die „Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars. (ismertetés) In: MűÉ, 62. (1993) 1-2. sz. 65–68. p.*
- Szűcs, 1973.*   *Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történelem-szemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. In: Sz, 107. (1973) 569–643., 823–878. p.*
- Szűcs, 1993.*   *Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp., 1993. (História Könyvtár. Monográfiák 1.)*
- T   Turul

- I. Tóth*, 1945–1946. *Tóth Zoltán, Inokai: Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség* Anonymus művében.
In: Sz, 79–80. (1945–1946) 21–84. p.
- TSz Történelmi Szemle
- Udvardy*, 1991. *Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*.
Köln, 1991.
(Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.)
- Váczy*, 1974. *Váczy Péter: Anonymus és kora*.
In: Középkori kútfőink, 13–37. p.
- Vékony*, 1991. *Vékony Gábor: Anonymus kora és korhűsége I–IV*. In: Éle-
tünk, 29. (1991) 58–73., 135–178., 263–275., 355–375. p.
- Veszprémy*, 1991.
(Embola) *Veszprémy László: Középkori forrástanulmányok*.
„Felix igitur Hungarorum embola”.
(Anonymus gestája egy helyének értelmezéséhez).
In: HK, 104. (1991) 3. sz. 66–68. p.
- Veszprémy*, 1992. *Veszprémy László: Anonymus Gestájának kézírata*.
In: MKsz, 108. (1992) 44–52. p.
- Veszprémy*, 1993. *Veszprémy László: Anonymus gestájának néhány hadtörténeti*
vonatkozása. In: HK, 106. (1993) 2. sz. 3–19. p.
- Veszprémy*, 1994. *Veszprémy László: Közös motívumok a 12–13. századi*
magyarországi és hispániai historiográfiában.
In: Ae, 1994/1. 36–48. p.
- VR Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróbalajstrom
az 1550-iki kiadás hű hasonmásával együtt. Regestrum
Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico
digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum
sumptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Curis et laboribus
Ioannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum. Bp., 1903.
- Wehli*, 1992. *Wehli Tünde: Anonymus Gesta Hungarorum kéziratának*
helye a magyarországi könyvfestészet történetében.
In: MKsz, 108. (1992) 52–55. p.

**Gabriel Thoroczkay: Quaestionis Anonymianae historica adumbratio
(1977—1993)**

**Pars II
Summarium**

Tractatus tripartiti pars haec secunda difficillimae quaestioni, quoniam *Gestam Hungarorum* scripserit, solvendae impensa studia complectitur.

Primum ii describuntur auctores, quos viri docti circa annum 1970 sub Anonymi nomine latere dicebant: *Petrus* scilicet cancellarius regius et episcopus Iaurinensis (1205–1217), quem IOHANNES HORVÁTH et CAROLVS SÓLYOM induxerunt, et *Petrus* non tam Budensis praepositus (1186?–1211?) quam a GEORGIO GYÖRFFY propositus nullo fontium testante documento.

Deinde ex decennio sequenti cum CORNELII SZOVÁK argumenta explicantur, qui *Paulum* regalem notarium et episcopum Transilvanensem (seu Ultrasilvanum; 1181–1188) scriptorem *Gestae* fuisse cum maxima omnium admiratione monstravit, tum illa ab IVLIO KRISTÓ prolata sententia, spem reperiendi veri auctoris inanem prorsus esse, tractatur. Etiam GABRIELIS SILAGI opinio discutitur textum novissime recensentis, qui verbis «*P.* dictus magister» propter quasdam palaeographicas rationes in «*Predictus magister*» mutatis peritorum medii aevi praeceptum antiquum, quod tenet littera *P.* nomen ipsum significari, emendatione dubia delere conatus est. Hic agitur de scriptis reliquis, quorum altero IOSEPHVS GERICS studia magistri *P.* exploravit, altero STEPHANVS KAPITÁNYFI Graece loquendi facultatem inspexit.

Ultimo loco enumerantur, qui Belae non III, sed IV aetate Anonymum vixisse contenderint. Lucubrationes OTTONIS SÜPEK et GABRIELIS VÉKONY quamvis magnae eruditionis multis tamen argumentis infirmantur eoque praesertim, quod unicus *Gestae* codex inter annos 1250–1260 videtur scriptus esse.

(Latine interpretatus est Zoltanus Rihmer)

HAMAROSAN MEGJELENIK

Pálffy Géza

**Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon
a XVI–XVII. században**

A Fons 1994. évi 1. számában Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században címmel (79–89. p.) jelent meg Pálffy Géza előadása, melyben a szerző készülő nagyobb terjedelmű összefoglalása vázával ismertette meg olvasóit. A fiatal történész — jelenleg a MTA Történettudományi Intézetének tudományos ösztöndíjasa — azóta befejezte kutatásait, és elkészítette a törökkori királyi Magyarországi hadi bíraskodásának monográfiáját.

Munkájában mindenekelőtt azt a folyamatot követi nyomon — az európai katonai igazságszolgáltatás fejlődésének tükrében —, melynek során a XVI. század végére a magyar végvári katonaság megszerezte az önálló bíraskodás privilégiumát. A hadi bíraskodás szervezetének és ítélkezési gyakorlatának ismertetésén túl a szerző számos új adalékkal gazdagítja a „vitélzlo rendre”, mint speciális társadalmi rétegre vonatkozó eddigi ismereteket. Kötete ennek köszönhetően érdeklődésre tarthat számot a törökkori had- és jogtörténet avatott ismerői mellett a társadalom- és a katonai közigazgatás-történet kutatói számára egyaránt. Annál is inkább, mert Pálffy Géza a koraujkori magyar történelem különleges útjára kalauzolja olvasóját, melyről összefoglaló fejezetének legvégén a következők írja: „mégsem állítható, hogy — a német hadi bíraskodástól való eltérések, a valóban kezdetlegesebb bírósági szervezet és a speciálisabb joggyakorlat ellenére — a magyar katonai igazságszolgáltatás XVI–XVII. századi fejlődése zsákutcát jelentett volna. Helyesebben fogalmazunk akkor, ha egyedi, a helyi lehetőségekhez igazodó külön útról beszélünk ...”

A kötet a téma csaknem teljességre törekvő feldolgozása mellett — egy leendő végvári archontológiai lexikon egyik fejezeteként — magában foglalja a katonai igazságszolgáltatással foglalkozó tisztségviselők mintegy hatvan oldalnyi adattárát, ezért a végvári harcok időszaka iránt érdeklődőkön kívül a történeti segédtudományok művelői is nagy haszonnal forgathatják.

A monográfia Győr–Moson–Sopron megye Győri Levéltárának kiadásában kb. 330 oldalnyi terjedelemben, előreláthatólag 1995 őszén lát napvilágot. A B5 formátumú, puha kötésű könyvet olvasóink a szerkesztőség címén (1052 Budapest, Piarista köz 1.) korlátozott számban megrendelhetik.

Ára (postai utánvétel nélkül): 500 Ft.

MOLNÁR ANTAL

PIETRO MASSARECCHI ANTIVARI ÉRSEK ÉS SZENDRŐI APOSTOLI ADMINISZTRÁTOR EGYHÁZLÁTOGATÁSI JELENTÉSE A HÓDOLT DÉL-MAGYARORSZÁGRÓL (1633)¹

Bevezetés

A hazai történettudomány néhány fontos új eredményének köszönhetően ma már közismert a római levéltárakban őrzött források (misszionáriusok levelei és jelentései, missziós püspökök egyházlátogatási jegyzőkönyvei, lélek-összeírások stb.) páratlan jelentősége a hódolt Magyarország, Erdély, de sokszor a királyi országrész története szempontjából is.² A Vatikáni Titkos Levéltár (Archivio Segreto Vaticano) és a Jezsuita Rend Római Levéltára (Archivum Romanum Societatis Iesu) mellett a Hitterjesztés Szent Kongregációjának Történeti Levéltára (Archivio Storico della Sacra Congregazione „de Propaganda Fide”) nyújtja a legbőszésebb anyagot a koraujkori magyar (elsősorban hódoltsági és erdélyi) egyház- és művelődéstörténet számára. Jelen munka a hódoltság történetének ismeretéhez kíván hozzájárulni római levéltári források (túlnyomórészt a Propaganda Kongregáció anyagának) feldolgozásával és közlésével, abban a reményben, hogy Pietro Massarecchi antivari érsek négyesztendős (1631–1634) magyarországi tevékenységének bemutatásával és összefoglaló jelentésének publikálásával a hódoltsági katolicizmus több történeti problémájának megoldásához is közelebb kerülünk.

Pietro Massarecchi (albánul Pjetër Mazrreku) Prizrenben született 1584 körül, albán családból. Tanulmányait Rómában, a Collegio Romanóban végezte nyolc

---

1 A kutatásokat a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Diákok a tudományért” szakalapítványának támogatásával végeztem.

2 Itt csak a három nagyobb szabású vállalkozást idézem. *Tóth István György*: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707)*. Roma–Budapest, 1994.; *Balázs Mihály–Fricsy Ádám–Lukács László–Monok István*: *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. I/1–2. (1609–1625)*. Szeged, 1990. (a továbbiakban EHJM); *Sávai János–Pintér Gábor*: *Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról. I. A Propaganda Fide Kongregáció levéltárából I. (Acta vol. 1–12. és SOCG vol. 56–79.)*. Szeged, 1993. Ez utóbbi kiadványt a rendkívül hiányosan összeválogatott közölt forrásanyag és a nagyszámú olvasati hiba miatt nem használtam. Vö.: *Benda Kálmán–Tóth István György*: „A jezsuiták mecsetje” (Egy forráskiadvány margójára). In: *Budapesti Könyvszemle*, 6. (1994) 1. sz. 20–25. p.

éven át, és noha doktori fokozatot nem szerzett, mégis jó egyházjogásznak és a filozófiában tájékozottnak számított. A Balkánra visszatérve Prokopljében és Szófiában káplánkodott, majd az antivari és a szófiai érsekek általános helynöke lett.³ Előbbi minőségében 1617-ben a szerbiai plébánosok számára zsinatot tartott, amelynek határozatai elsősorban a tridentinumi normák szerinti szentségi gyakorlatra, az istentiszteletek rendjére és a példás papi életre helyezték a hangsúlyt.⁴ 1623-ban apostoli vizitátori minőségben látogatta meg Bulgáriát, Szerbiát, a hódolt Magyarország déli végeit (Szlavónia, Szerémség) és Boszniát, majd 1624-ben Rómába utazott tájékoztatni a Propaganda Kongregációt balkáni tapasztalatairól.⁵ Vizitációs körútjáról készített beszámolójának nagy szerepe volt abban, hogy a Szentszék a hódoltságú katolikusok számára 1624-ben felállította a belgrádi missziós püspökséget.⁶ Még az év szeptemberében elnyerte az antivari (Bar) érseki széket a többi szerbiai püspökség adminisztrációjával együtt a lemondott Marino Bizzi utódként. Mint a szerbiai katolikusok főpásztora rendszeresen látogatta szétszór-tan élő híveit és háromszor tartott papjainak egyházmegyei zsinatot.⁷

Massarecchi a hódolt Magyarországgal 1630-ban került újra kapcsolatba. 1630 márciusában elhunyt Albert Rengjić ragúzai ferences, szendrői püspök. A püspöki címre több önjelölt is akadt: a belgrádi bosnyákok egy bosnyák ferences ordináriust szerettek volna, és a később említésre kerülő szerémségi világi pap, Don Simone Matković is igyekezett elnyerni a püspöki széket. Még II. Ferdinánd is kivette a részét a tülekedésből, kinevezve tábori vikáriusát, Henrik Fastroyert a szendrői püspökségre, aki nem nyert pápai megerősítést.⁸ Ebben a situációban került szóba ismét a volt apostoli vizitátornak és jelenleg Szerbia prímásának, Pietro Massa-

-
- 3 Archivio Segreto Vaticano (= ASV), Processus Datariae, vol. 3. fol. 564^f–565^v, 566^v–568^f, 579^f–580^f.; *Premrou, Miroslav*: Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd. (Continuazione.) In: Archivum Franciscanum Historicum, 18. (1925) 33–34. p. (a továbbiakban *Premrou*, 1925. ill. a közlemény első része ugyanazon folyóirat előző évfolyamában: *Premrou*, 1924.)
- 4 *Farlatus, Daniel*: Illyricum sacrum. Tom. VII. Venetiis, 1817. 123–124. p. (a továbbiakban *Farlatus*, 1817.)
- 5 *Draganović, Krunoslav*: Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilika katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624. In: *Starine*, 39. (1938) 1–48. p.
- 6 *Premrou*, 1924. 505. p.
- 7 *Farlatus*, 1817. 124–125. p.; Archivio della Sacra Congregazione de Propaganda Fide (= APF), Visite e Collegi (= Vis. e Coll.) vol. 11. fol. 108^f–110^v.
- 8 *Premrou*, 1925. 34. p.; *Galla Ferenc*: Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai. Bp., 1940. 179–180. p. (a továbbiakban *Galla*, 1940.)

recchinek a neve, először csak szakértőként, majd látva megnyilatkozásaiban a bonyolult helyzet miatt szükséges megfontoltságot, jelöltként is. A Kongregáció ugyanis Rengji halála után több (elsősorban a bosnyák ferencesek működésével kapcsolatos) kérdésben kikérte Massarecchi véleményét, amely ügyekben a volt vizitátor — nyilván nem minden számítás nélkül — igen lojálisnak mutatkozott a ferencesek iránt: dicsérte áldozatos munkájukat, templomaik állapotát, védte adománygyűjtő gyakorlatukat, plébániai lelkipásztorkodásukat stb.⁹ Állásfoglalása sem 1623-as jelentésével, sem egyetlen későbbi megnyilatkozásával sincs összhangban, viszont arra igencsak megfelelt, hogy Róma benne lássa (a világi papság miatti elkötelezettsége és a bosnyák ferencesek iránti látszólagos jóindulata miatt) a megfelelő embert a régóta dúló viszálykodások lecsillapítására. Így a Kongregáció végül fél év széküresedés után az antivari érsekre bízta a szendrői püspökség és a hódolt Magyarország egyházkormányzatát *administrator apostolicus*, illetve *delegatus apostolicus* címmel¹⁰, és azzal a kötelezettséggel, hogy évente hat hónapot Magyarországon, hatot pedig Szerbiában kell töltenie (1630. október 1.). A rendelkezést a pápa 1631. február 3-án erősítette meg, a brevét március 1-jén és április 12-én állították ki.

Már a fentiekből nyilvánvaló, hogy az új adminisztrátornak nem volt könnyű dolga a hódoltságban lelkipásztorkodó papság érdekellentétei és konfliktusai miatt, amelyeket a politikai, etnikai és felekezeti feszültségek még megoldhatatlanabbá tettek. Massarecchi tevékenységének ismertetése előtt nem haszontalan tehát röviden kitérni azokra a fontosabb tényezőkre, amelyek az 1630-as évek hódoltsági egyháztörténetét formálták és befolyásolták.

Az általunk vizsgált terület a belgrádi missziópüspökök (1647-ig szendrői püspökök belgrádi székhellyel) joghatósága alá tartozó országrészek: a Dráva–Száva és a Duna–Tisza köze, és különösen a Bácska Temesvárig.¹¹ A gyakorlatban azonban a püspökök kevés kivételtől eltekintve inkább a déli végeken tevékenykedtek, és csak néhányuk (pl. Marijan Ibrišimović vagy Matej Benlić) vállalta az Alföld északabbra eső részeinek vizitációját.¹² A Szerémség, Szlavónia, Baranya és

---

9 *Fermendžin, Eusebius*: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica. Zagrabiae, 1892. 401–404. p. (a továbbiakban *Fermendžin*, 1892.)

10 Adminisztrátor azokban az egyházmegyékben, amelyeknek nincs püspöke, delegátus pedig ott ahol a püspök nem rezideál. A kinevezésekre: *Gauchat, Patritius*: Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi. IV. (1592–1667). Monasterii, 1935. 303. p. (a továbbiakban HC. IV.)

11 *Premrou*, 1924. 505. p.

12 Jelentéseikre: *Molnár Antal*: Scardonai püspökök „ad limina” jelentései (1624–1648). In: Fons, I. (1994) 284. p. (a továbbiakban *Molnár*, 1994.)

a Bácska legfontosabb etnikai változása a XV. századtól kezdve a nagyszámú délszláv menekült és telepes beköltözése. Magyar lakosság nagyobb számban csak Baranyában, a Dráva mellékén és Észak-Bácskában maradt.¹³ Az etnikai különbségeknél is jelentősebb szempontunkból a felekezeti sokszínűség: a katolikus lakosság mellett erősen megnövekedett az orthodox szerbek száma (különösen a Szerémségben és Kelet-Szlavóniában), a délszláv etnikumú muzulmán elem pedig Szlavóniában és a Szerémségben a XVII. század folyamán relatív többségbe is került (elsősorban a városi lakosságot alkották, de Pozsega környékén a falvakban is találkozunk velük). A reformátusok Valpovo, Eszék és Vukovár környékén (Podravina) és Baranyában éltek, kisebb számban horvátok, nagyobbrészt magyarok voltak.¹⁴ A hódoltsági protestantizmus történetének érdekes színtöltje ezen túl az unitárius közösségek Pécs környéki jelenléte.¹⁵

Európa katolikus országaiban a korai újkor egyháztörténet legfontosabb alakító tényezője a Trienti Zsinat nevével fémjelzett katolikus megújulás. A protestáns államokban ez az egyúttal társadalmi–kulturális reformfolyamat igen sok akadályba ütközött és szinte teljesen átadta a helyét a protestáns reformációnak. Egészen más jellegű problémákkal nézett szembe a megújuló és expanzív katolicizmus a tengerentúli missziókban, ahol történelmi előzmények nélkül tért nyerve jelentős akkulturációs tevékenységet fejtett ki. A trienti reform egészen sajátos helyzettel találta szembe magát a Balkán-félsziget északi részein, ahol komoly katolikus tradíciókkal rendelkező területek voltak oszmán politikai fennhatóság alatt. A török uralom politikai, társadalmi és jogi feltételrendszere miatt a katolikus reform megvalósításáról csak igen korlátozott mértékben lehetett szó, ugyanakkor nagyszámú (igaz egyre fogyó) katolikus élt szinte minden lelki ellátást nélkülözve az óriási paphiány miatt. Mivel a hódítók jogrendje az egyházi fejlődést gúzsba kötötte (gondoljunk csak a templomépítési tilalomra, az oktatás korlátozására vagy a keresztény országokból érkező püspökökre vonatkozó tiltásokra)¹⁶, így az egyházi struktúrák sajátos kényszerpályára kerültek, és egy félig a középkori tradíciókra épülő és az

-
- 13 *Szakály Ferenc*: Szerbek Magyarországon — szerbek a magyar történelemben (Vázlat). In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1991. 11–50. p.
  - 14 *Buturac, Josip*: Katolička Crkva u Slavoniji za turskoga vladanja. Zagreb, 1970. 25–56. p. (a továbbiakban *Buturac*, 1970.)
  - 15 *Benda Kálmán*: Unitáriusok a hódoltságskori Dél-Baranyában. In: *Baranya*, 4. (1990) 1–2. sz. 87–97. p.
  - 16 *Džaja, Srećko M.*: Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegovina (Voremanzipatorische Phase 1463–1804.) München, 1984. 132–133. p. (a továbbiakban *Džaja*, 1984.)

új hatalomhoz alkalmazkodó, félig pedig az újkori katolikus hittedjesztés jellegzetességeit felmutató missziós egyház jött létre, kettősségből adódóan igen sok konfliktust hordozva magában.

A XVI. század első évtizedeiben az ország déli vidékein a török hódítás az egyházi intézményeket is elsöpörte, ennél fogva a lelkipásztorkodás jórészt a boszniai ferencesek kezébe került. A ferencesek Boszniában a XIII. század végén jelentek meg mint a boszniai eretnekeket térítők misszionáriusok. Sajátos megbízatásuknál (*officium inquisitionis*) fogva kezdetben a politikailag jelentősebb székhelyeken telepedtek meg, később azonban — felvállalva a ragúzai és szász polgárság lelkigondozását — tevékenységük súlypontja a gazdaságilag jelentősebb városokba helyeződött át. Ily módon nem csak kísérői, hanem alakítói is voltak az ország urbanizációjának, elsősorban a bosnyák eredetű polgárság létrejöttében játszott szerepükkel. A XV. századra a rend annyira megerősödött Boszniában, hogy a szomszédos országok felé is képes volt terjeszkedni. Részben ennek a körülménynek, részben pedig a török hódítók gazdaságpolitikai megfontolásainak¹⁷ köszönhetően a ferencesek az oszmán hódítás után is — a szultáni kiváltság értelmében — legálisan működtek Boszniában a középkori egyházi és politikai struktúrák egyetlen örököséiként. A bosnyák ferencesek sikeresen alkalmazkodtak az 1463 után teljesen megváltozott viszonyokhoz, és egyrészt szultáni, másrészt (elsősorban még középkori eredetű) pápai kiváltságaikra¹⁸ támaszkodva a hódolt Észak-Balkán legfontosabb katolikus egyházi tényezőjévé váltak.¹⁹ A Szentszéktől kapott privilégiumaik sorában a legnagyobb jelentőségű kétségkívül a plébániák betöltésére vonatkozó engedély volt, amely értelmében a plébániák betöltésének joga a ferences tartományfőnököt és a kormánytanácsot illette meg, a püspök vagy apostoli vikárius csak a megerősítés jogával bírt. Ez a sok vitára alkalmat adó kiváltság eredményezte a boszniai katolikus egyház egészen sajátos (a tridentinumi episzkopális egyházmodelltől erősen eltérő) szerzetesrendi jellegét.²⁰ A bosnyák ference-

17 Az oszmán hódítók a jelentős boszniai bányaművelés megőrzésére és ezért a katolikus polgárság megtartására törekedtek. Ebben a ferencesek helybenmaradásának nagy szerepe volt.

18 *Semren, Marko*: Il Francescanesimo vissuto nelle regioni croate di Bosnia ed Erzegovina (fino al 1517). Romae, 1987. 58–69. p.

19 *Džambo, Jozo*: Die Franziskaner im mittelalterlichen Bosnien. Werl/Westfalen, 1991. 164–202. p.

20 *Džaja*, 1984. 203–205. p.; *Čapkun, Petrus*: De organisatione curae pastoralis franciscanorum apud Croatorum gentem. Sibenici, 1940. 29–109. p.; *Rupčić, Bonitius (Ivan)*: Entstehung der Franziskanerpfarreien in Bosnien und der Herzegovina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878. Breslau, 1937. 71–91. p.

sek egyik legfontosabb expanziós iránya a Szávától északra fekvő területek voltak. A szlavóniai, szerémségi és bácskai fennmaradt települések plébániáit már a XVI. század folyamán elfoglalták, és jórészt az itteni gazdag egyházközségek jövedelmeiből tartották fenn a boszniai kolostoraikat.²¹

A trienti reform balkáni megjelenése magával hozta a világi papság súlyának megnövekedését a vizsgált területeken. Különösen a Propaganda Kongregáció megalapítása (1622) után érkeztek nagyobb számban apostoli misszionáriusi felhatalmazással itáliai kollégiumokban végzett horvát papok, akik rögtön konfliktusba kerültek a számukra a plébániákat átengedni nem akaró bosnyák ferencesekkel.²² Elsősorban Baranya magyarlakta vidékein jelentős számban működtek — kényszermegoldásként a paphiány miatt — licenciátusok, akik világiként végezték a legfontosabb, papi rendet nem igénylő egyházi funkciókat.²³

Szintén a katolikus reform hódoltsági térnyerését jelezte a jezsuiták megjelenése a XVII. század második évtizedében. A jezsuita misszió szervezése két szálon kezdődött el: egyrészt a magyar Vásárhelyi Gergely részéről indult ki a kezdeményezés, aki ekkor az alsólendvai Bánffy-birtokokon működött, és tapasztalatai alapján lehetőséget látott a hódoltság területén való megtelepedésre. A másik szervező a bosnyák származású szerémségi világi pap, Don Simone Matković volt, aki óriási ambícióval és munkabírással dolgozott a hódoltsági katolicizmus újjáélesztésén, és ezért igen hamar összetűzésbe került a ferencesekkel. Az ő hatásuk ellensúlyozására jezsuita és kapucinus missziók alapítását tervezte, így került kapcsolatba Ragúzában Bartol Kašić horvát jezsuitával. A két szál végül Rómában kapcsolódott össze, ahol maga V. Pál pápa is felkarolta a hódoltsági misszió tervét. Alapos előkészítő munka után, 1612 végén érkeztek a jezsuiták Belgrádba és Pécsre. Az előbbi helyen rögtön összetűzésbe kerültek az ott működő bosnyák ferencesekkel, akik a pozíciójukat és nem utolsósorban jövedelmeiket féltették a jezsuitáktól. A viták során a jezsuiták a ferencesek szabados életmódját, teológiai felkészületlenségét, a törökkel való szoros kapcsolataikat kifogásolták, míg a ferencesek a jezsuiták

---

21 *Hoško, Franjo Emanuel*: Djelovanje franjevaca Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća. In: Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katerine. Sarajevo, 1979. 104–109. p. (a továbbiakban *Hoško*, 1979.); *Džaja*, 1984. 190–194. p.

22 Két legfontosabb képviselőjükről, Don Simone Matkovićről és Pietro Sabbatiniról még szólni fogunk. *Džaja*, 1984. 204. p.; *Buturac*, 1970. passim;

23 *Juhász, Coloman*: Laien im Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. Münster, 1960.; *Sávai, János*: La partecipazione dei laici al lavoro pastorale in Ungheria nei secoli XVI–XVII. Roma, 1982.

megjelenését tartották minden viszály és a török hatóságok részéről bekövetkező zsarolások okának. Az egyháziak torzsalkodásához járult még a két katolikus kereskedő *natio*, a ragúziai és a tizenöt éves háború után megerősödött bosnyákok elmentéje, amely a gazdasági versengésen túl egyházi színezetet is nyert, mivel a ragúziai a jezsuitákat, a bosnyákok pedig a bosnyák ferenceseket támogatták. A konfliktusok a későbbiekben sem csitultak, és tetőpontjukat éppen Massarecchi belgrádi tartózkodása idején, 1632-ben érték el, amelyre az alábbiakban még részletesen visszatérünk.²⁴

A fentebb vázolt konfliktusok kísérik végig a hódoltsági missziós hierarchia történetét is. A Szentszék a hódolt Észak-Balkán egyházszervezetének újjászervezését a boszniai püspökséggel kezdte a XVI. század második felében, ezt követte a XVII. század elején a belgrádi missziós püspökség betöltése. Míg a boszniai püspökök, illetve apostoli vikáriusok a bosnyák ferencesek közül kerültek ki, addig a belgrádi püspökségre csak 1647-től kezdve nevezett ki a Szentszék bosnyák ferencest a ragúziai ellenállása miatt.²⁵ Az első Belgrádban rezideáló missziós püspök a sebenicói származású Petar Katić prizreni püspök volt (1618–1622). Őt követte Albert Rengjić, ragúzai ferences, szendrői püspök (1625–1630), aki kinevező bullájában megkapta a Dráva–Száva és Duna–Tisza közötti területek feletti joghatóságot mint apostoli adminisztrátor, illetve apostoli delegátus. Rengjić halála után a püspöki székért folytatott vetélkedések leszerelésére nevezte ki Róma Pietro Massarecchi antivari érseket ideiglenesen a szendrői püspökség és mindazon területek, amelyek felett elődje joghatósággal bírt, apostoli adminisztrátorává, illetve delegátusává (1631–1634). Mivel a belgrádi székhelyű püspökök a bosnyák ferencesek ellenlábasai közül kerültek ki, így a hódoltsági papság viszályaiból (elsősorban a plébániák feletti harcból) ők is jócskán kivették a részüket. Ehhez járult még a boszniai és belgrádi püspökségek közötti határ bizonytalansága, amely közvetlenül ez utóbbi megalapítása után komoly konfliktusokat okozott a két főpásztor között. A harc elsősorban a gazdag szlavóniai és szerémségi plébániák feletti joghatóság miatt folyt, amelyet az 1626-os határrendezés sem tudott megszüntetni.²⁶

Milyen szerepet játszott tehát Massarecchi kormányzásának négy éve alatt a fentebb vázolt bonyolult érdekharcban? A Propaganda Kongregáció az új kor-

24 EHJM I/1. 10–15. p. ill. a források passim; *Vanino, Miroslav*: Isusovci u Beogradu u XVII. i XVIII. stoljeću. In: *Vrela i Prinosi*, 4. (1934) 4–19. p.

25 *Hoško*, 1979. 109–115. p.

26 *Premrou*, 1924. 499–508. p.; *Buturac*, 1970. 69–77. p.; a Kongregáció 1626-os döntése szerint a két egyházmegye határát a Dráva és a Bosut folyók, valamint Eszék és Tovarnik települések jelentették.

mányzótól — mint a helyzet alapos és elfogulatlan ismerőjétől — az elmégesedett konfliktusok lecsillapítását és megoldását várta,²⁷ ennek megfelelően két utasítással (egy nyílttal és egy titkossal) látta el.²⁸ Ezek értelmében Massarecchinek Belgrádba kellett utaznia és a helyszínen alaposan tájékozódnia a helyzetről. Próbálja meg elcsendesíteni a belgrádi kápolna ügyében kitört viszályokat az ott élő ragúzai és bosnyák kereskedők között, és gondoskodjon a kápolnáknban működő ferencesek ordináriusi megerősítéséről. Vízitációja során tájékozódjon a helyszínen a szendrői és a scardonai²⁹ püspökök közötti határokról és erről számoljon be a Kongregációnak. Ugyancsak küldjön tájékoztatást egy esetleges kapucinus és jezsuita misszió és a hódoltsági papi utánpótlást biztosító iskola lehetőségeiről. Keressen megfelelő jelöltet a szendrői püspökségre (aki nem ragúzai, bosnyák vagy dalmát), hogy ő visszatérhessen saját egyházmegyéjébe. A titkos utasítás a misszió jelentősebb szereplőivel való bánásmód tekintetében igazította el az új adminisztrátort. Különösen Don Simone Matković és Fra Andrea da Camengrado bosnyák ferences ügyében intette óvatosságra. Vigyázzon, nehogy bármelyik fél (ragúzaiak vagy bosnyákok) részrehajlással vádolják meg, és végül az 1626-os egyházmegyei határrendezést tiszteletben tartva ne látogassa a scardonai püspököknek ítélt plébániákat a Kongregáció új rendelkezéséig.

Massarecchi 1631 őszén már Szerbiában, Novo Brdóban tartózkodott, amikor megkapta a szendrői adminisztrátorságra szóló brevét. Október 14-én indult Prokuplén át Szendrőre (Smederevo), ahová november elsején érkezett meg. Innen november 6-án utazott Belgrádba a Duna-menti ragúzai karavánúton, amelynek szépségéről levelében elismerően szól.³⁰ Belgrádban igencsak ambivalens fogadtatásban volt része a helyi katolikus lakosság részéről, amelynek oka az ekkorra tetőző kápolna-viszály (s az emögött rejlő egyházi és ugyanakkor gazdasági rivalizálás) volt. Mi is volt ez a szakirodalomban annyiszor emlegetett, ámde részleteiben nem igazán ismert konfliktus?³¹

---

27 APF Lettere vol. 11. fol. 34^v–35^r.

28 APF Istruzioni vol. 1. fol. 164., 165^r–166^r. (Források I.)

29 A scardonai püspök (Toma Ivković) ekkor boszniai adminisztrátor volt. *Molnár*, 1994. 281. p.

30 APF Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (= SOCG) vol. 58. fol. 127^r.

31 *Srećko M. Džaja*, a bosnyák egyháztörténet talán legkiválóbb (és legelfogulatlanabb) ismerője szerint ennek az *histoire scandaleuse*-nek a pontos feltárása és elemzése fontos ismereteket nyújtana a hódolt Balkán katolikus egyháztörténete szempontjából. (*Džaja*, 1984. 171. p.) Jelen bevezető keretében csupán egy rövid áttekintésre vállalkozhattam.

A legjelentősebb és legnépesebb ragúzai kereskedő-kolónia a Balkánon a belgrádi volt. A XVII. század elején mintegy 350 ragúzai üzletember élt a városban, ez a szám a század közepére 120 főre csökkent. A bosnyák kereskedők és iparosok száma csak a tizenötéves háború után növekedett meg, *natio*-juk az 1630-as években már mintegy 1500 főt (130 család) számlált.³² A ragúzaiak minden kolóniájukon, így Belgrádban is a töröktől kapott kiváltság értelmében kápolnát tartottak fenn, és a káplánt a kolónia tagjai közösen tartották el.³³ Belgrádban is kialakították saját kápolnájukat, és lelkipásztort a bosnyák ferences provinciától kértek. Massarecchi szerint a bosnyák barátok az 1520-as évektől kezdve működtek Belgrádban, ami azért is valószínű, mivel a török foglalás után közvetlenül rajtuk kívül más pap nem is igen dolgozhatott a városban. A bosnyák iparos- és kereskedő-réteg azonban számában és súlyában megerősödve ki akarta sajátítani a kápolnát, amelyben ráadásul saját honfitársaik, a bosnyák ferencesek végezték az istentiszteletet. A bosnyák barátok természetesen partnerek (ha nem kezdeményezők) voltak ebben az akcióban, már csak a jelentős bevételek miatt is. A ragúzai kereskedők minden követ megmozgattak a kápolna megtartása érdekében, és végül az oszmán hatóságok segítségével ez sikerült is nekik. Mivel a bosnyák ferencesek ebbe nem nyugodtak bele, ezért a ragúzai kereskedők végül megváltak tőlük, és a ragúzai ferences provinciából hívtak két papot a lelkigondozásuk ellátására. A bosnyák ferencesek erre a kápolna melletti helységet (amely az ő tulajdonuk volt) alakították át kápolnává, és ellenfeleik szerint kötelezővé tették valamennyi honfitársuknak az új kápolna látogatását, kiközösítéssel sújtva azt, aki a ragúzaiak kápolnájába megy.³⁴ A város harmadik kápolnája a jezsuiták házában volt. A jezsuiták 1612-ben telepedtek meg a városban, és nagy szerepük volt a barokk vallásosság terjesztésében (iskola, Mária-kongregáció, barokk ájtatosságok, térítőtutak stb.). Néhány évvel letelepedésük után Gaspar Graziani bécsi török követ, a misszió legbuzgóbb támogatója házat vásárolt számukra, ahol kis kápolnát is berendeztek. Támogatóik elsősorban a ragúzai kereskedők voltak, akik mind pénzadományokkal, mind a török hatóságok előtt sokat segítették a jezsuita missziós állomást.³⁵

32 *Džaja*, 1984. 171. p.

33 *Samardžić, Radovan*: L'organisation interne des colonies ragusaines en Turquie aux XVIe et XVIIe siècles. In: *La culture urbaine des Balkans (XVe-XIXe siècles)*. 3. La ville dans les Balkans depuis la fin du moyen âge jusqu'au début du XXe siècle. Belgrade-Paris, 1991. 55. p.

34 Az előzmények legjobb összefoglalását éppen Massarecchi nyújtja: APF Vis. e Coll. vol. 11. fol. 150.

35 Lásd 23. jegyzet; APF Vis. e Coll. vol. 10. fol. 7.

A kápolnák körüli torzsalkodások éppen 1631 őszére érték el csúcspontjukat. A ragúzaiak kérték a Kongregációt: utasítsa a bosnyákokat, hogy legalább tíz lépésnyi távolságra állítsák fel az övékétől a kápolnájukat. Jelenleg ugyanis — érveltek a kereskedők — a két kápolna alig van elválasztva, és ebből a törökök arra fognak következtetni, hogy a ragúzaiak engedély nélkül megnagyobbították a templomukat. Félő, hogy a bosnyákok miatt elveszítik saját kápolnájukat, amelyet pedig ők állítottak, gondoztak és védelmeztek.³⁶ A bosnyákok ezzel szemben panaszkodtak a ragúzaiakra, akik akadályozzák a — szerintük legalábbis — megfelelően elkülönített kápolnájuk építését, sőt a török hatóságokhoz fordulva sokat ártottak nekik. A belgrádi bosnyákok elkeseredve vették tudomásul 1631 tavaszán Massarecchi kinevezését és kereken kijelentették a Kongregációhoz írott levelükben: nekik a scardonai püspökön (a bosnyák ferences Ivković) kívül más püspök nem kell, tehát Massarecchi sem.³⁷ A Kongregáció megpróbálta elcsitítani a viszályokat azzal, hogy 1631. április 12-i határozatával utasította a ragúzaiakat, hogy osszák meg a kápolna felszerelését a bosnyákokkal, akik viszont kötelesek legalább tíz lépés távolságra felépíteni az új kápolnát.³⁸ A bosnyákok azonban — mint azt látni fogjuk — nem engedelmeskedtek, így novemberre a helyzet valóban elmérgesedett.

Massarecchit Belgrádban nem várta osztatlan lelkesedés. A ragúzaiak örömmel fogadták, a bosnyákok azonban gyanakodva, mivel azt gondolták (tegyük hozzá: nem minden alap nélkül), hogy az ellenlábasaiknak jött kedvezni, és ellenük szóló jelentéseket fog a Szentszéknek küldeni. Massarecchi úgy értékelte a helyzetet, hogy túlzott szigorral nem fog sokat elérni, ezért megpróbált engedményeket tenni a bosnyákok felé. Rögtön felajánlotta tehát a bosnyák káplán, Fra Lorenzo feloldozását a Matković által (többek között a jubileumi breve engedély nélküli kihirdetése miatt) kimondott kiközösítés alól. Ezt a bosnyák kereskedők nem akarták elfogadni, mivel nem ismerték el a Don Simone-féle excommunicatio jogszerűségét. A helyzet bonyolultságát mutatja, hogy ebben a kérdésben maga az érsek sem tudott határozottan állást foglalni, mindenestre kételyei voltak a büntetés jogosságát illetően márcsak a per elmaradása, Don Simone esztelenséggel határos szenvedélye és a bosnyákok kiváltságai miatt is. Erőfeszítéseit végül siker koronázta, mivel hosszas rábeszélés után a barát bűnbánatot gyakorolt, és öt tanú jelenlétében *in privato* feloldozta.³⁹ Első (és tegyük hozzá: utolsó) sikereit a Kongregá-

36 APF SOCG vol. 72. fol. 263.

37 APF SOCG vol. 72. fol. 262^{f.}, 268^{f.}

38 APF Acta vol. 7. fol. 304^{f.}

39 APF SOCG vol. 58. fol. 127^{f.}–129^{f.}

ció is nagy elismeréssel nyugtázta, és körültekintést javasolt a két féllel való tárgyalásban.⁴⁰

Massarecchi, miután Belgrádban legalább időlegesen lecsillapította a szenvedélyeket, még azon a télen a Szerémségbe indult vizitálni. Körútját januárban fejezhette be, mert már február 11-én hosszú levélben számolt be a Kongregációnak az egyházlátogatás tapasztalatairól. Mivel instrukciója alapján a scardonai püspök által bírt plébániákra nem mehetett, ezért csupán hét szerémségi plébániát keresett fel, ahol mintegy kétezer hívőt (köztük 50–60 éveseket) bérmált meg, továbbá kisebb sikereket ért el az új naptár elfogadtatásában.⁴¹ Véleménye szerint a mostani helyzet tarthatatlan, ugyanis a scardonai püspök Boszniából nem tudja megfelelően ellátni az általa elfoglalt területeket (majdnem az egész Szlavónia: a Pozsega, Našice, Djakovo környéki plébániák, a Podravina egészen a Bosut folyóig és Tovarnik faluig). Massarecchi szerint a Dráva–Száva között a középkorban csupán két egyházmegye volt: a szerémi és a zágrábi, a kettő közötti határ a Pozsega–Orahovica vonal lehetett.⁴² A megoldás tehát az lenne, ha a szendrői püspök kinevező iratában benne foglaltatna a szerémi adminisztrátor címe, és ezzel megkapná a szlavóniai plébániákat (Eszék, Kuzminci, Valpovo, Križevci, Ivankovo, Našice és Djakovo környéki falvak), meghagyva a scardonai püspöknek Pozsega vidékét. Szendrő és Belgrád számára ugyanis nem annyira fontos a püspök jelenléte, hiszen az előbbiben mindössze 50 katolikus lakik, Belgrádban pedig a hívek nagy része bosnyák, akik úgyis a bosnyák provinciálistól kérnek lelkipásztort. Massarecchi szerint a barátok a török szandzsák-beosztáshoz akarják igazítani az egyházkezelést is, ami — tekintve a bosnyák ferencesek összefonódását a török berendezkedéssel — valószínűleg nem áll messze a valóságtól. Az érsek összességében igen fárasztónak, ugyanakkor meglehetősen eredménytelennek értékelte útját, mivel a joghatóság és a határok ügyében semmi biztosat nem sikerült megtudnia.⁴³

1632 folyamán még minden valószínűség szerint vizitált a két folyó között és Baranyában, Pécssett augusztusban járt és sokakat megbérmált.⁴⁴ Több levélben

---

40 APF Acta vol. 8. fol. 4^v., Lettere vol. 12. fol. 8^v–9^f.

41 A gregorián naptárreform szlavóniai sorsára: *Buturac*, 1970. 182–183. p.

42 Ez az elképzelés nyilvánvalóan téves, mivel Szlavónia nagy része a pécsi püspökséghez tartozott a középkorban.

43 APF Vis. e Coll. vol. 10. fol. 1^r–5^v.

44 APF SOCG vol. 75. fol. 409^f.: vizitálni készül (1632. július 28.). Nyilván augusztusban, pécsi útja alkalmával látogatta meg a télen elmaradt, de az 1633-as jelentésében szereplő helységeket. *Fricsy Ádám*: Egyházmegyénk a török hódoltság alatt. In: A pécsi egyházmegye

visszatért a szlavóniai helyzetre, és a megoldást továbbra is a szendrői püspök joghatóságának kiszélesítésében látta. Szinte minden levelében panaszkodott a bosnyák ferencesekre, akik erőszakkal és török segítséggel elűzik a világi papokat a szlavóniai plébániákról, őt pedig nem fogadják el főpásztoruknak. Véleménye szerint a viták kizárólagos oka a plébániák (és tegyük hozzá: az onnan származó jövedelmek) birtoklása. A bosnyákok ennek érdekében a törökkel is összefognak, kolostoraikban csak ferences jelölteket hajlandók tanítani, a boszniai adminisztrátor nem is szentel világi papokat. A provinciális a legvadabb barátokat küldi a Szávától északra, és itt elkövetett botrányaik után ahelyett, hogy büntetést kapnának, inkább kitüntetik őket. Massarecchi szerint nem igaz, hogy a szlavóniai plébániák jövedelme nélkül nem tudnák eltartani boszniai kolostoraikat, ugyanis megreformálván életmódjukat (pl. kevesebb jelentkező felvétele, kicsapongásaik megszüntetése) nem lenne szükségük ezekre a bevételekre. A megoldás — írja az adminisztrátor — egyedül a bosnyák ferencesek távoltartása a szlavóniai plébániákról, amely ezután a szendrői püspök alá tartozna. A Kongregációnak ugyanakkor utasítania kellene a bosnyákokat, hogy tartsák tiszteletben a Szentszék küldötteit és soha ne forduljanak az oszmán hatóságokhoz. Az érsek szerint kiváltságait sürgősen felül kellene vizsgálni, ugyanis rengeteg a visszaélés, különösen a fenntartott esetek alóli feloldozás, a búcsúkiváltságok, a hordozható oltár és a ferencesek életmódja kérdésében.⁴⁵

Ha a másik fél, a bosnyák ferencesek és püspökük, Toma Ivković érveit megvizsgáljuk, az érsek által nyújtott kép kissé árnyaltabbá válik. Először is nyilvánvaló, hogy a scardonai püspök által kormányzott terület aránytalanul nagy volt a szendrői püspöknek juttatott részhez képest, de az 1626-os egyházmegyei határrendezés értelmében ezek a falvak jogilag a scardonai püspökhöz tartoztak. Másrészt az sem igaz, hogy a bosnyák kolostoroknak nem volt szüksége a Száván túli plébániák jövedelmére. A kolostorok a török hatóságok állandó zsarolásai miatt ugyanis annyira eladósodtak, hogy csak ezekből a bevételekből tudták fenntartani őket.⁴⁶ Ivković szerint ő mindig betartotta a Kongregáció rendelkezését, és ugyanakkor szerinte a szendrői adminisztrátornak nincs is annyi papja, hogy a jelenleginél nagyobb területet el tudjon látni. Ezért kér a lakosság bosnyák ferences plébánost a rendtartománytól.⁴⁷ Massarecchi azon kijelentését, hogy a ferencesek fellá-

---

sematizmusa. 1981. Pécs, 1981. 90. p.

45 APF SOCG vol. 75. fol. 400^r–401^v., Vis. e Coll. vol. 10. fol. 26^r–27^v.

46 *Džaja*, 1984. 190–195., 203–205. p.

47 *Fermendžin*, 1892. 409–410. p.

zítják ellene a népet, és nem tud az általuk birtokolt plébániákon vizitálni, jól alátámasztják a „belgrádi és bácskai nép” aláírással (nyilván a ferencesek által fogalmazott) Rómába küldött levelek, amelyek kertelés nélkül kimondják: nekik csak a scardonai püspök kell főpásztorul, az antivari érsek nem.⁴⁸

A Propaganda Kongregáció valóban nem volt könnyű helyzetben az eltérő információk sűrűjében. A belgrádi bosnyákokat semmiképpen sem kívánta a scardonai püspök joghatósága alá helyezni, mivel Belgrád a szendrői adminisztrátorhoz tartozik. Dicsérte Massarecchinek a vizitáció során kifejtett erőfeszítéseit, a továbbiakban is körültekintésre intette, ugyanakkor a határok kérdésében egyenlőre nem kívánt állást foglalni, megvárva az összefoglaló vizitációs jelentés elküldését vagy az új szendrői püspök kinevezését.⁴⁹

1632 februárjában újra felbolydult a belgrádi méhkas. Az új budai basa, Muszá vezír⁵⁰ rögtön Belgrádba érkezése után szétcsapott a veszekedő kereskedők között. A hodzsák panaszára először a ragúzaiakat büntette meg kápolnájuk megnagyobbitása miatt, majd a bosnyákokkal fizettetett mintegy 1500–2000 tallért az új templom állításáért. Ezek után embereit elküldte a jezsuiták házába, amelyről kiderült, hogy Gaspar Graziani, a hűtlenné vált és 1620-ban kivégzett volt bécsi követ vásárolta. A pribékek feldúlták a házat és megtalálták a kápolna felszerelését (újabb engedély nélküli templom!), P. Tugolininak csak azért nem esett bántódása, mert járóképtelen beteg volt. Massarecchi utasítására később elhagyta a házat és ragúzai kereskedőknél húzta meg magát. Egy ideig féltő volt, hogy az ingatlan visszaszáll a török kincstárra, a ragúzai kereskedők csak úgy tudták megmenteni, hogy igazolták (persze hamisan): ők vették. Ezzel azonban a jezsuita misszióknak és vele az iskolához fűzött reményeknek jó időre vége lett. Nem úgy a török zaklatásoknak. A basa rájött, hogy a bosnyákok a nagyszámú bevándorló után nem fizettek fejadót, aminek óriási pénzbüntetés (mintegy 5000 tallér) lett a következménye.⁵¹ Nem nehéz elképzelni, hogy az amúgy sem barátságos viszonyokra az újabb fejlemények milyen hatással voltak. A bosnyákok szidták a ragúzaiakat, hogy ők árulták el az új kápolna építését, a ragúzaiak pedig meg voltak győződve, hogy a jezsuiták elleni akció hátterében a bosnyákok álltak, akik így akarták megszerezni az árverésre kerülő házat. Massarecchi szerint a ragúzaiaknak van igazuk a vitában, de hosszú

48 APF SOCG vol. 58. fol. 95., 103^r., 108^r.

49 APF Acta vol. 8. fol. 67., 140^v., Lettere vol. 11. fol. 86^r., vol. 12. fol. 66^v.

50 A neve nem szerepel a forrásokban. Lásd: *Fekete Lajos*: Budapest a török korban. Bp., 1944. 217. p.

51 APF SOCG vol. 75. fol. 405^r–408^v., Vis. e Coll. vol. 10. fol. 7^r–9^v.

távon az állandó perpatvarokkal maguk a felek szoktatták hozzá a törököt a zsarnokoskodás és pénzgyűjtés eme formájához.⁵²

A török hatóságok zaklatásai szinte törvényszerűen vezettek a marakodás teljes elmergesedéséhez: Nagyhéten a török hatóságok egy névtelen feljelentés alapján keresték Massarecchit. A vád az volt, hogy a hitetlenek földjéről érkezve a pápa papjainak adja a plébániákat, és ezzel elárulja az országot. Az érseket a ragúzai kereskedők vették védelmükbe, akik kimentették a töröknél és kiderítették, hogy a feljelentő az olovói kolostor bosnyák ferencesei közül került ki. Massarecchi személy szerint a gvardiánra gyanakodott, akivel volt némi nézeteltérése márciusban a nijemci plébánia körül.⁵³ A feljelentés végképp elvágta a békülés lehetőségét. A ragúzaiak elkeseredve panaszkodtak a Kongregációnak a bosnyákok mindenkit veszélybe sodró akciójáról, míg ez utóbbiak mindent tagadtak, mondván, az egészet a ragúzaiak művelték lefizetve a törököt, hogy fogja a gaztettet a bosnyákokra. Érvelésük jól mutatja saját maguk értékelését a törökhöz fűződő viszonyukról: ha tényleg ők jelentették volna fel az érseket, bizony nem úszta volna meg ilyen könnyen.⁵⁴ A Kongregáció inkább hitt az érseknek és pártfogóinak, mint a bosnyákoknak, ezért utasította a scardonai püspököt, hogy indítson vizsgálatot az ügyben, mélyen elítélve az akciót. A kápolnák ügyében ugyanakkor mindkét felet önmérsékletre intette.⁵⁵ A feljelentés ügyének kivizsgálását a bosnyák ferences provinciális, Fra Martin Brguljanin vezette Fojnicán 1633 pünkösdjén. Kihallgatták a három gyanúsított barátot (az olovói gvardiánt, a morovići és egy bácskai plébánost), akik azonban — értelemszerűen — tagadták, hogy bármi közük is lett volna az üggyhez. A provinciális öntudatos hangú levél kíséretében küldte Rómába a vizsgálati jegyzőkönyvet a barátok ártatlanságáról.⁵⁶

Nemcsak a Kongregációnak, de a mai történészeknek sem könnyű ennyi ellentmondó vádaskodás között kiigazodnia. Nyilvánvaló, hogy a törökkel majd kétszáz éve együttélő bosnyák ferencesek adott esetben nem vonakodtak az oszmán igazságszolgáltatás segítségét is igénybe venni céljuk eléréséhez, bár ezt a jelentős kiváltságokkal rendelkező ragúzaiak is megtették.⁵⁷ A Massarecchi elleni feljelentés esetében talán a belgrádi bosnyákok (kereskedők vagy ferencesek?) magának-

---

52 Lásd az előző jegyzetben idézett Massarecchi leveleket; APF SOCG vol. 58. fol. 97^r., 137^r.

53 APF SOCG vol. 75. fol. 406^r–407^v.

54 APF SOCG vol. 58. fol. 97., 109^r–110^r., 137^r.

55 APF Acta vol. 8. fol. 67^v., 83^v., 140^v., Lettere vol. 12. fol. 78^v–80^v.

56 APF SOCG vol. 75. fol. 246^r–247^r., 250^r–252^r.

57 *Džaja*, 1984. 204–205. p.

cíójával van dolgunk, bár nem kizárt, hogy egy összehangoltabb lépésről volt szó. Annyi biztos, hogy a ferencesek egymás között lefolytatott vizsgálata semmit sem bizonyít, ha csak nem azt, hogy zárt világukban idegen befolyás és joghatóság nem érvényesülhetett.

1632 tavaszának viharos eseményei több meghatározó következménnyel is jártak a belgrádi katolikus egyház életében. Egyrészt a nagy tervekkel induló jezsuita misszió további munkája gyakorlatilag befejeződött. A magatehetetlen P. Giacomo Tugolini ugyan meghúzta magát az őt befogadó ragúzai kereskedők házában, azonban a misszió felélesztése lekerült a napirendről. Massarecchi különösen a hódoltság papi utánpótlását biztosítani hivatott iskola lehetetlenné válását sajnálta, ugyanakkor úgy látta, hogy ezek után a ragúzaiak sem vállalják a felelősséget a jezsuitákért, ezért a misszió megszüntetését és a ház eladását javasolta.⁵⁸ A másik következmény az ellenfelek még hevesebb gyűlölete egymás iránt, és maga Massarecchi is elvesztette azon csekély objektivitását, amellyel 1631 őszén békíteni igyekezett a szembenálló feleket. Itt nemcsak leveleinek egyre durvább kifejezéseiről van szó, amikor a bosnyákokat jellemzi,⁵⁹ hanem a másik irányba, a ragúzaiak felé való egyre szorosabb elkötelezettségéről is. Míg 1623-as vizitációja alkalmával még több kivetnivalót talált viselkedésükben,⁶⁰ addig szendrői adminisztrátorként a neki tett szolgálataik miatt egyre jobban ki lett szolgáltatva támogatásuknak. Ennek fejében minden vitás kérdésben melléjük állt a Kongregációhoz írott leveleiben, elismerve, hogy az ő segítségük nélkül sem ő, sem más püspök nem tudna létezni ezeken a területeken.⁶¹ Ehhez járul még az az igen fontos körülmény, hogy Massarecchi, hódoltsági püspök-társaihoz hasonlóan, a ragúzai érseken és a kereskedőkön keresztül kapta Rómából a leveleket, pénzt, egyházi felszereléseket, Itáliába menet itt szállt meg, Ragúza és Belgrád között a városállam kereskedőkaravánjával utazott stb.⁶² Tehát Ragúza a keresztény világ felé a kaput, az oszmán birodalomban

---

58 APF SOCG vol. 75. fol. 410^f–411^v., 413^v–414^f.

59 A bosnyákokról (akikre majdnem mindegyik levelében panaszkodott) igen lesújtó véleménye volt: ostoba, vakmerő, szemtelen népségnek tartotta őket, akik emellett rosszindulatúak és Istent sem félik. 1634-ben már teljesen megkeseredve a világ legrosszabb és leggonoszabb népének nevezte őket. A legjellemzőbb levélrészletek: APF Vis. e Coll. vol. 10. fol. 20^f., SOCG vol. 75. fol. 400^f–401^v., 405^v–406^f., vol. 76. fol. 256^f. 265^f–266^f., 274.

60 *Premrou*, 1925. 35. p.

61 APF Vis. e Coll. vol. 10. fol. 20^f–21^f., SOCG vol. 75. fol. 405^v. stb.; ilyen jellegű érdemeiket a Kongregáció is sokra becsülte: APF Lettere vol. 12. fol. 61^v.

62 APF SOCG vol. 58. fol. 121^f., 122^f., 177^f., 178^f., 179^f., 181^f., 182^f., 191^v., 209^f. Az utazásra lásd 73. jegyzet.

pedig a védelmet és biztonságot jelentette a hódoltsági főpapok számára, így a város polgárainak jóindulata valamennyiük számára létkérdés volt.

Az érsek eredetileg a hat hónap lejártával, húsvét után szeretett volna Szerbiába, eredeti egyházmegyéjébe utazni,⁶³ azonban az események megakadályozták ebben, és csak ősszel indulhatott útnak. Belgrádba mindenképpen vissza kívánt térni, már csak azért is, nehogy a bosnyák ferencesek elbázzák magukat, és a Szentszék tekintélye csorbát szenvedjen. Indulása előtt még egyszer konfliktusba került a szlavóniai bosnyák ferencesekkel. Május 31-én ugyanis Belgrádba érkezett Pietro Sabbatini zárai pap, a Kongregáció által küldött apostoli misszionárius. Massarecchi — a világi papi jelenléte erősítendő — elhelyezte őt a nijemci plébániára, amelyre azonban az olovói gvardiánnak is fájta a foga. Sabbatini később fontos szerepet játszott a szerémségi egyház életében mint vikárius és jelölt a belgrádi püspökségre.⁶⁴ Még az év tavaszán a szlavóniai *invidia clericalis* régi szereplője jelent meg újra a színen: az öregedő, ámde fáradhatatlan Don Simone visszatért Rómából. Már Ragúzából sietett értesíteni a Kongregációt a bosnyákok újabb gaztetteiről, és hazatérve egy percig sem szűnt meg patvarkodni honfitársai ellen. Ivković scardonai püspök elkeseredve írta több ízben Rómába: a török zsarnokságát örömmel viselik Don Simone jogtalanságaihoz képest, aki egyszerűen nem törődik az érvényben levő egyházmegyi határokkal. Stílusán a római tartózkodás sem változtatott — vont le a szomorú következtetést a bosnyák főpap.⁶⁵

Ilyen körülmények között indult útnak 1632 őszén Massarecchi Szerbia felé, és Belgrádba csak egy év után, 1633 októberében tért vissza. Közben 1633 tavaszán Rómába utazott az esedékes *ad limina* látogatásra,⁶⁶ valamint beszámolni a Kongregációnak hódoltsági tevékenységéről és segíteni az 1626-os határrendezés revízióját. Ekkor nyújtotta be összefoglaló jelentését a hódolt Magyarországon végzett lelkipásztori munkájáról és egyházlátogatásainak tapasztalatairól, valamint részletesen előadta a joghatósága alá tartozó területeken felmerülő problémákat és ezek kiküszöbölésére tett javaslatait.⁶⁷ Ez a beszámoló egyik legértékesebb ilyen jellegű

63 APF SOCG vol. 58. fol. 122^f.

64 APF SOCG vol. 58. fol. 149., vol. 75. fol. 410^f., 415^f.; tevékenységére: *Buturac*, 1970. 90–93. p.;

65 APF SOCG vol. 58. fol. 102^f., 104^f–105^f., 148^f., 275^f–276^v., vol. 75. fol. 415^f.

66 Az általa benyújtott jelentés: ASV, Congregatio Concilii, Relationes Dioecesium vol. 56. fol. 13^f–15^v.

67 APF Vis. e Coll. vol. 11. fol. 151^f–152^v., 155^f–164^f.; a jelentésről a Kongregáció összefoglalója: Uo. fol. 117^f–118^v., 120^f–121^v. (lásd: Források II–III.)

forrás a Szerémség és Baranya törökkori történetéről, valamint összefoglaló képet ad az antivari érsek álláspontjáról és elképzeléseiről a hódolt Dél-Magyarország egyházigazgatásával és lelkipásztorkodásával kapcsolatban.

Jelentését olvasva rögtön szembetűnik a szerző fokozott érdeklődése a hódolt-sági táj és lakói iránt. Nem csupán a bejárt helységek nevét, a hívek számát, a templom és a plébános adatait közli, mint püspöktársai általában, hanem színes leírást nyújt a szóban forgó területekről. Különösen székhelyének, Belgrádnak a leírása tarthat számot az érdeklődésre: a város fekvésén túl olvashatunk egy hatalmas magtárról, amelyet a tizenöt éves háború idején építettek; a Dunán levő vízimalmokról és a folyóban található halfajtákról. Emellett érdekes adatokat közöl Szendrőről, Zimonyról, Mitrovicáról, az egyes szerémségi falvakról és Pécsről. Ez utóbbi igen szép fekvésű, fallal övezett három mérföld kerületű város. Elragadtatással ír a mecsetté lett katedrális egykori szépségéről, keseregve a középkori Magyarországon olyannyira virágzó katolikus egyház pusztulása felett. Érdekes adalékkal szolgál a baranyai magyarság fejlett mezőgazdasági termeléséről. Az itteni református iskolákról írva kiemeli, hogy a gyermekek csak latinul beszélhetnek, ennél fogva már igen korán jól beszélik a nyelvet. Ez a közlés mindenestre fontos adat a külföldi utazók által a királyi országrészben megfigyelt élő latinság hódoltsági jelenlétéhez.⁶⁸ A licenciátusokról szólva a pécsi jezsuiták felelősségét hangsúlyozza, akik nem tudták vagy nem akarták őket papokkal felváltani. Baranyában négyezer embert bérmált, a szertartás során ő beszélt horvátul, míg a jezsuita páter magyarul. A magyarok számára — írja — rendkívül fontos a magyar nyelvű egyházi ének, ezért a jezsuiták, a licenciátusok és az ifjúság magyarul énekelte az egyházi énekeket, amit a nép nagy odafigyeléssel hallgatott. Az énekek összességében hosszabbak voltak a misénél. A magyaroknak ezt a tulajdonságát az érsek a reformáció hatásának tartja — ami valószínűleg nem állja meg a helyét, sokkal inkább a paphiány miatt a szentségi élet helyébe lépő paraliturgikus elemről van szó.⁶⁹ Nagyon fontosak az egyes szerémségi és dél-baranyai plébániákra vonatkozó adatai, mivel ezeket a helyeket személyesen is bejárta. Minden esetben közli

---

68 *Burke, Peter*: Küchenlatein. Sprache und Umgangssprache in der frühen Neuzeit. Berlin, 1990. 45–51. p.

69 Elég legyen itt csupán a moldvai csángókra vagy a licenciátusok utódaiként még ebben a században is működő énekszerző „szent emberekre” utalni. Lásd: *Tóth István György*: Diákok (licenciátusok) a moldvai csángó magyar művelődésben a XVII. században. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16-17. században*. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1988. 139–147. p.; *Barna Gábor*: Katolikus egyházi énekek, énekszerzők és a folklór. In: *Folklór és tradíció I*. Szerk.: Kiss Mária. Bp., 1984. 123–133. p.

a hívők számát, ezek a lélekszámadatok azonban minden valószínűség szerint csupán durva nagyságrendi becslések, ugyanis csak ezerre kerekített számokat ad meg. A plébániák esetében közli a plébános hovatarozását: a tíz szerémségi plébánia felében volt csak világi pap, a többi bosnyák ferences látta el. Néha más egyháztörténeti érdekességű adatot is hoz, például a három belgrádi konfraternitásról, amelyek a barokk vallásosság hódoltságai hatását igazolják. A jelentés beszámol a podravinaival viszonyokról is, noha oda az egyházmegyei határok miatt nem tudott személyesen ellátogatni, míg rövid bácskai leírását minden bizonyonnyal személyes tapasztalatból merítette.⁷⁰

A jelentés a leíró részeken túl összefoglalja Massarecchi megoldási javaslatait a fentiekben részletezett problémákra. A szerémségi és dél-magyarországi papok tudatlanságán úgy lehetne segíteni, ha a horvátoknak helyet biztosítanának a loretoi illír kollégiumban, a pécsi jezsuiták által nevelt magyaroknak a Collegium Germanicum et Hungaricumban. A barátokat a Szentszék küldöttei iránti engedelmességre kell kényszeríteni, és a Dráva–Száva közötti területekre csak a példás életű szerzeteseket szabad engedni, így elkerülhetőek az állandó botrányok. A határkérdésben Massarecchi szerint a megoldás az a kompromisszum lenne, hogy a Szerémség és a Podravina teljes egészében a szendrői püspökhöz (aki egyúttal szerémségi adminisztrátor) tartozzon, a Pozsega–Djakovo–Našice vidék plébániái pedig a boszniai adminisztrátorhoz kerüljenek.

A Kongregáció két lépésben reflektált az érsek beszámolójára. 1633. április 12-én Antonio Barberini bíboros ismertette a jelentést, amellyel kapcsolatban a testület a következő döntést hozta: Először is a szerémségi adminisztratúrára vonatkozó javaslatot elfogadta Nijemci székhellyel. A határok ügyében a Kongregáció megvárja a Perugiából érkező két bosnyák ferencset. A szerémségi bosnyák ferences plébánosok ügyében figyelmeztetni kell a scardonai püspököt, hogy a Massarecchi által jelzett visszaéléseket (romos templomok, adományok túlzott hajszo-lása, szerzetesi fejelem elhanyagolása, botrányok, tiszteletlenség a Szentszék küldötteivel szemben, török hatóságokkal való együttműködés, plébánosok kinevezése ordináriusi megerősítés nélkül) szüntessék meg. A jezsuiták tanítványaikat szenteltessek pappá, és velük váltsák fel a licenciátusokat. A belgrádi bosnyákok építsenek különálló kápolnát a ragúzaikétól.⁷¹ Május 11-én, a bosnyák küldöttek jelenlétében végre határozat született az egyházmegyékről is, amely Massarecchi

---

70 Erre utal: APF Vis. e Coll. vol. 10. fol. 2^v., 4^r.; Bácskában mindössze két plébániáról volt tudomása: Bukin és Zombor, mindkettőt bosnyák ferencesek gondozták.

71 APF Acta vol. 8. fol. 221^r–222^v. (lásd: Források IV.)

javaslatát alapul véve a Dráva folyót és Eszéket jelölte ki a két egyházmegye határául.⁷² A döntés azonban nem volt egyértelmű, és egyik felet sem elégítette ki. Nem adott pontos határvonalat a Podravina–Djakovština vidék és a Szerémség között, ugyanakkor Massarecchi nem kapta meg az annyira reklamált Podravinát, Ivković pedig elvesztette az Ivankovo és Tovarnik közötti területet. A határozat pontatlan-sága és a felek elégedetlensége miatt az új rendelkezést mindkét részről megsértet-ték.

A helyzet tehát semmit sem javult, amikor Massarecchi 1633. október 29-én, közel kéthónapi fárasztó utazás után, megérkezett Belgrádba.⁷³ A bosnyákok úgy próbáltak tőle megszabadulni, hogy a bécsi udvar által szendrői püspökké kineve-zett rendtársukat, Toma Mrnavićot ismerték el főpásztoruknak. Mrnavić ugyan pápai megerősítést nem kapott, azonban császári kinevezése és a barátok mozgoló-dása elegendő volt a szenvedélyek újbóli fellángolásához.⁷⁴ A szerémségi plébá-niák ügye sem mozdult előre, ugyanis amikor Massarecchi 1634 elején két bolgár világi papot akart plébániához juttatni, és Massarecchi vikáriusa, Don Michaelé az ellenszegülő barát oltárát egy vasárnapi mise előtt feldöntötte, a bosnyákok ismét a török hatóságoknál próbáltak érvényt szerezni igazuknak. Massarecchi ugyan megint győztesen került ki a kellemetlen helyzetből, de a bosnyákok ellen vizsgálá-tot indított, amelynek lefolytatásával hű emberét, Sabbatinit bízta meg.⁷⁵ 1634 má-jus első napjaiban tért vissza Szerbiába, azonban itt sem szűnt meg a Kongregációt ostromolni leveleivel a bosnyák ferencesek ellen. Újabb határmódosítást tartott szükségesnek, amely szerint az új scardonai püspök csak Pozsega környékét kapná meg, és az egész Szlavónia a szendrői püspök joghatósága alá kerülne.⁷⁶ A négy éve békebíróként Belgrádba küldött érsek maga is harcoló féllé vált. Október végé-re tervezte visszatérését Magyarországra,⁷⁷ amelyből azonban már nem lett semmi: november 27-én székhelyén, Novo Brdóban meghalt, hívei a skopjei templomban temették el⁷⁸.

---

72 *Premrou*, 1925. 38. p.; *Buturac*, 1970. 83. p.

73 APF SOCG vol. 76. fol. 246^f., 250., vol. 393. fol. 271^f.

74 APF SOCG vol. 76. fol. 247^f., 248^f., 250^f., 263.; *Buturac*, 1970. 88. p.; *Galla*, 1940. 180–181. p.

75 APF SOCG vol. 76. fol. 255., 256^f., 259^f., 269., 273^f., 275^f–278^v., *Acta* vol. 10. fol. 27^f., 57^v–58^f., 95., 152^v.

76 APF SOCG vol. 76. fol. 261^f–262^f., 265^f–266^f., 273^f., 274.

77 APF SOCG vol. 76. fol. 261^v.

78 *Premrou*, 1925. 38. p.

Összegzőképpen megállapíthatjuk: a fentiekben bemutatott hódoltsági *invidia clericalis* egy bonyolult, soktényezős konfliktus volt. A vitában álló felek között éppúgy találunk világiakat, mint egyháziakat. Az okok között a plébániák jövedelméért való küzdelmen és a kétféle egyházmodell és mentalitás közti különbségen túl kitapintható a két kereskedő-náció gazdasági és társadalmi rivalizálása. A Propaganda Kongregáció a tridentinumi megújulás jegyében küldte a missziós főpásztorokat a hódoltságba, ahol a püspökök egy évszázados egyházi struktúrával, a „bosnyák ferences egyházzal” találták szembe magukat, amelyet a hódoltsági lelkipásztorkodásban nem tudtak ők sem megkerülni. A viták alapképletét tehát a katolikus reformot képviselő új erők és a helyi viszonyokba belegyökeresedett régiek szembenállása jelentette. A két fél (világi papok, jezsuiták, missziós püspökök és ragúzai kereskedők az egyik oldalon, bosnyák ferencesek és világiak a másikon) viszállyaiban a Kongregáció ugyan az előzők mellé állt, azonban kénytelen volt minduntalan kompromisszumot kötni a bosnyákok javára, és akaratát a helyszínen soha sem tudta érvényesíteni. Ennélfogva a Szentszéket képviselő prelátusok többnyire igen kevés pénzzel⁷⁹ és elhagyatva rá voltak utalva — már csak a pusztta túlélésért is — valamelyik fél (nem ferences püspök esetében a ragúzaiak) támogatására. Massarecchi ennek következtében egyre kevésbé tudta objektivitását megőrizni, és az eredeti békítő szerep helyett rövidesen az egyik lehangosabban veszedő fél lett. Azon a kényszerpályán, amelyre idegenként⁸⁰ került, nem is nagyon volt más választása. Nem ő tehetett róla, hogy amikor meghalt, még több viszályt és keserűséget hagyott utódaira, mint amennyivel ő találkozott annakidején ezen a vidéken.

***

Az alább közreadott iratok közül az összefoglaló jelentést nagy kihagyásokkal kiadta Marko Jacsov.⁸¹ A forrásszövegek közzétételénél a „Monumenta Historica

---

79 Massarecchi szinte valamennyi levelében panaszkodott nyomorúságos anyagi helyzetéről. A Kongregáció alkalmanként rendkívüli támogatást utalt ki neki az évi 200 scudo tartásdíjon felül. Vö.: APF Acta vol. 7. fol. 349^v, vol. 8. fol. 108^r, 190^v, 227^v–228^r.

80 Ne felejtsük el: Massarecchi igen öntudatos albán volt, akinek egyik fő törekvését jelentette az albán papság tanítatásának megszervezése. Ő tanította Andrea Bogdani későbbi skopjei érseket (leveleiben gyakran említi!), és sokat fáradozott egy albán kollégium létrehozásán. Vö.: *Premrou*, 1925. 36. p.; *Zamputi, Injac*: Relazione mbi Gjendjen e Shqipërisë veriore dhe të mesme në shekullin XVII. 1.(1610–1634). Tiranë, 1963. 442–448. p.

81 *Jacsov, Marko*: Szpizsi Kongregacije za Propagandu Vere u Rimu o srbima. I. (1622–1644).

Societatis Iesu” forráskiadási szabályzatát vettem alapul.⁸² Szövegkritikai jegyzeteket csak néhány értelemzavaró elírás esetében alkalmaztam, ugyanis értelem-módosító javítást az iratokban nem találtam. A külfeteket a II. számú forrás esetén elhagytam, mivel azok részben a címet ismétlik, részben pedig a IV. számú forrást tartalmazzák másolatban. Szintén nem közlöm a III. számú forrás lapszéli utalószavait, amelyekkel a Kongregáció hivatalnokai könnyítette meg a jelentés használatát a referens számára. Itt mondok köszönetet P. Lukács Lászlónak a szövegek összeolvasásában nyújtott önzetlen segítségéért.

Beograd, 1986. 194–201. p.

82 Normae pro edendis „Monumentis Historicis Societatis Iesu”. Roma, 1962. 1–5. p. A helynevek azonosításához felhasznált munkák: *Molnár*, 1994. 292. p.

FORRÁSOK

I.

A Sacra Congregatio de Propaganda Fide utasítása Pietro Massarecchi antivari érsek számára a szendrői püspökség és a hódolt magyarországi területek kormányzásához. [1631]

APF Istruzioni vol. 1. fol. 164., 165^r–166^r. (regisztrum)

A)

Istruttione a parte per l'arcivescovo d'Antivari che dovrà tener secreta

Prima. Havendo la Sacra Congregatione de Propaganda Fide certa cognitione che fra Don Simone Mattheocovich⁸³ e li frati Bosnesi passa grand'inimicitia, Vostra Signoria non si valerà nè del consiglio, nè dell'aiuto di detto Don Simone in quei luoghi et in quelle materie, nelle quali li frati Bosnesi e li mercanti, che li seguono, havranno interessi, nè per lo contrario ai frati Bosnesi, ove Don Simone sarà interessato, acciò per le passioni degli uni contro l'altro non naschino discordie e rivorti alli tribunali degli infedeli, come più volte con mal esempio è stato fatto nel negotio della capella di Belgrado⁸⁴. Negli altri luoghi poi, ove non saranno nè Bosnesi, nè Don Simone interessati, potrà valersi degli uni e dell'altro, e massime di Don Simone, che s'intende haver molto potere alli Turchi; e quanto alli frati Bosnesi, avverta di non servirsi del padre Andrea di Camengrado⁸⁵, per esser nimico di Don Simone e de signori Ragusei, ma vedrà d'haver dal vescovo di Scardona⁸⁶ e dal provincial di Bosna Argentina⁸⁷ soggetti di qualche letteratura, e sopra il tutto di bontà di vita.

2° Essendo tra signori Ragusei e mercanti Bosnesi grand'emulationi non tanto per le passate discordie della capella di Belgrado, quanto per interesse di mercantie,

---

83 Don Simone Matković szerémségi világi pap

84 Belgrád, Beograd

85 Fra Andija Tomanović iz Kamengrada volt provinciális (1628–1631). Vö.: *Mandić, Dominik: Franjevačka Bosna. (Razvoj i Uprava Bosanske Vikarije i Provincije 1340.–1735.)* Rim, 1968. 179–180. p. (a továbbiakban *Mandić*, 1968.)

86 Toma Ivković scardonai püspök (1625–1633)

87 Valószínűleg már Fra Martin Brguljanin (1631–1634). Vö.: *Mandić*, 1968. 180–182. p.

Vostra Signoria si deporterà di maniera cogli uni e cogli altri, quando le tratteranno di questa materia, che le parte non entrino in sospetto che ella favorisca più una, che l'altra, e per lo più se ne sbrigherà con dire che è stata mandata per servirli nello spirituale, e per tinerli in pace, unione e charità christiana, la quale per niun interesse deve da essi violarsi, dovendo ciascuna contentarsi del giusto, che per quanto potrà, glielo mostrerà sempre e gli essorgerà a quello.

3° et ultimo. Se bene nel breve dell'aministratione si concedono a Vostra Signoria molte parochie tra il Savo e Dravo, tuttavia perchè forno stabiliti dell'anno 1626 nuovi confini tra il vescovo di Scardona e di Samandria⁸⁸, come vedrà dall'incluso decreto, Vostra Signoria non s'ingerisca nella cura delle sudette parochie che si sono dato per detto decreto al vescovo di Scardona, sinchè la Sacra Congregatione non fa altra determinatione colle notitie, ch'ella le darà della giustitia o ingiustitia de detti confini in vigor dell'ordine [fol. 164^v.] che se le dà nell'istruzione publica al capo 4°.

B)

[fol. 165^f.] Istruzione per monsignore arcivescovo d'Antivari fatto amministratore del vescovato di Samandria e d'altri dell'Ungaria sotto il Turco

Prima. Dovrà Vostra Signoria ricevuto il breve dell'aministratione del vescovato di Samandria et altri dell'Ungaria sotto il Turco; transferirsi a Belgrado per informarsi dello stato delle chiese, delle quali la cura s'era comessa a fra Alberto vescovo di Samandria⁸⁹ ultimamente morto, e secondo li bisogni spirituali di quelle, dar quegli aiuti che li pareranno necessari, e se potranno eseguire, e se per avvertarsi maggiormente de sudetti bisogni, sarà di mestiere di far una visita. Vostra Signoria la faccia in virtù dell'autorità che havrà come amministrator delegato apostolico rispetto a certe chiese, come s'esprime nel detto breve, che con tal titoli e non visitator apostolico dovrà fare tal visita.

2° Circa la capella di Belgrado non farà altra provisione o decreto, massimamente se li signori Ragusei e Bosnesi colli loro frati fossero in pace per la nuova capella, che s'intende haver eretta li sudetti Bosnesi, quando poi trovi che durino tuttavia le antiche discordie tra le dette parti, procurerà di comporli al meglio che potrà, e non potendo ciò fare di esse, ne darà conto alla Sacra Congregatione con

---

88 Szendrő, Smederevo

89 Albert Rengjić OFM szendrői püspök (1625–1630)

avvisar il suo parere circa il modo di terminarle più praticabile alla sudetta Sacra Congregazione.

3° Vedrà, se li frati, che servono li signori Ragusei nella capella di Belgrado, hanno havuta l'approvazione dal fra Alberto già vescovo di Samandria overo dal suo vicario, e non l'havendo havuta avvertirà detti signori che detti frati secondo li sacri canoni non hanno potuto, nè possono legittimamente amminis-[fol. 165^v].trarli li sacramenti senza l'approvazione, la quale le offerirà, quando siano idonei. Il medesimo avvertimento darà alli Bosnesi rispetto alli frati che hanno cura della loro capella, affinché anch'essi piglino l'approvazione, non potendoli suffragar quella del provintiale, nè quella del vescovo di Scardona, perchè hanno limitata autorità al regno et alla provincia di Bosna Argentina.

4° Essendosi dalla Sacra Congregazione stabiliti tra il vescovo di Samandria morto et il vescovo di Scardona⁹⁰ per confini delle loro diocesi li due fiumi Savo e Dravo e le terre di Tarnovich⁹¹ et Ezich⁹², et essendosi più volte doluto detto fra Alberto, mentre viveva, e poi il suo vicario, che detti confini non ben posti, perchè si levono molte parrocchie al vescovo Samandriense⁹³ che non possono in modo alcuno appartenere al vescovo di Scardona, Vostra Signoria s'informerà de sudetti termini con andar anche in faciem loci per poter poi alla medesima Sacra Congregazione certificar con certezza, come convenga di nuovo per il giusto stabilir li confini delli sudetti vescovati, acciò possano nell'avvenir viver in pace e quiete li sudetti vescovi di Samandria e di Scardona.

5° Essendosi decretate due missioni per servitio dell'Ungaria sotto il Turco, una di due padri cappucini e l'altra di due padri gesuiti. Vostra Signoria vedrà, ove si potranno fruttuosamente collocare li missionarii, massime li gesuiti, li quali dovranno anche tener una schola per allevar soggetti dell'Ungaria sotto il Turco per farli a suo tempo sacerdoti e parrochi in quelle parti.

6° et ultimo. Farà per loro diligenza nelle sudette parti d'Ungaria sotto il Turco per trovar qualche sacerdote secolare over anche regolare, ma che non sia nè Raguseo, nè Bosnese, nè Dalmatino, il qual si possa con frutto promover al vescovado Samandriense, acciò ella se ne possa poi ritornare in Servia a servir li cattolici di quel regno, poichè s'è data a lei questa amministrazione per interim, non havendo la Sacra Congregazione alle mani soggetto che possa esser grato a Bosnesi e Ra-

---

90 Az eredetiben tévesen Sardone

91 Tovarnik (Szerém megye)

92 Eszék, Osijek (Verőce megye)

93 Az eredetiben: al vescovo il vescovo Samandriense

gusei, e sappia la lingua necessaria. [fol. 166^r.] Nel resto si rimette la medesima Sacra Congregazione alla prudenza di Vostra Signoria, tenendo per certo ch'ella con questo nuovo honore e carico, conferitoli dalla Sede Apostolica, avvanzerà sè medesima in far con ogni essatta diligenza l'uffitio suo per servitio di Dio e per la salute dell'anime, che sotto il duro gioco degli infideli hanno tanto bisogno d'aiuti spirituali.

II.

Pietro Massarecchi antivari érsek hódoltsági vizitációs jelentésének kivonata [1633]

APF Vis. e Coll. vol. 11. fol. 117^r–118^v.; 120^r–121^v. (egykorú kivonat)

Inconvenienti trovati nella visita delli 3 vescovati di Samandria, Sirmio⁹⁴ e Cinque Chiese⁹⁵ fatta dall' Arcivescovo d'Antivari.

Prima. Che li frati bosnesi, posti dal vescovo di Scardona e dal provinciale loro alla cura dell'anime, sono ignoranti e frontosi, e persecutori de preti, e volenti nell'estorquere le limosine, et anche scandalosi, alli quali se non si rimedia dalli sudetti vescovi e provinciali, perchè facilmente assolvono li delinquenti.

2. Le chiese sotto la cura de frati non sono risarcite, nè riparate, e ve ne sono di quelle che sono senza tetti, all'incontro quelle de preti stanno assai bene accomodate.

3. Li sudetti frati col detto vescovo hanno usurpate molte parrocchie del vescovato di Samandria e dell'amministrazione delli vescovati dell'Ungheria sotto il Turco, come nel Sirmio, colli confini mal posti al tempo di monsignore fra Alberto vescovo di Samandria.

4. Li sudetti frati hanno dato un memoriale al bassa di Buda⁹⁶ contro il visitatore che quasi gl'hanno fatto perder la vita, perchè in esso l'accusavano come spia venuta da Roma per far ribellare li popoli d'Ungheria, havendo condotti preti da Roma e mettendoli nelle parrocchie.

5. In Belgradi li sudetti frati hanno posto scomunica alli loro Bosnesi, se anderanno alla capella de Ragusei et hanno eretta una nuova capella, così vicina a

---

94 Szerémség

95 Pécs (Baranya megye)

96 Lásd 50. jegyzet

quella de Ragusei, che questi hanno ottenuto mandati da Costantinopoli per levarla, e vi saranno perciò nuove liti con dispendio delle parti.

6. Hebbero ordine li frati del Sirmio dalli loro superiori che non ricevessero il visitatore, e perciò non ha visitate le lor parochie per non dar scandalo.

7. In Belgradi le 3 confraternità nominate fanno dire nelle 3 domeniche di ciascun mese le messe votive del lor titolo, etiamdio che sia l'Advento e Quaresima [fol. 117^v.] contro le rubriche del Messale.

8. Non si può approvare il modo che tengono li padri gesuiti in Cinque Chiese nella cura dell'anime, facendo per layci ammogliati a similitudine degl'eretici battezzare li fanciulli, assistere alli matrimonii, e predicare, e sebene da alcuni ha inteso che quest'uso era anche inanzi che venissero li gesuiti, li quali per non percolare et haver travagli, non gl'hanno voluto levare; tuttavia altri dicono che ciò fanno per non perder gl'emolumenti che da quei cattolici ricevono, mentre vanno a dir la messa et ad amministrargli li santissimi sacramenti.

9. Per tutto ha trovato penuria d'operarii ecclesiastici, e perciò bisogna pensare ad allevare soggetti per quelle parti, perchè si farebbe gran bene.

Rimedi per aiutar questi vescovadi

Circa gl'abusi, che pervengono da frati bosnesi, non trova altro ripiego il visitatore, se non di scriverli lettere di risentimento e di minacce di scomunicarli e di dichiararli scomunicati, se non lasceranno di molestar li vescovi e li prelati che manda e manderà la Sede Apostolica, e non desisteranno di cacciar li preti dalle parochie, e non manderanno alle cure de buoni soggetti, convenendo di procedere in questa maniera con tal razza d'huomini.

Quanto alli confini stabiliti al tempo di monsignore frat' Alberto, giudica che sia bene, quando si farà il nuovo vescovo di Samandria, di farli il breve dell'amministrazione di Sirmio con darli la cura di tutte le parochie di esso e di quelle di Podravia⁹⁷, cioè Kriscensi⁹⁸, Cosiminz⁹⁹ cogl'annessi villaggi sin a Osiek inclusive [fol. 118^r.], non essendo queste state mai del vescovato di Bosna. Si potranno lasciar al vescovo di Bosna quelle di Possega¹⁰⁰ e suo territorio, e molti villaggi intorn' a

---

97 Podravina (tájegység a Drávától délre kb. Verőce és Eszék között)

98 Križevci, egykori plébánia Kunišinci mellett (Verőce megye)

99 Kunišinci (Verőce megye)

100 Pozsega, Slavonski Požega (Verőce megye)

Diacovo¹⁰¹ e Nasizza¹⁰², sebene anche queste sarebbero più alla mano del vescovo di Samandria che a quello di Bosna.

Per haver operarii buoni, non trova altro rimedio che d'allevar de giovanetti che istruiscono Don Simone e li giesuiti nelle loro scole, ne collegi pontefici et in particolare nell'Ungarico congiunto col Germanico, nel quale questi giovani conform' alla fondatione hanno li loro luoghi.

Il nuovo vescovo bisogna quanto prima farlo, perchè il visitatore non può in coscienza a lungo andare sodisfar al debito che ha colla sua chiesa e tant' anime, che sono in questi tre vescovadi al numero di passa 60 mila cattolici sparsi in varii luoghi, hanno bisogno del proprio vescovo; il qual dovrà per ordinario risedere nel Sirmio nella terra di Niemzi¹⁰³ data al Sabbatino¹⁰⁴ missionario della Sacra Congregazione che, se si risana bene, si potrebbe far vescovo dopo un anno o due, ne quali haverà presa la pratica del paese e de costumi de popoli, essendo assai dotto et intelligente. [fol. 120^r.]

Compendio della visita delli vescovati di Samandria, Sirmio e Cinque Chiese
sotto il Turco fatta da monsignore arcivescovo d'Antivari

Nella visita locale si tratta del sito e qualità delli 3 vescovati di Samandria, Sirmio e Cinque Chiese, le quali hanno diocesi bellissime e fertilissime; e nel Sirmio e Cinque Chiese sono frequentissimi monasterii e chiese, sebene distrutte e ruinose, le quali mostrano la divotione degli antichi Ungari, e muovono quelli che li mirano a compassione; e massime la chiesa cattedrale del vescovato Quinqueclesiense di bellissima e magnifica struttura da Turchi fatta moschea, et il palazzo vescovile che con tutto che sia ruinoso non cede ad alcun di Roma.

Tra le cose più notabili di questi vescovati ha notato il visitatore il granaro presso Belgradi di longhezza d'un 4 di miglio, un ponte nel vescovado Quinqueclesiense di 5 miglia di camino sopra paludi e li pesci che si pigliano nel Danubio sin di 150 libre l'uno.

---

101 Diakóvár, Djakovo (Verőce megye)

102 Našice (Verőce megye)

103 Njemci, Nijemci (Szerém megye)

104 Pietro Sabbatini zárai származású szerémségi apostoli misszionárius

Visita personale

In Samandria saranno da 16 famiglie de cattolici; nel resto sin a 600 case sono de Turchi e Serviani. De cattolici ha cura un frate Bosnese.

Belgradi

Belgradi è d'8 milla fuoghi. Vi saranno anime cattoliche sin a 1700; delle quali 200 sono Ragusei, il restante Bosnese; e tra essi vi sono persone di molta divotione, come si vede dalle supellectili e calici delle due capelle di queste due nationi. In questa città vi sono 3 confraternita del Santissimo Sacramento, della Immacolata Concetione e del Rosario.

Visignezza¹⁰⁵ villa di Belgradi, lontana da esso 3 miglia. In questa villa sono 120 cattolici et ad essa di quando in quando vi va un frate a dire la messa. [fol. 120^v.]

Sirmio

Il Sirmio si divide in superiore et inferiore. Nel primo pieno di selve sono moltissimi scismatici. Nel 2° che non ha legna, saranno da 40 mila cattolici divisi in diverse parochie, de quali hanno cura alcuni frati bosnesi et alcuni preti, e tra gl'altri Pietro Sabbatini missionario di questa Sacra Congregazione. Per questa moltitudine d'anime cattoliche l'arcivescovo d'Antivari giudica necessario che si preveda quanto prima il vescovato di Samandria vacante, per morte di monsignore frat Alberto, e che si faccia riseder nel Sirmio nella parochia di Niemzi data al Sabbatini.

Podravia

In questa sono Ungari infetti del calvenismo con alcuni cattolici, e più su verso il fiume Dravo vi sono 20 e più ville date nel calvenismo per mancamento de sacerdoti, non v'essend' andato nè li frati bosnesi nè li padri giesuiti per non esservi emolumenti. Non ha visitati questi luoghi per non rompersi col vescovo di Scardona.

Osiech

In Osiech sono 15 famiglie cattoliche, alle quali soccorre alle volte il curato di Cosiminzi, con andar egli a trovarle, ovvero esse da lui.

Parochie di Sogliuse¹⁰⁶, Muhac¹⁰⁷ e Luuc¹⁰⁸

Nelle due prime parochie saranno da 5 mila anime cattoliche, delle quali Don Simone Mathecovich, che fu qui a Roma, n'ha la cura con un altro prete, che fanno molto bene il lor officio, tenendo detto Don Simone una scola di 15 putti che, se potessero haver luogo nei collegi pontificii, si farebbe gran bene in quelle parti.

Nella 3^a di Luuc v'era un frate Bosnese, che ha contrastato con Don Simone, perchè gliela voleva levare. [fol. 121^r.]

Peciui o Cinque Chiese

Dalla parochia di Luuc sin a Cinque Chiese si fanno 30 miglia, et in questo spatio vi sono alcuni cattolici con gran numero d'eretici, li quali per esser grandi agricoltori, stanno molto commodi e si trovano tra essi villaggi di 100 e 200 case, ne quali sono li predicanti e maestri di scola eretici che insegnano alla gioventù, e perchè nelle scuole non si può, se non parlar latino, vi si trovano putti che in questa lingua parlano bene con tutto che sappino a pena leggere. In questo tratto vi sono anche de scismatici che lasciati li luoghi sterili, sono venuti ad habitar in quei fertili e grassi.

Nella città Quinqueclesiensi le chiese sono state fatte moschee. Il territorio sarà da 30 e più villaggi con 12 mila anime cattoliche in circa sotto la cura di 4 padri giesuiti, li quali si portano bene, e d'alcuni layci ammogliati che tengono li detti padri per quelle ville per battezzare, assistere alli matrimonii e predicare le feste al popolo. Volse l'arcivescovo intendere, perchè non vi tenevano sacerdoti in luogo di quei layci che havrebbero potuto anche confessare e comunicar quei cattolici, li fu risposto da alcuni che li giesuiti li trovarono in questi uffici, quando entrarono 15 anni sono in questi luoghi, e che temendo di qualche travaglio non hanno voluto levarli; altri hanno detto che per non perder gl'emolumenti, quando vanno a dir messa et a ministrarli li sacramenti a detti cattolici, non hanno introdotti sacerdoti. Vedrà d'informarsi meglio, acciò la Sacra Congregazione possa provvedere.

Si tiene quivi una scuola di 30 giovani dalli sudetti padri, li quali vanno convertendo degl'eretici ivi, allettandoli con himni e salmi cantati in organo, ch'essi ascoltano con gran gusto et attentione imitando in ciò li predicanti eretici, li quali subito entrarono in questi paesi abbandonati dalli vescovi e dalli religiosi, [fol. 121^v.] e con simili canti allettandoli alle prediche, ne pervertirono gran numero.

---

106 Valószínűleg Hercegszöllös, Kneževi Vinogradi (Baranya megye)

107 Mohács (Baranya megye)

108 Lőcs, Luc (Baranya megye)

Quando visitò questo vescovato, il concorso della moltitudine fu grande a sentir le sue prediche in illirico e chresimò da 4 mila anime.

Basca¹⁰⁹

Questa provincia fertile et abbondante è situata dall'altra banda del Danubio, e vi saranno sotto la cura de frati bosnesi da 4 mila cattolici che ha potuti visitare. Verso Segedin¹¹⁰ ve ne sono molt'altri sotto la cura de minori osservanti ungari, che l'havevano invitato, ma per il pericolo d'assassini non ha potuto andarvi, come ne anco nel vescovato d'Agria¹¹¹. Havendo perciò presa qualch'informazione, ha inteso che in questa provincia vi saranno da 400 villaggi, 30 de quali sono cattolici, et il resto de scismatici et heretici.

Themisvar¹¹²

In questa città di là dal Tibisco, fiume piscosissimo, che dicono quei popoli, che di 4 parti 3 sono d'acqua et una di pesci, vi sono alcuni cattolici e molt'altri nelle ville discoste 6 o 8 miglia sotto la cura di due gesuiti. Non gl'ha potuti visitar per il pericolo de ladri, vedrà nondimeno d'arrivarvi in qualche maniera.

III.

Pietro Massarecchi antivari érsek vizitációs beszámolója [1633]

APF Vis. e Coll. vol. 11. fol. 151^r-152^v; 155^r-164^v. (autográf)

Relatione della chiesa di Samandria e di molti luochi in Ungaria ch'è sotto il Turco, data dall'arcivescovo d'Antivari alla Sacra Congregazione de Propaganda Fide

Il borgo di Samandria di case seicento in circa, è un quarto di miglio discosto dal Danubio; il castello sta alle sue sponde. Haverà di circuito un miglio e mezzo, et è guardato con qualche diligenza; e quando havesse cura di tener netto il fossato da parte di terra fra la fortezza et il borgo, gl'andera l'aqua attorno, e lo renderia

---

109 Bácska

110 Szeged (Csongrád megye)

111 Eger (Heves megye)

112 Temesvár, Timișoara (Temes megye)

più sicuro, e forte nei bisogni. E assai riguardevole per le spesse torri e baloardi. Il suo territorio è in colline piene di vigne et alberi fruttiferi, et è abondante d'ogni cosa, come tutte le città e terre di Danubio.

Belgrado è 30 miglia più in su. Il borgo di questa città haverà sei miglia di circuito et è habitatissima, e si va ogni dì aumentando. Li oppidani parte habitano la ripa di Savo e parte quella di Danubio: all'abbracciamento dei quali è fabricata la fortezza sopra un monte che tiene occhio sopra questi doi nobilissimi fiumi; e per covrir la fortezza, con essi scorrono giù doi fila di mura con qualche distanza fra loro con molti baluardi e forti pieni d'arteglierie. Alla ripa del fiume Savo è un granario fabricato nelle ultime guerre d'Ungheria di lunghezza un quarto di miglio appresso. Egli è molto a proposito, poichè l'inesausta grassezza dei terreni d'Ungheria ricercava un granaio per proveder con abondanza ai bisogni che porteria il tempo di guerra o di [fol. 151^v.] fame. In somma i sudetti fiumi oltre che rendono questo luoco abondantissimo di grano, di vino, di bestiami, di pesce, di fieno, d'orzi, di legna, di legnami e di quant'è necessario per la vita humana. Vi sono molini in mezzo di Danubio, sostenuti sopra l'aqua contro il corrente da gran cestoni terra pieni callati nel fondo del fiume, et è inventione, come contano, delli Ungari. Può macinare ogni molino in una notte di 12 hore 10 cubi di grano, purchè non li sia il vento contrario, ch'allora bisogna che fermi. L'aria di questa città non è molto salubre per le vicine alluvioni di sudetti fiumi, se bene è assai migliorata da alcun tempo in qua e per la quantità de fuochi e per essersi dissecati con lastricate molti luochi paludosi ch'erano nel borgo. Il pesce, che si piglia nel Danubio, è il più laudato nella primavera, e l'estate si pigliano sturioni, nell'autunno certa sorte di pesci chiamati moruna, ha forma di sturione, ma è di smisurata grandezza, perchè può arrivare a più di centocinquanta libre e buono fresco e salato. Si cava caivarò di tutta bontà.

Passato Savo, e volendo costeggiare Danubio per un miglio in circa, s'arriva a Semun¹¹³, castelletto con terra pieni di poco rilievo. Vi sono alcune case e doi hospitii per li viandanti che quivi capitano per pigliar tempo di viaggiar per Ungheria, o da Ung-[fol. 152^r.]heria per passar in Grecia e Servia. Lasciando dunque alle spalle detto luoco s'entra nella pianura di Sirmio posta fra Savo e Danubio. Loco insigne sul Savo è Dmitrovizza¹¹⁴, detta così da San Demetrio, già abbatia dei benedittini di grandissima importanza, dalli antichi è stato altrimenti chimato, è lontano da Belgrado 40 milla. Dirimpetto verso Danubio alle faldi del monte, hoggi

---

113 Zimony, Zemun

114 Mitrovica, Sremska Mitrovica (Szerém megye)

detto Frusca¹¹⁵, sono li Gregunanzi¹¹⁶, terra 20 migla discosta da Dmitrovizza. In tutto questo spatio sono schismatici di lingua illirica. Nel detto monte, chiamato dalli antichi Mons Aureus, li monaci di San Basilio hanno alcuni monasteri. Questo monte non è nel mezzo di Sirmio, ma sta disteso per le ripe di Danubio, cominciando venti milla dentro il Sirmio, e scorre sin' a Vucovar¹¹⁷, castello sessanta milla dalla confluenza di Savo e Danubio. La montagna in alcuni luochi è di altezza grande. La parte verso Danubio, che vien allagata dalle sue aque, è tanto delitiosa che ragionevolmente sono state fabricate nobilissime città e castelli, come Slancami¹¹⁸, Carlovzi¹¹⁹, Petar Varadin¹²⁰, Banostar¹²¹, residenza dei vescovi di Sirmio, Ilok¹²², dove fu sepolto il Beato Giovanni Capistrano, Vochin¹²³, et altre città e castelli sin' a Vucovar termine di Sirmio. In quant' a me, ió posso dire che sia stata felicità grande in quelli tempi, quando dominivano i Ungari, poichè a noi, che vedemo adesso un [fol. 152^v.] corpo per così dire stroppiato dalla tirannide de Turchi, e di tanto gusto. Questo monte è per fruttami, e bontà et abbondanza de vini rallegra non solamente le città, terre e ville che guardano Danubio, ma ancora tutto Sirmio. Onde si può dire che Sirmio è l'anello, et esso monte la gioia in così vasta pianura.

A Vucovar finisce il territorio di Sirmio, et è detto Vucovar questo castello per esser posto al fiume Vuca¹²⁴, che tira l'origine dalli monti d'Orahovizza¹²⁵ verso fiume Dravo. Di qui, tirando verso li confini dell'Imperio, si va a Osiek 30 milla di camino in circa. Osiek è terra sul fiume Drava cinta con doppie fratte riempite di terra; qui si passa il fiume d'estate per il ponte sostenuto da barroni, callati nel fiume; il qual passato ch'haverai, salite un ponte sopra certi paludi cinque milla di

---

115 Fruška gora hegység

116 Grgurevci (Szerém megye)

117 Vukovár, Vukovar (Szerém megye)

118 Szalánkemén, Slankamen (Szerém megye)

119 Karlóca, Sremski Karlovci (Szerém megye)

120 Pétervárad, Petrovaradin (Szerém megye)

121 Bánmonostor, Banoštor (Szerém megye)

122 Újlak, Ilok (Szerém megye)

123 Šarengrad (Szerém megye)

124 Vuka folyó

125 Orahovica (Verőce megye)

camino. Io son rimasto meravigliato ch'essendo Ungaria riparata da tanti fiumi e paludi, non fu bastante a diffendersi da uno che veniva per divorarla.

Da Osiek sin'a Peciui o siano Cinquechiese saranno 40 milla. Questa città è in bellissimo sito, sotto certi monti d'aria bonissima et abondante d'aque assai buone, i vini sono eccellenti e di colore che tira al cedro. Domina una campagna bellissima e fertilissima. La città è murata tutt'attorno, sarà di circuito tre milla; ella è stata più bella che forte, e per questo si rese a Sultan Solimano senza alcun contrasto. [fol. 155^f.]

La chiesa cathedrale è stata la più bella e sontuosa fabrica che si possa vedere in quelle parti. Hoggi è moschea e si mantiene nel pristino splendore, cancellate però le pitture e levati li altari. Il palazzo delli vescovi, ch'erano signori nel temporale e nel spirituale, è contiguo alla chiesa. Egli è stato di tant'alto lavoro e tanto ben comparato ch'io ardisco dire che non cederebbe ad alcun palaggio di questa città nè per artificio nè per magnificenza. Ma perchè non s'ha cura, nè è habitato, minaccia per tutto rovina.

In questa diocese, come ancora in quella di Sirmio per tutto, dove vi voltate, si veggono chiese, tempi e monasteri, la maggior parte destrutti, ch'a dir il vero movono li animi a compassione et alla devotione: a compassione, perchè chi non piangeria vedendo tanti monasterii destrutti, tante chiese rovinate, e la vera religione conculcata da Turchi, da luterani, da calvini; a devotione, perchè si scopre l'indicibile devotione dei principi d'Ungheria, chi non hanno sparmiato denaro alcuno per honorare e glorificar Iddio e li suoi santi. [fol. 155^v.]

Del numero dei popoli et in particular dei catholici

Samandria, cioè il castello non è molto habitato. Nel borgho saranno da 600 case de Turchi gianizzari e figliuoli d'essi chiamati culoglari. De catholici saranno 16 fameglie, mercanti Ragusei e Bosinesi. Hanno un frate Bosinese per curato. C'è qualche quantità di Serviani et i monaci di San Basilio hanno un monasterio un millo lontano dalla città.

In Belgrado più intendenti contano otto milla fuochi et anime sessanta milla in circa. De Ragusei saranno 30 botteghe, con servitori saranno 200 anime. De Bosinesi saranno 130 fameglie, anime 1500 in circa. La villa di Visignizza sotto Belgrado 3 milla, alla ripa di Danubio, haverà da 120 anime catholiche. La profession loro è di molinaro. Quando furono divisi i Ragusei et i Bosinesi, detta villa restò con li Ragusei. Vi va di quando in quando qualche frate a dir la messa.

La cappella de Ragusei è ben fornita di quant'è necessario per il culto divino, et è officiata con devotione. Li Bosinesi hanno eretto un'altare in una casa, dove celebrano con molto scommodo; vanno però arricchendo questo lor oratorio con calici e sacri parati a emulazione dei Ragusei, e vi sono persone fra l'uni e l'altri molto devoti. Anzi fra Ragusei trovandosi tre sorte di confraternità, del Santissimo Sacramento, [fol. 156^t.] della Conceptione e del Rosario. I primi fanno cantar la messa del Sacramento la prima domenica del mese, li secondi la messa della Conceptione la 2ª domenica, li 3^{zi} la messa del Rosario la 3^{za} domenica o sia tempo dell'Advento o della Quaresima. Cosa ch'ad alcuni non piace, parendo disconvenienza tralasciar la messa corrente col suo Vangelo per simili devotioni. Onde saria bene consultar di ciò la Sacra Congregazione dei Riti.

Nel Sirmio le città nominate di sopra, cioè Carlovzi, Varadin, Banastar, Ilok, Vochin e Vucovar hanno pochi catholici. Sono ben habitati da Turchi, guardiani delle città e fortezze, come gianizzari e loro figliuoli, pessima razza d'huomini, perchè sotto pretesto di guardiano i soldati par loro lecito far ogni male.

La parte superiore di Sirmio. Chiamo superiore quella che comincia da Dmitrovizza e Tovarnik sino a Zerna¹²⁶, o per dir meglio, sin' a Ivancovo¹²⁷ e Vucovar; perchè, come s'è detto, da Belgrado sin' a Dmitrovizza per spatio di 40 milla di lunghezza e 20 e più di larghezza habitano schismatici. La parte dunque superiore di Sirmio è habitata da catholici, come l'inferiore da schismatici, e sicome quella è quasi tutta in boschi e selve, così questa è nuda e priva di legna. La parte habitata da catholici ha adesso dieci parochie. Liuba¹²⁸ e Novak¹²⁹ faranno sei milla anime, erano sott' un [fol. 156^v.] curato; ma per essere questa moltitudine di gente e le ville lontano una dall'altra, la divisi fra doi curati: Giovanni Croatta e Biaggio da Diacovo. Seguita quella d'Erdefana¹³⁰, saranno doi milla anime, è posseduta dall' amministratore di Bosina; e vi sta un frate per curato, giovane e di poca scienza. V'è poi la parochia di Laas¹³¹ ch'arriva sin' a Vucovar pur occupata da detto vescovo, haverà tre milla anime. A Tovarnik sono schismatici e Turchi, saranno da 30 fuochi; e per essere su la strada maestra di Buda e di Belgrado per Constantinopoli, è un hospitio per li viandanti. Li frati di Bosina hanno dato ad intendere alla Sacra

---

126 Cerna (Szerém megye)

127 Ivankovo (Szerém megye)

128 Ljuba (Szerém megye)

129 Novak (Szerém megye)

130 Erdevik (Szerém megye)

131 Laze, Srijemske Laze (Szerém megye)

Congregazione essere qui il confine del vescovato di Diacovo che mai è stata vescovato; e Diacovo è sotto Posega, com'ho inteso, e Tovarnik è in mezzo Sirmio.

Le quattro parochie, dette di sopra, sono verso Danubio. Verso fiume Savo v'è primieramente Morovich¹³², ch'è un castello con terra piena a canto del fiume Bosuth¹³³, habitato da Turchi; nel borgo sono alcuni christiani, ma attorno qualche millo lontano saranno da 15 ville ch'haveranno 4 milla catholici; parocho Don Nicolo Ivanovich. V'è poi Ilac, haverà doi milla anime, curato Don Michaele Croata. E fra quelli di sopra e queste è la parochia di Niemzi, dove sta adesso il Sabbatini missionario della Sacra Congregatione. È un castello pur di terra pieni sul fiume Bosuth. Il suo borgo è habitato da qualche quantità de Turchi; e vi sta alai begh, cioè capo dei timar spahi di Sirmio. Saranno da 30 fuochi di catholici. [fol. 157^r.] Ha molte ville attorno che faranno 4 milla anime catholiche. Seguita la parochia d'Otok¹³⁴ ch'haverà doi milla anime; sta un frate per curato; e Zerna pur alla ripa del fiume Bossuth, haverà tre milla anime in circa. Li catholici di queste due parochie alcuni però non hanno accettato il Calendario novo; nella visita ne ridussi alcuni. V'è Ivancovo passato Bosuth fra questo et il fiume Vuca nel Sirmio sott'il vescovo di Scardona et hanno cura li frati. Direi che tutto Sirmio haverà più di 40 milla anime catholiche senza mesculo d'eresia e molto devoti delle messe et indulgenze, e volentieri ascoltano la parola di Dio. Si trova ben chi repudia la prima moglie e piglia un'altra; ma i prelati col tempo potranno rimediare. Sin qui s'è detto delle parochie esistenti nel Sirmio e da me ben sapute; se altre chiese e christiani saranno, si darà nova relatione alla Sacra Congregatione.

Passato il fiume Vuca s'entra nella Podravia, ch'è sotto il sanghiaccato di Posega, e cominciano comparir Ungari infetti dell'eresia calvina. Sono alcune parochie d'Ilirici, come Santa Croce detta da loro Crisievzi e Cosiminzi; sono catholici più in su verso fiume Dravo, com'ho inteso, sono più di 20 ville d'Ilirici che per mancamento de sacerdoti e conversatione dei eretici hanno [fol. 157^v.] dato nel calvinismo. Questi luochi per esser dati all'amministratore di Bosina non furono visitati. Se a me toccherà visitarli, vederò di scorgere, che sorte di sacerdoti sariano buoni et atti per convertirli, perchè a dir il vero, nè frati di Bosina, nè giesuiti si mettono a faticare, dove v'è travaglio, e si spera poco emolumento. Detti eretici sul Dravo sono pur della lingua illirica, e frati di Bosina potriano fare qualche bene, ma non vogliono affaticarsi, se non cercano impossessarsi dell'apprecchiato,

---

132 Morović (Szerém megye)

133 Bosut folyó

134 Otok (Szerém megye)

e cacciar via li preti e non riconoscere altri superiori che l'amministratore di Bosina et il provintiale.

A Osiek saranno da 15 fameglie de catholici. Il curato di Cosiminzi vien a dir messa qualche volta, e questi alle solennità vanno a Cosiminzi per haver le lor devotioni.

I frati di Bosina ch'ho trovato alle cure, si come sono ignoranti di lettere, così sono altrettanto astuti e maligni a punto per opporsi ai vescovi e ministri della Santa Sede, come ho provato nella mia persona. Nelle cerche sono importuni e sfrontati in modo che per forza quasi estorciono le lemosine.

Passato Dravo a Osiek sono le parochie di Sogliusc e quella di Muhac di lingua illirica sott' il governo di Don Simone e d' un altro prete molto da bene e timoroso di Dio. Tutti doi fanno bene l'uffitio loro. Haveranno sott' il loro governo cinque mila anime. Haveva Don Simone cominciato una schuola, e ve-[fol. 158^f.]nivano da 15 putti, teneva un maestro che gl'insegnava. Qui la gioventù potria imparare, quando s'havesse cura in schiavone et in ungaro, che sariano a suo tempo di molto giovamento; ma questo non si può fare senza schuole e collegii.

V'è ancora la parochia di Luuc, e vi stava un frate bosinese, che quando arrivò di qua Don Simone, hebbero parole insieme, poichè Don Simone voleva detta parochia per sè come quella che gl'era vicina.

Da questa parochia si va a Peciui; saranno 30 milla. In questo spatio c'è qualche catholico, ma molto più Ungari eretici, i quali, perchè nell'agricoltura sono indefaticabili, et attendono mirabilmente, stanno assai commodamente; e vi sono villaggi di 100 e 200 case. Hanno i loro predicanti e maestri di schuola. Quelli predicano al popolo la dottrina del Calvino, e li maestri insegnano la gioventù; e perchè è proibito parlar in altra lingua ch'in latino nelle schuole, sarà qualche putto che non sa ben leggere e saperà in latino parlare. Si trovano ancora Serviani schismatici venuti di fresco da luochi sterili per habitarvi in questi terreni grassi e fertili.

V'è dunque Peciui detto Quinque Ecclesiae con 30 e più villaggi, una, doi e tre leghe lontano habitati da Ungari catholici, [fol. 158^v.] perchè d'arriani e calvini è una infinità. A Peciui fra Illirici et Ungari catholici saranno cinquecento anime. Le chiese dentro le mura sono fatte moschee. V'è una nel borgo; la mettà, anzi più della mettà era occupata dalli arriani, l'altra mettà era dei catholici con haver tirato un muro di mezzo.

I villaggi faranno 12 milla anime in circa. Loro curati erano i giesuiti residenti in Peciui; erano quattro, di loro uno Croata, li altri tre Ungari. Andava hor un, hor un'altro attorno per le ville con li paramenti celebrando, confessando e sermoneggiando; et a dir il vero, attendevano molto, si convertiva ancora qualcheuno, massime quelli ch'infetti d'eresia habitavano fra li catholici .

A Peciui i giesuiti tenevano schuola di 30 giovani, parte erano della città, e parte delle ville. Per le ville sudette stavano certi predicanti. Questi battezzavano in mancamiento del sacerdote, assistevano ai matrimoni, e li giorni di festa e di domenica predicavano al popolo, e sono ammogliati. Io dissi, che saria assai meglio ch'in luoco loro fossero sacerdoti che pasceriano il popolo non solamente della parola di Dio, ma ancora delli sacramenti della confessione e communione. Mi fu risposto ch'essendo i giesuiti venuti da 15 anni in qua a Peciui, gl'havevano trovato in quell'uffitio, nè li potevano levar senza pericolo, ma a suo tempo si procureria levarli e sustituir sacerdoti. Se v'è qualche altro interesse, non lo so ancora di certo, col tempo si saperà. Poichè mi fu accennato da certi che li tralasciavano, perchè si vi fossero altri sacerdoti fuor di giesuiti per le ville, i giesuiti perderiano l'emolumento che gli viene. [fol. 159'.]

Avvisate le sopradette ville della mia venuta, et assegnato il giorno e le chiese, dove e quando mi troverei presente, concorreva tanta moltitudine di gente ch'in più volte et in più luochi haverò dato il chresma a quattro milla anime, e perchè non v'era frequenza di popolo che non vi fossero Ungari et Illirici. Un gesuita sermoneggiava alli Ungari et io alli Illirici, i quali restavano molto consolati, perchè non v'era soggetto che sapesse ben in schiavo nè fra detti giesuiti.

I Ungari, se non sentivano nel proprio idioma cantare qualche verso delli Salmi o della Scrittura, non si partivano troppo consolati, e perciò quelli padri con li sopradetti predicanti e giovenotti cantavano dette cose spirituali in tono ungaro ch'il popolo ascoltava con molta attenzione, e poi si cominciava la messa; e si faceva la predica, della quale ancora facevano gran canto, forse più che della messa. E quest'è arte dei calvini, i quali votata che fu l'Ungheria di prelati e religiosi per la venuta del Turco, non furono negligenti a scorrere per quelle parti con simili et altre canzoni e prediche, seminando la loro eresia fra un popolo abandonato e privo d'ogni ben spirituale, nè durorono fatica a imbeverarlo del veleno che portavano seco. Onde per quella via, per la quale furono prevertiti, s'atende hora a convertirli e conservarli. [fol. 159'.]

Più oltre verso li confini dell'Imperio attorno il lago di Balathon contavano moltitudine de catholici, ma per le scorrerie tanto dei Turchi, che sono ai confini, quanto dell'stessi christiani, era paura grande a viaggiare, però lasciai d'andare a quella visita; un'altra occasione non si mancherà.

Delli bisogni e necessità di quelle parti e dei loro rimedii

Primo. Li giesuiti erano intelligenti, come ancora i cappellani di Belgrado non sono ignoranti, ma li sacerdoti di Sirmio, o siano frati o preti, sono di poche lettere, e più i frati ch' i preti.

2° Ho considerato che dove li preti havevano cura, le chiese erano resarcite e ricoperite; ma per dove i frati sono curati, scoperte senza tetto, et andavano in rovina. Argomento chiaro et evidente che ad altro fine non stanno alle cure che per interesse proprio. Caetera vel funditus ruant, modo eleemosinas extorqueant; che perciò vengono a dar inscartate perseguitando ogn'altra religione, e sin' i vescovi, come fecero l'anno passato dando memoriali all'huomini del bassa di Buda spacciandomi per spione et persona che haverei fatto ribellare quella gente, onde ne mettevo alle cure preti mandati dal Papa; cosa che non era mai stata fatta per avanti. E però Sua Eccellenza dovrebbe castigar et esso patriar-[fol. 160^r.]cha (così ero chiamato nel detto memoriale per aggravar maggiormente il caso) per nome Pietro, e quelli che lo proteggono per nome Thomas Gloghie et Andrea Facili, che sono mercanti Ragusei a Belgrado. Però la Santa Sede facci riflessioni sopra simili inconvenienti, e non tralasciarli senza risentimento, perchè noi potremo perder la vita, e la Santa Sede rimettere d'autorità e reputatione.

3° Nel Sirmio l'aministratore di Bosina ha occupate con dar false informazioni alla Sacra Congregatione più parochie: Ivancovo, Laas, Erdefarca et altri luochi sin'a Tovarnik con molto scandalo e confusione delle diocesi. E se Sirmio è dato all'vescovo di Samandria, sia certa la Santa Sede, che detti luochi al vescovo Samandriense toccaria, et non all'aministratore di Bosina, come ridirà più abasso.

4° A Belgrado li frati hanno fatto scomunica contro chi andasse a udir messa nella cappella dei Ragusei; non s'è potuto però provare iuridicamente, ma è vero.

5° V'è gran contesa fra Ragusei e Bosinesi che questi vogliono rizzare una cappella molto vicino e quasi contigua a quella dei Ragusei; i quali non vogliono acconsentire per modo alcuno adducendo alcune ragioni che si diranno a parte in un foglio¹³⁵. [fol. 160^v.]

6° Alle cure, quando occorre mandar qualche frate, si manda da quelli padri della provincia il più scaltrito, e ch'ardisca star a fronte e resistere ai prelati; nè vogliono essere corretti, e per gravi et enormi peccati, che alcun commetta in una diocese, non ne fa conto, ma tornato ch'è al suo claustro, d'ogni cosa vien assolto. Sono mandati alle cure i più tristi e poco timorosi di Dio per la causa detta di sopra, e

---

135 APF Vis. e. Coll. vol. 11. fol. 150. (A Bevezetésben részletesen ismertetve.)

forsi per liberarsi dei scandalosi li mandano fuori del claustro, a guisa del cuoco che butta via dalla pignatta bolente la schiumaccia. Se bene il presente provintiale, per mostrarmisi amico, m'ha scritto con dirmi che se era frate, che non mi dava gusto, l'haverebbe revocato e mandato un altro.

7° Le parochie, che possede il vescovo di Scardona nel Sirmio per haver comandato alli curati frati che non m'accettassero, non furono visitate per non venir a parole e rimettere di reputatione.

8° Quando andai alla visita di Peciui, la Vigilia di San Lorenzo arrivai a Osiek; dimandai, se v'erano delle hostie e paramenti, che volevo dir messa. Mi dissero ch' il frate di Cosiminzi s'aspettava la mattina a buon hora, e lui haverebbe portato, quanto è necessario. Arrivò et alloggiò, dove è il solito a celebrare. Andai subito, e trovatolo, li dissi che mettesse in ordine l'altare, perchè volevo dir messa; apparecchiò l'altare, ma si voltò e disse: ohimè mi son scordato portare dell'hostie. Partì io senza dir nè udir messa. Diedi pur ordine per risapere, s'haverebbe detto messa. Nè fu vano il sospetto, perchè passato io [fol. 161'.] il fiume, li haveva cominciato et detto la messa. Il che io seppi nel ritorno dalle Cinque Chiese. Di questo fatto sono rimasti molto scandalizzati tutti quelli che l'hanno saputo; e massime quelli pochi christiani d'Osiek. La visita delle Cinque Chiese et altri luochi doveva farsi la primavera, come havevo proposto; ma per la supplica data al segretario del bassa mi trattene sinchè arrivò un baratto da Constantinopoli a mio favore. Onde fui necessitato visitar detti luochi in peggior stagione dell'anno, e ne contrassi una febre che mi durò tre mesi.

Per rimediare dunque a questi inconvenienti bisognerà
in ogni modo pigliar questi mezzi.

Primieramente è necessario che Sirmio habbi quattro luochi nel Collegio Illirico. Ha doi nomine tantum: Samandria uno et i luochi fra Dravo e Savo un altro; e nessuno di quelle parti è in detti luochi, ma sono occupati da altri, e giachè l'Eminentissimo Signor Cardinal Borghese è aggregato nella Sacra Congregazione de Propaganda Fide, potrà trovar mezzi d'accrescere il numero delli alunni nel Collegio di Loreto.

2° Attendere per la diocese Quinque Ecclesiense haver nel Collegio Germanico qui in Roma o in Viena quattro luochi per giovani unghari, allevati dai giesuiti residenti alle Cinque Chiese, i quali sarà bene che la Sacra Congregazione eforzi con laudarli della diligenza, e ch'[fol. 161'.] attendano pur ad estirpare l'eresie et insegnare la gioventù, acciò in luoco dei predicanti succedano sacerdoti.

3° Ai frati di Bosina, e quando occorresse, alli medesimi secolari scrivere lettere brusche e di risentimento (che così ricerca questa razza d'huomini) ch'ubedischino ai prelati mandati dalla Santa Sede; altrimenti facendo, non si mancherà publicarli sin di qua per scomunicati, come non è dubbio che spesso incorrono, e sono incorsi nelle scomuniche in Bula Coenae, impediendo con varii modi i prelati, ne utantur sua jurisdictione a fine di cacciarli dalle diocesi, e farsi loro patroni.

4° Il Decreto dato all'aministratore di Bosina, col quale gli si stabilisce per confine Osiek, Bossuth e Tovarnik, s'annuli in ogni modo, e per farlo senza alteratione della parte, si facci un breve per il vescovo di Samandria chiamandolo aministratore o delegato di Sirmio, dandolo la cura di tutto quel paese, ch'hoggi è detto Sirmio, e tutte le parrocchie, ch'in esso si trovano, commandando espressamente che le usurpate nel Sirmio dal vescovo di Scardona ritornino a quello di Samandria. Le parrocchie di Podravia, ch'è Kriscevzi, Cosiminzì, con li annessi villaggi sin'a Osiek inclusive, si come non sono mai state del vescovo di Bosina, nè a lui possono humanamente appartenere; così dico per coscienza, meglio saranno rette e governate dal vescovo di Samandria, perchè si camina dritto senza traversare le giurisdittioni e metter confusioni in [fol. 162^r.] esse, restando all'aministratore di Bosina et alli frati il territorio di Posega, ch'è stato della diocese Zagrabiese, et una infinità di villaggi di molta importanza attorno Diacovo e Nascizza, monasterio della provincia d'Ungaria; se bene questi luochi ancora toccheriano al vescovo di Samandria per esser più vicini a lui ch'al vescovo di Scardona ch'habita in Bagna Luca¹³⁶ 4 giornate lontano. E se non si farà, come s'è detto, non occorre mandar delegati, nè far vescovi di Samandria.

5° Mi scrivono da Belgrado d'haver i Ragusei ottenuto un commandamento in Constantinopoli per abbattere l'oratorio e l'altare rizzato dai Bosinesi. Questi non mancheranno di richiamarsi in questa corte, et occorrendo rispondere, direi che la Sacra Congregatione scriva ai Bosinesi, anzi scrivere al provintiale ancora sarai d'utile, che poichè le cose caminano con forza del Turco, habbino pazienza e s'acquietino con fabricar in altro luoco. Dico questo, perchè se si rinoveranno le liti e differenze, erunt novissima peiora prioribus.

6° Si commandi ai frati di Bosina che, quando occorresse mandar frati alle cure soggette al vescovo di Samandria, mandino i più esemplari, humili e quieti, poichè i scandalosi e superbi son stati causa delle liti e danni occorsi, e Dio voglia che non vadino continuando tuttavia per suggestione di fra Lorenzo, adesso cappellano dei Bosinesi. E qualch'è peggio, quando vien a questi superbi commandato che tornino

al monasterio, tanto più ostinati diventano. E molto si patisce con tali, come pur troppo ho patito per la parochia di Morovich e di Niem[zi], [fol. 162^v.] che volevano per forza e con braccio de Turchi usurpare e cacciar li preti. E per metter il Sabbatini a Niemze fu necessario aquietare con dieci scudi di spesa certi Turchi sollevati dai frati. Del 7° e 8° punto non occorre dir altro. Dirò quattro parole di Backa, e con quanto pericolo si camina per li paesi del Turco.

Backa

Questa provintia sta a quell'altra banda di Danubio verso Transilvania, et è più piana e spatiosa di Sirmio, ch'ha il Monte Aureo già nominato; il quale par fatto dalla natura per riparare le inondazioni di Danubio che non scorrono per Sirmio, bastando a Sirmio quelle di Savo. Onde detto monte le ributta nella pianura di Backa, la quale è più felice e fortunata per abbondanza dei frumenti et animali d'ogni sorte che per vini e frutti. Saranno quattro milla anime catholiche; li frati bosinesi hanno la cura. Verso Segedin contavano qualche quantità de catholici, ma per sospetto de assassini non s'è potuto andare, come neanche verso Agria. In Segedin i padri zoccolanti hanno un monastero, e vi stanno quattro frati unghari. Mandorono da me per l'ogli santi; mostrando gran desiderio che c'andassi. Mi fu detto che tutto quel paese detto hoggi di Backa conteneva 400 villaggi schismatici di lingua illirica, e de catholici non arriva a 30 villaggi. [fol. 163^r.]

V'è Themisvar oltre Tibisco, fiume piscosissimo in maniera ch'il volgo si crede d'essere tre parti d'aqua, et una di pesci pretiosi, come sturioni, morune, che fu detto trovarsi nel Danubio, lucci et altre sorti di pesci. Questo fiume divide la Backa dalla Vallachia. In questa regione è Themisvar città, risiedono doi giesuiti, i quali hanno cura d'alcuni catholici mercanti Ragusei, e d'alcune ville discoste sei e otto milla; non furono visitate per sospetto di ladri e di peste. A suo tempo non si mancherà nè a essi, nè alli christiani di Carascevo¹³⁷; e del seguito si darà informazione alla Sacra Congregatione.

Il viaggiare com'è sicuro.

Il viaggiare, massime a vescovi, è molto pericoloso. Prima, perchè credono li Turchi, che li vescovi hanno denari e voriano spogliarli. 2° Per essere tali, sogliono essere sospetti, in particolare nei confini, et il sospetto, massime di cose di stato, serve per delitto. Onde convien stare molto avertito. Quando fui in Antivari, havendo un giorno di festa, finito le funzioni della chiesa, e volen-[fol. 163^v.]do

---

137 Karaszevó, Caraşova (Krassó-Szörény megye)

tornare al mio alloggiamento, certi Turchi, che m'incontrarono, cominciarono a dirmi, se venivo mandato dal re di Spagna, o dal papa. Risposi ch'io non sapevo, dove fosse Spagna, nè il suo re, e se il papa ci fa vescovo, non ci fa per altro, se non per vedere, come vivono e come servono Dio et il suo prencipe i vassalli; e che venivo da Servia e Scopie¹³⁸, paesi del gran signore, del quale io ero suddito. Restati appagati da queste parole, partirono senza dir altro. Ma mentre ero in visita delle ville attorno Antivari, mi fu dato aviso, come alcuni Turchi volevano aspettarmi per strada, quando sarei di ritorno per pigliarmi i cavalli e quanto havevo. Di questo mi liberai fuggendo una notte per vie incognite sinch'arrivai nella diocesi Sapatense¹³⁹, è passato che hebbi li monti di Ducagini¹⁴⁰, nominati nell'altre relationi per venir a Priseren¹⁴¹, m'imbatetti in un gianizaro ch'haveva in compagnia otto Turchi peggiori di sè. Costui subito che mi vide, girò la rota del suo archibugio, lo drizzò verso minacciando, che se non scavalcavo, di tirarmelo; scavalcai io, scavalcò lui e tutti quelli ch'erano in sua compagnia. Mi legorono le mani a dietro levandomi la borsa con l'anello e con sette scudi; mi fecero caminar a piedi con le mani legati, [fol. 164'.] minacciando di ammazzarmi e buttarmi nel fiume ch'era appresso, se non davo, quanto havevo appresso; ma dicendo che fuor di quello ch'havevano tolto, e le robbe della chiesa, non havevo altro. Levatemi alcune robbicciolte et un vasetto d'argento di sei oncie, mi tomarono il cavallo, lasciandomi andar via. Corsi allora grandissimo pericolo, poichè lui medesimo ha havuto a dire ad alcuni: non so che mi ritenne che non l'amazzassi. Da lì a un anno andò alla guerra di Persia e là morse miseramente.

E l'accusa dei frati Bosinesi a Belgrado fu essa di lieve momento forse? Se fosse stato, chi l'avesse in publico giudicato avanti il bassa sostenuta, sicuro io haverei finito la vita su un palo o li mercanti Ragusei m'haveriano riscattato a peso di denari, con li quali conviene star in buona amicitia, perchè con i Turchi possono assai.

In quest'e simili borasche spesso incorrerò; però per luoghi e pericolosi viaggi bisogno haver qualche Turco seco, e pagarlo bene, onde io torno a dire, che se la Sacra Congregatione non aggiongerà qualche cosa di più alli 200 scudi, mi converrà abandonar li christiani Antivarini. E per dir il vero, lungo tempo non si può attendere all'aministratione d'Ungaria et alla diocesi d'Antivari, perchè i christiani catholici della mia diocese e di quella di Sirmio sono sparsi per paesi vastissimi, et

---

138 Skopje

139 Sappai egyházmegye Albániában

140 Dukagjini, hegyvidék Albániában

141 Prizren

io per beneficio più della mia chiesa che per propria commodità vorrei che mi si stabilissero 60 scudi almeno, etiamche desistessi dall'aministratione di Samandria. Nè è possibile che si possa supplire col' opera d'uno, per egregio, che fosse lungo tempo.

[fol. 164^v. *Külzetén más kézírással.*] Relationi d'alcuni luochi d'Ungaria sott'il Turco. Die 12. Aprilis 1633. Congregatio 175.

IV.

A Sacra Congregatio de Propaganda Fide határozatai a Pietro Massarecchi által benyújtott vizitációs jelentésben foglaltakkal kapcsolatban. 1633. április 12.

APF, Acta vol. 8. fol. 221^r–222^v.

Congregatio 175./37.

Referente Eminentissimo et Domino Cardinale Antonio¹⁴² visitationem trium episcopatum Samandriae, Sirmii et Quinqueeclesiensis factam ab archiepiscopo Antibarensi, ex qua apparuit reperiri in dictis episcopatibus ultra 60 milia catholicorum, Sacra Congregatio decrevit, ut infra. Primo. Ecclesiam Samandriensem vacantem per obitum beatae memoriae fratris Alberti ultimi episcopi illius urbis, cum primum idonea persona reperiri poterit, esse povidendam de pastore cum administratione [fol. 221^v.] episcopatum Ungariae sub Turcis.

2° Praedictum episcopum posse residere utilius pro maiori parte anni in Sirmio in loco Niemzi nuncupato.

3° Quoad confinia inter episcopum Samandriensem et administratorem Bosnae ac episcopum Bosnensem ab archiepiscopo Antibarensi proposita, expectandos esse duos fratres Bosnenses, qui sunt Perusii¹⁴³, et cum eis prius agatur et, si fieri poterit, de eorum consensu confines stabiliant.

4° Quoad inconvenientia in visitatione reperta, Sacra Congregatio, quoad illa, quae pertinent ad fratres Bosnenses, iussit per litteras commoneri episcopum Scardonensem et provincialem eorum, ut provideant et in specie, ut excommunicationem illis impositam, qui capellam Raguseorum adierint, revocent, curentque

142 Antonio Barberini bíboros

143 Fra Ivan Mihajlović Poženanin és társa Perugiából

ecclesias ad eos spectantes, quae indigent, reparari, cessari ab importuna nimis eleemosynarum exactione, delinquentes et scandalosos fratres iuxta demerita puniri, studiis per eos diligentius operam dare, eorum mores ac disciplinam regularem [fol. 222^f.] reformari, obsequium et reverentiam debitam Sedis Apostolicae visitatoribus ac episcopis adhiberi, finitiones visitorum et episcoporum per illos non impediri, et praesertim opera infidelium magistratuum ac ministrorum ipsorum, et denique parochialibus non praefici fratres sine praevia approbatione episcopi, in cuius dioecesi vel administratione erunt parochiae. Quo vero ad inconvenientia reperta in episcopatu Quinqueeclesiensi, ubi layci uxorati ob defectum sacerdotum sacramenta baptismi et matrimonii administrant et concionem habent, Sacra Congregatio mandavit commoneri patrem generalem Societatis Jesu, ut curet per eius religiosos, qui in illum episcopatum missionem habent, iuvenes instrui in officiis ad sacerdotium pertinentibus instructosque ordinari et parochiis, ubi layci praedicta munia faciunt, praefici. Quo vero ad celebrationem missarum votivarum, quae fiunt a tribus confraternitatibus Belgradi in dominicis Adventus et Quadragesimae, aut in dominicis per annum solemnibus festis impeditis, Sanctissimus Dominus Noster archiepiscopo Antibarensi praecipit, ut omnino curet huiusmodi abusum tolli [fol. 222^v.] ac rubricas Missalis Romani diligenter observari.

5° Quoad differentias inter Raguseos et Bosnenses ob eorum capellas, Sacra Congregatio iussit scribi episcopo Scardonensi et ministro provinciali, ut capellam pro Bosnensibus in alio loco distante a capella Raguseorum edificent, ut hac ratione omnium dissidiorum occasio tollatur.

6° et ultimo. Sanctitas Sua mandavit archiepiscopo Amasiae eius magistro domus¹⁴⁴, ut apparatus pontificalem pro archiepiscopo Antibarensi fieri curet, eumque eidem archiepiscopo donet.

---

144 Fausto Poli amasiai címzetes érsek (HC. IV. 80. p.)

**Molnár, Antal: La relazione della visita pastorale nell'Ungheria Ottomana
fatta da Pietro Massarecchi, arcivescovo d'Antivari e amministratore
apostolico di Samandria (1633)**

In questo saggio l'autore pubblica una relazione dell'Ungheria meridionale (Szerémség, Baranya, Bácska), scritta da Pietro Massarecchi alla Sacra Congregazione „de Propaganda Fide”. La relazione dell'arcivescovo (come ogni documento dell'archivio della congregazione che utilizzava l'autore) ha una grande importanza per conoscere le vicende della Chiesa Cattolica in questi paesi e la situazione religiosa nell'Ungheria Ottomana. Nell'introduzione è presentata la biografia di Massarecchi e soprattutto la sua attività in Ungheria (1631–1634). L'arcivescovo ci fu mandato dalla Santa Sede per pacificare le discordie fra i bosnesi e i ragusei intorno alla capella di Belgrado, poi quelle fra i preti secolari e i francescani bosniaci, perchè tutt'e due parti volevano acquistare le parrocchie di Slavonia. Analizzata la situazione complicata della Chiesa in questo territorio, l'autore abbozza il lavoro pastorale di Massarecchi nel vescovato di Samandria e nelle diocesi limitrofe. Essendo alla mercè dell'autorità turca l'arcivescovo fu costretto ad aggiungersi a una parte dei litiganti. Massarecchi, inviato dalla Congregazione, non ha avuto altro da scegliere che favorire i ragusei ed i loro preti contro i francescani bosniaci. I conflitti presentano, oltre le lotte per i redditi, il contrasto delle due mentalità e dei due concetti diversi della Chiesa, cioè l'opposizione fra i rappresentanti della riforma cattolica e la Chiesa francescana bosniaca basata sulle tradizioni medievali che si accomodava alle condizioni dell'occupazione turca.

A
SIC ITUR AD ASTRA

1994. 3–4. számából

Thoroczkay Gábor: Váczy Péter, az Árpád-kori magyar történelem kutatója

Berend Nóra: Marc Bloch a történelem védelmében

Zichy Mihály: Propaganda és királyválasztás

Szabó A. Dezső: Újszerű vonások a középkori szerzetességben.

Adalékok Szt. Ferenc rendjének korai történetéhez

Tombor András: Hostiensis és a saeculares--regulares vita

Horváth Sándor: A történetíró állásfoglalása John of Salisbury

Historia Pontificalis c. művében

Nemerkényi Előd: Az Apokalipszis lovasa: Gerbert d' Aurillac

Láng Benedek: Petrus Abaelardus

Erdősi Péter: Zsigmond fejedelem látható állhatatossága

Megjelent 1995 júliusában

POPRÁDY JUDIT

A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK SZÖVETSÉGÉNEK TÖRTÉNETE¹

Magyarország legnépesebb nemzetiségét a németek alkotják. A második világháborút követő időszaknak sokáig a leghányatottabb sorsú nemzetisége az övék. E dolgozat célja nem a magyarországi németek 1945 utáni történetének figyelemmel kísérése, hanem érdekképviselői szervük, Szövetségük létrejöttének és tevékenységének ismertetése. A Szövetségnek ambivalens helyzete tulajdonít(ott) kiemelt jelentőséget: egyszerre kellett a párt és a kormány politikáját a németiség felé közvetítenie, ugyanakkor pedig a magyarországi németiség érdekeit és jogait képviselnie. Hogy e két funkció közül melyik jutott jobban érvényre (amennyiben nem fedték egymást, és erre bőven akadt példa): párthatározattal életre hívott és a párt felügyelete alatt működő szervezetről lévén szó, a válasz egyértelműnek tűnik.

I. ELŐZMÉNYEK

A második világháború után a hazai nemzetiségek közül a délszlávok helyzete rendeződött a legkorábban. 1946-ban megalakult a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, a szerbek, a horvátok és a szlovének érdekeinek képviselőjére. Ezt követte 1948 márciusában a Magyarországi Románok Kultúrszövetségének megalakulása, majd 1948 végén a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének létrejötte. Az elnevezés különbségei a hatáskörök különbözőségét rejtették magukban. A délszlávok és a szlovákok szervezete — kezdetben legalábbis — politikai érdekvédelmet biztosított, a románok szövetségének ténykedése a kultúra területére szűkült. Hasonlóan korlátozott érvényesülési terepre utalt a négy nagy magyarországi nemzetiségi szövetség közül utolsónak létrehozott szövetség neve, a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége.

Feltűnő az időbeli eltérés: a Német Szövetség csak 1955. október 1-jén alakult meg. E megkésetttség hátterében bel- és külpolitikai okok egyaránt meghúzódtak. A világháború után a béke egyik legfőbb garanciájának a német kérdés rendezése mutatkozott. Ennek szellemében születtek meg a potsdami értekezlet határozatai, így többek közt a németek kitelepítéséről szóló határozat is, melynek végrehajtására Magyarországon két nagyobb hullámban került sor. A kitelepítések 1946

---

1 A Szövetség elnevezése fennállása óta többször változott, erre a dolgozat későbbi részeiben kitérek. A címben a jelenlegi elnevezés szerepel.

januárjában kezdődtek, és 1948 szeptemberében fejeződtek be végleg. A kitelepítésekkel járó vagyonek Kobzások, a nem ritka túlzások, ártatlan emberek meghurcolása évtizedekig, nyugodtan mondható, hogy napjainkig be nem gyógyult sebeket ejtettek a magyarországi németiség körében. Ehhez járultak még a német lakosok összeköltöztetései, amelyek szintén hosszú időre meghatározták német családok sorsát.²

E ponton szükséges megemlíteni, hogy hány embert érintettek a kitelepítések — hiszen fontos kérdés az is, hogy hány Magyarországon maradt német érdekképviselői szerveként jött létre a Német Szövetség. A történészek által végzett kutatások és a statisztikai felmérések adatai meglehetősen nagy eltéréseket mutatnak, körülbelül 180 000–200 000 németet telepíthettek ki 1948 őszéig.³ A Német Szövetség tehát semmiképpen sem jöhetett létre, mielőtt nem rendezték véglegesen ezt a kérdést.

A kitelepítés és annak végrehajtása nemzetközi kérdés volt. Érdemes azonban kitérni a nemzetiségi politikát érintő néhány főbb belpolitikai vonatkozású véleménynyilvánításra és döntéshozatalra — amelyek persze a külpolitika függvényében is születtek. Ide tartozik az illegalitásban lévő Magyar Kommunista Párt Központi Bizottsága által még 1944 októberében, vagyis a német megszállás alatt kidolgozott program, amely gazdaságilag, politikailag és kulturálisan egyaránt egyenjogúnak nyilvánította az állam területén élő összes nemzetiséget.⁴ A potsdami konferencia változtatott a nézeteken. Ez tükröződött az egyesülés után létrejött Magyar Dolgozók Pártjának (a továbbiakban: MDP) 1948-as programnyilatkozatában. Ebben a nemzetiségi politikára vonatkozóan a következőket rögzítették: „Az országban élő nemzetiségek (délslávok, románok, szlovákok stb.) számára a párt — a teljes állampolgári egyenjogúság biztosítása mellett — haladó nemzeti kultúrájuk szabad fejlesztéséért és politikai szervezkedésük teljes szabadságáért, a szomszéd országokban élő anyanemzeteikkel való kultúracsere és érintkezés szabadságáért száll síkra.”⁵ A szöveg teljes egyenjogúságról szól. Szembeötlő viszont, hogy

---

2 *Fehér István* említi Vecsés helyzetét, ahol még 1958-ban is 1000 család élt összetelepítve. *Fehér István: Az utolsó Magyarország nemzetiségei 1945–1990.* Bp., 1993. 133. p.

3 Részletesebb adatok *Fehér I.*: i. m. 134. p.

4 *Zielbauer György: A magyarországi németiség XX. századi történetének és asszimilációjának főbb kérdései (1920–1980).* Doktori Értekezés. Szombathely, 1989.
Nem elhanyagolható tény, hogy 1945. április 11-én, a Budapesti Nemzeti Bizottság ülésén a Nemzeti Parasztpárt mellett a kommunisták foglaltak állást a kollektív felelősség elve mellett.

5 *Zielbauer György: A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945–1955.* Szombathely–Vép, 1990. 123. p.

a zárójelben példaként felsorolt nemzetiségek közül éppen a legnépesebb hiányzik, a németség. Ezt a hiányosságot korigálta aztán az 1949-es Alkotmány, amely már semmiféle különbséget nem tesz az állampolgárok között: „A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek.” (49. § 1. pont) „A polgárok bármely hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.” (49. § 2. pont) „A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét.” (49. § 3. pont)

Még az Alkotmány elfogadása előtt hangozott el, és tulajdonképpen a magyarországi nemzetiségek ebben megfogalmazott teljes egyenjogúságát vetítette előre Rákosi Mátyás 1949. május 8-i celldömölki beszéde. A pártvezetés hivatalosan is elismerte: „Megoldatlan még részben a németajkú magyar állampolgárok helyzete is. Az ősszel ezt is felvetjük, és gondoskodunk róla, hogy a magyarországi németajkú állampolgárok beilleszkedhessenek demokráciánk rendszerébe, és ezzel ez a nehéz kérdés is megoldást nyer.”⁶ Ebbe a sorba illeszkedik az 1949. október 7-i minisztertanácsi rendelet (4.274/1949), amely szintén külön kitért a német nemzetiség problémájára. Kimondta, hogy a lakóhely megválasztásánál és a munkavállalásnál a „magyar állampolgárokkal egy tekintet alá esnek” a kitelepítésre kötelezett németek.⁷ Még bővebben foglalkozott a magyarországi németek kérdésével a Minisztertanács 84/1950/M.E. rendelete. „Az áttelepítésre vonatkozó rendelkezések hatálya alá eső mindazon személyek, akiket nem telepítettek át, úgyszintén azok, akiknek áttelepítésére sor került ugyan, de a jelen rendelet hatályba lépésekor Magyarországon tartózkodtak és az erre vonatkozó rendelkezések szerint jelentkezési kötelezettségüknek eleget tettek, magyar állampolgárok és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben egyenlő polgárai.”⁸ A rendelet hatályon kívül helyezte az áttelepítéssel kapcsolatosan kibocsátott összes korlátozó rendelkezést. A vagyonekbevételek tekintetében is igyekezett orvosolni az elkövetett túlkapásokat, amennyiben kimondta, hogy „az érintett személynek a tényleges birtokában lévő tíz kataszteri holdnál nem nagyobb ingatlanát meg kell hagyni.”⁹

---

6 Magyar Országos Levéltár, MDP–MSZMP Iratok Osztálya (= MOL MDP–MSZMP) 276. f. 91/83. Tájékoztató a német nyelvoktatás kialakításáról. 1954. november 20. Itt idézik Rákosi beszédét.

7 Magyar Közlöny, 1949. október 9. 213. sz. 1. p.

8 Magyar Közlöny, 1950. március 25. 52. sz. 2–3. p.

9 Uo.

A rendelkezések tehát jórészt megszülettek, azonban foganatosításuk nem ment gördülékenyen.

A ténylegesen megvalósuló döntések legfontosabbikának az ötvenes évek elején a német nyelvoktatás bevezetése tekinthető. A nemzetiségi jogok biztosításának egyik sarkalatos pontja az anyanyelv használatának és tanításának lehetősége. A német nyelvoktatás bevezetésének jogi alapjául az 1951. évi 15. sz. törvényerejű rendelet szolgált, amely az Alkotmány 49. §-ának szellemében született. Ebben rögzítették, hogy minden olyan nemzetiség lakta községben, ahol legalább 15, ugyanazon nemzetiséghez tartozó tanköteles gondviselője kéri, ott biztosítani kell az anyanyelven való oktatást vagy pedig az anyanyelvnek kötelező tárgyként való oktatását. Az előbbi esetben a magyar nyelv és irodalom kötelező tárgyként szerepelt a tanrendben.¹⁰

Kísérleti jelleggel az 1951/52-es tanévben került sor 25 általános iskolában a német nyelvnek mint tantárgynak a bevezetésére. A következő tanévben ez a szám 66-ra, az 1953/54-es tanévben 75-re növekedett. Az 1954. november 20-i keltezésű „Tájékoztató a német nyelvoktatás kialakításáról”¹¹ címében a kialakítás szó is jelzi, hogy az 1951-ben kezdődött folyamat lassan haladt előre. Nagy gondot okozott a tankönyvellátás, az NDK-ból behozatott könyvek anyanyelvűeknek készültek. Többször visszatérő problémát jelentett, hogy a hazai németiség tájnyelvet („svábul”) beszélt.

A „Tájékoztató” fontos feladatként a teljes anyanyelvi általános iskolák, német általános gimnázium és tanítóképző, pedagógiai főiskolai német tanszék létrehozását határozta meg, valamint a nemzetiségi óvodai hálózat kiépítését.

A kultúra szférája biztosította a nemzetiségi szervezkedés legfőbb fórumait. Ennek eredményeként alakult meg 1950-ben Eleken az első német kultúracsoport, amit 1951-ben követett a gyulai kultúracsoport megalakulása és az első országos kultúrkörút megszervezése.

A nemzetiségi kultúra hagyományának, és ezen belül nem utolsósorban az anyanyelv ápolásának szempontjából is rendkívüli jelentőséggel bírt, hogy 1954 júliusában megjelent a németek világháború utáni első rendszeres, havi kiadványa, a német nyelvű *Freies Leben*. Az olvasókat a Népművelési Minisztérium Nemzetiségi Osztálya és az Oktatásügyi Minisztérium üdvözölte. A címdalton vázolták a lap célját: számot adni a magyarországi fejlődésről, a főbb nemzetközi politikai eseményekről, gazdaságról és kultúráról, sportról, ifjúságról, nőkről, hétköznapi-

---

10 Közoktatási Közlöny, I. évf. 3. sz. 1951. szeptember 20.

11 MOL MDP–MSZMP 276. f. 91/83.

ról. A lapot azoknak szánták, akik az MDP vezetése alatt részt vesznek a szocializmus építésében.¹²

Érzékelhető volt tehát, hogy hamarosan végleg rendeződni fog a magyarországi németiség helyzete, és szervezeti keretei tekintetében is egy szintre kerül a többi nemzetiséggel. Volt azonban még egy döntő, figyelmen kívül nem hagyható mozzanat, amely elengedhetetlen feltétele volt az utolsó lépés megtételének. 1955. január 25-én deklarálta a Szovjetunió a hadiállapot megszüntetését Németországgal. Március 18-án került sor a Magyarország és Németország közti hadiállapot megszüntetésére is.¹³ Látszólag nem volt már elháríthatatlan akadálya annak, hogy létrehozzák a magyarországi németek szövetségét.

II. A SZÖVETSÉG MEGALKULÁSA

A Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének létrehozásáról az MDP Központi Vezetősége döntött 1955. július 18-i határozatával. Ezt a döntést azonban a párt- és állami vezetésen belüli sorozatos levélváltások előzték meg.

Darvas József népművelési miniszter látta el aláírásával azt az előterjesztést, amely a december 1-jére összehívandó, nemzetiségi ügyekkel foglalkozó ülésre készült. Az „Előterjesztés a magyarországi nemzetiségi oktatás és népművelés helyzetéről” felsorolta a meghívandó résztvevők listáját.¹⁴ A névsorban az állam részéről Darvas neve mellett Erdey-Gruz Tibor oktatásügyi miniszter, Boldoczky János külügyminiszter, Kovács Péter, az Oktatásügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának vezetője, a nemzetiségek képviselőiben a Szlovák, a Délszláv és a Román Szövetség főtitkárai szerepeltek, valamint Wild Frigyes. A Német Szövetség jövőendő főtitkárának neve mellett egyelőre annyi állt, hogy „a veszprémi egyetem dolgozója”. Az előterjesztés kitért a németeknek a közéletbe történő fokozatos bevonására. Példákat említett a még mindig fel-felbukkanó németellenességre, így egy csolnoki esetre, ahol is az ÁVH-sok németül beszélő fiatalokat vertek meg, mert anyanyelvüket használták. Kiemelte a dokumentum a nemzetiségi munka hiányosságait, főként azt, hogy a nemzetiségi kérdés az iskolai oktatás és a népművelés problémáira szűkül, és így a többi állami és pártszervezet nem foglalkozik vele. Felhívta a figyelmet egyes párt- és állami funkcionáriusok németekkel szembeni megkülönböztető politikájára (neveket természetesen nem

12 „Dem Leser zum Gruss”. In: *Freies Leben*, 1954. július

13 *Balogh Sándor–Gergely Jenő–Izsák Lajos–Jakab Sándor–Pritz Pál–Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században*. Bp., 1985. 525. p.

14 MOL MDP–MSZMP 276. f. 91/83.

említve): „Gyakoriak az olyan kijelentések, »Jó lesz vigyázni a svábokkal, nagyon bennük van a náci hajlam«.”

Az előterjesztéshez csatlakozott egy határozati javaslat: „1955. január 1-jére hozzuk létre a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségét. A Szövetség vezetőjéül Wild Frigyes elvtárs veszprémi egyetemi tanárt, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagját javasoljuk.”¹⁵ Felmerült az is, hogy a *Freies Leben* alakuljon át kéthetenként megjelenő lappá.

A következő dokumentum az 1955. február 23-i keltezésű „Javaslat a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének megszervezésére”.¹⁶ Akárcsak az előbbi előterjesztés, ez is *demokratikus* Szövetséget említett még. A javaslat szövege nagy vonalakban megegyezett a július 18-i végleges határozat szövegével. Kitért azonban a kitelepítések kárvallottjaira, a németeket érő nacionalizmus vádjára, illetve az 1952/53 során megkezdett kulturális munka hasznosságára. Március 2-i dátummal újabb, tartalmában hasonló, de már rövidített változatú javaslat született.¹⁷ Ezt követte a Darvas által aláírt „Javaslat a Titkársághoz”.¹⁸ A benne foglaltak tekintetében hasonlított a február 23-i javaslatra, de konkrétan taglalta már például a Szövetség költségvetési keretét, mondván, hogy az a Szlovák és Délsláv Szövetségével megegyezően 540 000 forint legyen. Ismét megfogalmazódott, hogy a *Freies Leben* alakuljon át kétheti lappá, sőt később majd hetilappá. A végleges határozat szövegében nem szerepel, de itt az 1954. november 15-i javaslattal összhangban megint utaltak arra, hogy a Szövetség főtitkára Wild Frigyes legyen. A Szövetség létrehozását március 15-től javasolták. A Szövetség létrehozásának indoklásául többek között azt emelte ki a javaslat, hogy a németiség összefogására, nevelésének irányítására kevés a Népművelési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának egyetlen munkatársa. A Szövetség célja a javaslat szerint a HN szerveivel, párt- és állami szervekkel együtt a németek kulturális igényeinek kielégítése, valamint fokozottabb bekapcsolásuk a szocializmus építésébe. 9 főben határozzák meg a Szövetség létszámát. A titkár vezeti a Szövetséget, tartja a kapcsolatot az Oktatásügyi és Népművelési Minisztériummal, megyei, járási, községi népművelési vezetőkkel. Wild Frigyest nevezték meg itt újból mint jövőendő főtitkárt. A népművelési, oktatási és ismeretterjesztő csoport vezetői, pénzügyi és gazdasági előadó, gyors- és gépíró, hivatalsegéd és gépkocsivezető szerepel még a sorban.

---

15 Uo.

16 Uo.

17 Uo.

18 Uo.

A határozat meghozatalát utolsóként az 1955. június 14-i, Darvas József javaslata alapján készült, az Andics Erzsébet által a MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának nevében aláírt „Javaslat a Politikai Bizottsághoz”¹⁹ előzte meg, amely nagyjából megegyezett a júliusi határozattal.

A „Szigorúan bizalmas!” jelzéssel ellátott határozat²⁰ 250 községben élő több, mint 300 000 némettel számolt, akik 60–65%-a egyénileg dolgozó paraszt, csupán 8–10%-uk szövetkezeti paraszt, sok még a bányász.

A határozat röviden vázolta a német népművelési lehetőségek, a nyelvvoktatás, könyvtárellátottság kérdését, és megállapította, hogy az elmúlt néhány év munkája kimozdította a németeket „a merev, elutasító passzivitásból”. Hozzáfűzték, hogy „kulturális tevékenységük teljes kibontakozását azonban még mindig gátolja, hogy a többi nemzetiséggel szemben hátrányos helyzetben vannak.” És bár a *Freies Leben* sokat tett már e téren, mégis „képtelen a hazai németiség politikai nevelője lenni”. Ennek oka elsősorban csekély terjedelme és megjelenésének ritkasága. Az oktatásról a határozat meglehetősen nyíltan és tömören annyit mondott: „Rendkívül elmaradott a német anyanyelvi oktatás!”

A németek közéleti passzivitását elsősorban az idősebb generációra vonatkoztatta a határozat. Kitért arra is, hogy németek más nemzetiségtől eltérően nemigen használják anyanyelvüket a községi életben. A passzivitás okaként a már említett okokon kívül a nacionalizmus vádjától való félelmet neveztek meg, de nem ejtettek szót sem a kitelepítésekről, sem az ehhez kapcsolódó vagyonek Kobzásokról. A nacionalizmusra viszont hoztak példákat, így azt, hogy a vértessacsi legények a labdarúgó világbajnokság döntője után azt énekelték, hogy „nem lehet a germánokkal kikukoricázni”, vagy hogy a vértessomló bíbél után fasiszta dalokat énekelték.

„Ahol nem mi irányítunk, ott hangadó lesz a reakció” — talán ez a mondat tekinthető az egész határozat alap gondolatának, annak, hogy mi volt a Szövetség létrehozatalának valódi célja. Már a határozatban megfogalmazást nyert, és aztán a Szövetségnek az elkövetkezendő évekre vonatkozó dokumentumaiban is újra meg újra visszatért a nyugati imperialista uszítás elleni küzdelem döntő fontossága. Nyugat-Németország fokozódó fegyverkezése, német és osztrák rádióadók uszító műsorai, kitelepített fiatalok uszító levelei jelentenek elsősorban veszélyt. A határozat — ha nem is nyíltan elítélő hangon — megjegyezte, hogy a német községekben magasabb a hittanra járók száma az országos átlagnál. Másrészről a határozatba

---

19 Uo.

20 MOL MDP–MSZMP 276. f. 60/526. ö. e. Határozat a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének létrehozásáról. 1955. július 18.

bekerült az a javaslatokban már jelzett, a németek bizalmatlanságát szintén növelő probléma is: egyes párt- és állami funkcionáriusok velük szemben alkalmazott megkülönböztető politikája.

A határozat III., utolsó része mondta ki a Szövetség megalakításának szükségességét, és rögzítette annak feladatait. „A szövetség feladata a magyarországi német dolgozók fokozottabb bevonása a szocializmus építésébe, a nevelőmunka, kulturális tevékenységük gyakorlati irányítása és szervezése, a tanácsok segítése a németlakta területeken, a hazai német népművészet feltárása és terjesztése, a *Freies Leben* szerkesztési és terjesztési problémáinak megoldása. Őszinte, baráti kapcsolatok ápolása és elmélyítése hazánk magyar és más nemzetiségű dolgozóival. A szövetség nem politikai, hanem kulturális szerv. Munkája nem merül ki a negatívumok, a nacionalista hangok, a bizonytalanság és a félelem leküzdésében. Az utóbbi időben ugyanis lendület, megélnkülés tapasztalható a hazai németiség egy részénél, főleg kulturális vonatkozásban. A tanácsok zöme azonban nem érti a felmerült nehézségeket, különösen a németiséggel kapcsolatos problémákat, nem is mer ezekhez a kérdésekhez hozzányúlani.” Kimondták, hogy a Szövetség hetilapjává kell átalakítani a *Freies Leben*-t.

A határozat rögzítette, hogy párt- és állami szervek feladata a nacionalizmus elleni fellépés. A Népművelési és a Külkereskedelmi Minisztérium hatáskörébe utalták az elegendő német nyelvű irodalom NDK-ból történő behozatalát. Az utolsó pont a Központi Vezetőség Tudományos és Kulturális Osztályát bízta meg a részletkérdések kidolgozásával.

Az alapító gyűlésre 1955. október 1-jén került sor a *Freies Leben* szerkesztőségében.²¹ A gyűlésen Frank László, a *Freies Leben* főszerkesztője, Wild Frigyes egyetemi lektor, Nagy Endre, a Népművelési Minisztérium főelőadója, valamint Fürst György, Ilosvay Ferenc és Konrád Tamás újságírók vettek részt. A jegyzőkönyv szerint megbeszélték a létrehozandó szövetség feladatkeretét — amely meg egyezett az MDP-határozatban foglaltakkal —, majd határozatot hoztak a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének megalapításáról. Wild Frigyes Frank javaslata alapján egyhangúlag választották meg a Szövetség főtítkárának. Döntés született arról is, hogy a *Freies Leben* október 1-jétől hetilappá alakul.

---

21 Az Alapító okirat nem lelhető fel a Szövetség irattárában. *Wild Frigyes*: „Ein Vierteljahrhundert” című (Németek Szövetsége, Bp., 1980), a Szövetségről szóló összefoglalójából származnak a következő adatok és tények. 11–14. p.

Érdekes, hogy a *Freies Leben* csak november 5-én számolt be a Szövetség megalakulásáról: *Wild Frigyes*: Gründung des Kulturverbandes der Deutschen Werktätigen in Ungarn. In: *Freies Leben*, 1955. november 5.

A Német Szövetség megalakításáról szóló határozat 300 000 némettel számolt. Érdemes ezt a számot összevetni más adatokkal: a népszámlálások adataival, valamint a Szövetség által becsült értékkel. Ez utóbbi nagyjából megegyezik az MDP-határozatban szereplő számmal: a Szövetség 250 000–300 000 főre becsülte a németiség létszámát.²² Az 1941 és 1980 közötti népszámlálások a következő képet adják (Magyarország trianoni területét véve alapul):

	1941	1949	1960	1970	1980
németek					
anyanyelv szerint	475 491	22 455	50 765	35 594	31 231
nemzetiség szerint	302 198	2 617	8 640		11 310
összes nemzetiség					
anyanyelv szerint	660 276	128 758	175 006	155 862	129 565
nemzetiség szerint	397 206	100 159	123 769		70 489
össz-lakosság	9 316 074	9 240 799	9 961 044	10 322 099	10 709 463

Feltűnő maguknak a népszámlálási eredményeknek a nagy mértékű ingadozása, illetve a Szövetség által becsült értéktől való lényeges eltérése.²³ A német lakosság tényleges létszámát így csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani. A leginkább az 1941 és 1949 közti rendkívül nagy eltérés ötlük szembe. A német lakosság számának ilyen mértékű csökkenése nem magyarázható pusztán a háborús veszteségekkel és a kitelepítésekkel.²⁴ Az 1941-es kiugró szám egyik fő oka az, hogy előnyös

22 MOL MDP–MSZMP 288. f. 33/1957. Kivonat Magyarország nemzetiségeinek létszámadatából a KSH 1955. január 1-jei becslése alapján. Bp., 1956.

23 Bár a Szövetség idézett becslése 1955-ös, ez az érték nem változott nagyon az elkövetkező évtizedekben.

24 A kitelepítettek becsült száma — mint arról szó volt — 180–200 000 fő.

lehetett, ha valaki németnek vallotta magát, másrésről a volksbundista nyomás is jelentős volt. A háborút követően fordítottjára változott a helyzet: a németek nem merték bevallani nemzetiségi hovatartozásukat. Az 1960-as növekedés, az emelkedő tendencia azzal magyarázható, hogy szabadabbá vált a német lakosság körül a légkör: a kitelepítés veszélye megszűnt, alkotmányosan biztosított jogokkal rendelkeztek és megalakult a Német Szövetség, „önálló” érdekvédő szervezetük. Az 1960 utáni, fokozatosnak mondható csökkenés nagyrészt a magyarországi német-ség asszimilálódásával (pl. vegyes házasságok révén²⁵) indokolható.

III. A SZÖVETSÉG MEGALKULÁSÁTÓL AZ I. MUNKAÉRTEKEZLETIG

A Szövetség az általa becsült 250 000–300 000-es németiségnek természetesen csak kis részével került kezdetben közvetlen kapcsolatba. Az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának 1955. november 8-i jelentése a nemzetiségek között folyó politikai és oktatási munkáról a négy nagy nemzetiségi szövetségről jegyezte meg általánosságban, hogy „a szövetségeknek nem kielégítő a kapcsolata a nemzetiségi tömegekkel”.²⁶ Bár az elnevezésekben különbségek voltak, jól látható, hogy állami szinten alapvetően egy kategóriába sorolták, együtt jellemezték és irányították a szövetségeket, a fenti jelentésben is, kiemelve a szövetségek kettős jellegét. Azt, hogy egyrészt tömegszervezetek, egyesületek, „lényegében azonban a Népművelési Minisztérium felügyelete alá tartozó állami kulturális hivatalok”²⁷, amelyek ezenkívül semmiféle szervvel sincsenek alá- vagy fölérendelt viszonyban. Fő feladatukként a jelentés a kulturális igények kielégítése mellett és ugyanolyan súllyal a politikai nevelést, az anyanyelven folyó agitációs és felvilágosító munkát jelölte meg. Utalt arra, hogy az állami, párt- és más társadalmi szervek a nemzetiségi problémákkal eddig nem foglalkoztak kielégítően.

Hogy egyáltalán nem volt szilárd a szövetségek helyzete ekkortájt, jól érzékelteti az az 1956. április 24-i javaslat, amely az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályán a négy szövetség összevonását terjesztette elő.²⁸ Ebben indítványozták, hogy hozzák létre a Nemzetiségi Szövetségek Központját, élén főtitkárral. Ebben az egyes szövetségek mint osztályok működhetnének. A

---

25 A németek túlnyomó része vegyes lakosságú helységekből élt, ahol gyakoriak voltak a vegyes házasságok.

26 MOL MDP–MSZMP 276. f. 91/84.

27 Uo.

28 Uo. Tamás István politikai munkatárs javaslata Andics Erzsébetnek 1956. április 24-én.

javaslat kimondta, hogy a szövetségeket a Tudományos és Kulturális Osztályhoz kellene csatolni. Indoklásként a széttagoaltságot emelték ki (a Román Szövetség Gyulán működött, a többiek más-más épületben Budapesten), ami gazdasági szempontból sem előnyös, illetve azt, hogy a szövetségeknek így nincs kellő politikai és szakmai tekintélyük. Indokként szerepelt ezenkívül, hogy a szövetségek már túlnőttek a Népművelési Minisztérium Nemzetiségi Osztálya keretein.

Ezt a javaslatot, amely látványosan erősítette volna az állami felügyeletet, az MDP Politikai Bizottsága 1956. május 4-i ülésének határozata nem hagyta jóvá. Szintén ezen az ülésen merült föl az, hogy a nemzetiségek arányosan legyenek képviselve az országgyűlésben, de ne a szövetségek javaslatai döntsenek a személyekről.²⁹ A németeknek a teljes jogú állampolgárok körébe való „visszafogadásának” döntő lépése volt, hogy 1953-tól — korábban viszont nem! — részt vehettek a választásokon.

Az MDP Központi Vezetősége május 15-én tárgyalta a nemzetiségek kérdését. Itt ismételten elhangzott, hogy „a pártmunka elhanyagolt területe” a nemzeti kisebbségek ügyeinek rendezése, intézése. Külön kitértek a németek helyzetére. A velük kapcsolatosan felsorolt problémák között a Szövetséget létrehozó határozat megállapításai köszönnek vissza: „A magyarok a volksbundista németekről alkotott véleményüket kiterjesztik minden németre. A németek leveleznek kitelepített rokonaikkal, egyesek uszítanak a népi demokrácia ellen.”³⁰ A kitelepítésekről is szó esett, ezeket a Központi Vezetőség jogosnak ítélte, és az ország érdekeit szolgálónak. Általánosságban felvetődött még a nemzetiségi könyvtárak rossz ellátottsága, a nemzetiségek sajtólehetőségeinek korlátozottsága.

Az ülésen született, a hibákat javítani szándékozó határozatok végrehajtása azonban elakadt, többek között az októberi események miatt.

Hogy addig sem történt lényegi változás, azt nagyon jól érzékelteti az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának a délszláv kisebbségről szóló 1956. augusztus 31-i feljegyzése: „A szövetségek ... nem élnek valóságos életet. Nincs választott vezetőségük, vezetőiket és munkatársaikat gyakorlatilag az illetékes népművelési miniszterhelyettes nevezi ki.”³¹

---

29 Uo. Az MDP Politikai Bizottságának 1956. május 4-i előterjesztése a magyarországi nemzeti-
iségi kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról.

30 Uo. Az MDP Központi Vezetőségének határozata. 1956. május 16.

31 Uo. Az MDP Központi Vezetőségének Tudományos és Kulturális Osztályának feljegyzése a
magyarországi délszláv kisebbség helyzetéről. (Tamás István aláírásával.) 1956. augusztus 31.

Az a kettősség, amely a nemzetiségi szövetségek helyzetét jellemezte — teniakarás az adott nemzetiség érdekeiért, ugyanakkor a pártpolitika közvetítése a nemzetiség felé —, tulajdonképpen magán az állam/párt politikáján is végigvonult: a nemzetiségek ügye viszonylagos rendszerességgel napirendre került a Központi Vezetőség vagy a Politikai Bizottság ülésein, az ott hozott döntések végrehajtása azonban mindig elhúzódott.

E sorozatot aztán hosszabb időre megszakította 1956 októbere és annak következményei.

A következő, a nemzetiségeket és ezen belül a szövetségeket érintő intézkedések szempontjából kiemelkedő fontosságú lépés az MSZMP Politikai Bizottsága által 1958. október 7-én hozott határozat volt.³² Ezt egy előterjesztés előzte meg³³, amely az MDP Központi Vezetőségének 1956. május 16-i helyes döntéseket tartalmazó, de végre nem hajtott határozatának felújítását, valamint az „ellenforradalom” tapasztalataival való kiegészítését látta szükségesnek.³⁴ A határozat kimondta, hogy a nemzetiségi lakosok megítélése alapjául, az ország bármely más állampolgáráéhoz hasonlóan, az állampolgári köteleességek teljesítését kell venni. Elégedettségre adhatott okot a megállapítás, hogy befejezettek tekinthető a nemzetiségi középiskolai hálózat kiépítése, valamint, hogy a kultúrscsoportok népszerűsége nő. A könyvtári gondok maradtak. A határozat elismerte, hogy gondot jelent, hogy a Pécsi Rádió³⁵ csak német és délszláv műsorral rendelkezik. Kimondták, hogy a Kossuth és a Petőfi Rádióknak a jövőben többet kell foglalkoznia a nemzetiségekkel. A nemzetiségi kalendáriumok „az anyanyelv ápolásának és az ideológiai nevelőmunkának is az egyik legfontosabb eszközei”. Megfogalmazódott a feladat, hogy a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, a Művelődési Minisztérium és a szövetségek vizsgálják meg együtt a nemzetiségi lapok jellegét, terjesztési gondjait, káderhelyzetét. A határozat kitért arra, hogy a *Neue Zeitungot* (amely 1957 szeptem-

---

32 MOL MDP–MSZMP 288. f. 5/98. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. október 7-i határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról.

33 Uo. Előterjesztés a Titkársághoz a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról. 1958. szeptember 12. Az előterjesztés megvitatására meghívták a szövetségek főtítkárait is.

34 Az előterjesztés azt is megállapította, hogy a „nemzetiségi dolgozók túlnyomó többsége távol tartotta magát az ellenforradalmi tevékenységtől.”

35 A Pécsi Rádió 1957 óta sugározott napi fél óra német nemzetiségi műsort, de ez nem volt országosan fogható. A Pécsi Rádió és a Szövetség szoros, állandó kapcsolatban álltak egymással. A Rádió részt vett a Szövetség értekezletein, illetve beszámolt azokról és a Szövetség tevékenységéről adásaiban.

berében váltotta fel a *Freies Lebent*) a nacionalizmus vádjá miatt sokan nem merik megrendelni.

A határozat megállapította, hogy az „ellenforradalom” óta bekövetkezett legfontosabb változás az, hogy a nemzeti szövetségek politikai munkával is foglalkoznak, együttműködve a Hazafias Népfronttal (a Szövetség 1955. december 3-án lett a Hazafias Népfront csatlakozó szerve). Valójában csak a politikai jelleg erősödéséről lehetett szó, hiszen a szövetségek eddig sem voltak pusztán kulturális szervezetek. A Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagjai közé választották a szövetségek főtitkárait. Újra szóba került, hogy biztosítani kell az országgyűlési és parlamenti választásokon a nemzetiségiek megfelelő arányú jelölését, illetve, hogy a nemzetiségi feliratok és hirdetések kérdése ugyancsak megoldandó.

Fontos elmozdulást jelentett, hogy a határozat zárt részében kitértek a kitelepítésre, az itthon maradtakkal szembeni vagyankorlátozásokra, a túlkapasok miatti félelem, bizalmatlanság és passzivitás problémájára. Ezért szükségesnek látták, hogy a Minisztertanács hat hónapon belül tárgyalja meg a német lakosság körében fennálló gazdasági és tulajdonjogi kérdések rendezési lehetőségeit. Szintén a németeket érintette a zárt rész egy másik pontja: „A Belügyminisztérium esetenként vizsgálja meg a Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság viszonylatában a szétszakított német anyanyelvű dolgozók látogatási és összeköltözési kérelmeit.” Hozzátéve természetesen, hogy az NDK területén lakókat részesítsék előnyben.

IV. AZ OKTATÁS HELYZETE

Az anyanyelv megőrzése kulcsfontosságú szerepet játszik egy nemzetiség fennmaradásában, így a nemzetiségi szövetségek tevékenységében is. 1951/52-ben a német nemzetiségi nyelvoktatás bevezetése — mint arról már szó esett — tulajdonképpen az egyik első jele volt a magyarországi németiség jogai elismerésének. Egyben előkészítő foka volt ez a Szövetség megalakításának is.

Magyarországon 1959/60-ra épült ki a nemzetiségi iskolahálózat. Az említett 1951. évi 15. sz. törvényerejű rendelet 15. §-ának megfelelően két iskolatípus működött: a nemzetiségi tannyelvű és a nyelvoktató iskola.

A német nemzetiségi nyelvoktatás nehezen jött lendületbe. Nemcsak az említett tanár- és könyvhiány vagy a tájnyelv használata miatt. A németek kezdetben elzárkóztak a német nyelvoktatás elől. A Közoktatási Minisztérium 1952 elején bizalmas körlevélben felkereste a kecskeméti, esztergomi, budapesti, pécsi, veszprémi és szombathelyi tanácsokat, és javasolta a német nyelvoktatás általános iskolai bevezetését. Felkérték a tanácsokat az igények felmérésére. Az eredmény az ál-

talános visszahúzóds volt.³⁶ Még túl elevenen élt az emberekben a kitelepítések, összeköltöztetések emléke és az ebből fakadó félelem.

Az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának 1955. decemberi jelentése is elismerte a német iskolahálózat fejlesztésének súlyos elmaradottságát: nincs német gimnázium, nincs tanítóképző, kevés az általános iskola.³⁷ 1956-ban aztán megkezdte működését Baján a német gimnázium, ugyanebben az évben megindult Pécsen a német tanítóképzés. 1959-től kezdődött meg a felsőfokú óvónő- és tanítóképzés. 1960-ban Pécsen és Sopronban folyt óvónőképzés, Budapesten és vidéki egyetemeken tanító-, illetve tanárképzés.

Az ötvenes évek végére tehát viszonylag jó nemzetiségi oktatási rendszer épült ki. Csakhogy mire ez megtörtént, mire a németek e területen fölzárkóztak a többi nemzetiség mellé, döntő változás következett. A Művelődésügyi Minisztérium 1960 tavaszán — az általános iskolai reform bevezetésére hivatkozva — egy osztályvezetői rendelettel megszüntette a fennálló rendszert. A 44176/1960. sz. osztályvezetői körlevél az 1960/61-es tanévtől kezdődően az általános iskolákban és a gimnáziumokban eltörölte a nemzetiségi tannyelvű oktatást, és az ún. kétnyelvű oktatást vezette be helyette. Ez azt jelentette, hogy a természettudományi tárgyakat és a testnevelést ettől fogva magyar nyelven kellett oktatni.

A körlevél igencsak ellentmondott a Politikai Bizottság 1958. október 7-i határozatának, amely az anyanyelvi oktatás fejlesztését mondta ki. Nehezítette a helyzetet — ami a Német Szövetség szinte minden értekezetlén elhangzott a hatvanas években —, hogy sokszor áthelyeztek tanerőket, anélkül, hogy utánpótlásról gondoskodtak volna. Nem kedvezett az órarendi beosztás sem: a nyelvoktató iskolákban ugyanis legtöbbször elő- és utócsatlakozó óra volt a nyelvóra. Világosan érződött mindez a nemzetiségi nyelvet tanulók számának alakulásában: az 1960/61-es és az 1968/69-es tanév között drasztikus volt a csökkenés, különösen a németeknél.

---

36 MOL XIX-I. I. f. 859/56-57. 244 d.

37 MOL MDP-MSZMP 276. f. 91/84. Az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának jelentése a Magyarországon élő nemzetiségek oktatásáról, 1955. december 15.

Kétnyelvű általános iskolák:

Év	Német		Román		Szerb-horvát		Szlovén		Szlovák		Összesen:	
	iskolák, tanulók száma	iskolák, tanulók száma	iskolák, tanulók száma	iskolák, tanulók száma	iskolák, tanulók száma	iskolák, tanulók száma	iskolák, tanulók száma	iskolák, tanulók száma	iskolák, tanulók száma	iskolák, tanulók száma	iskolák, tanulók száma	iskolák, tanulók száma
1960/61	2	142	10	1087	13	548	-	-	6	740	31	2517
1968/69	1	24	8	802	8	459	-	-	6	706	23	1991
1974/75	2	135	7	618	8	471	-	-	5	679	22	1903
1979/80	2	148	7	637	6	499	-	-	5	474	20	1758
1985/86	3	482	6	714	7	496	3	215	5	804	24	2711
Kétnyelvű gimnáziumok:												
1960/61	4	348	1	96	1	116	-	-	2	123	7	683
1968/69	3	396	1	72	1	105	-	-	2	144	7	717
1974/75	3	292	1	115	1	106	-	-	2	137	7	650
1979/80	3	322	1	121	1	127	-	-	2	133	7	703
1985/86	3	489	1	118	2	205	-	-	2	141	8	953

V. A SZÖVETSÉG I. MUNKAÉRTEKEZLETE

1960. április 8–9-én került sor a Német Szövetség I., ún. munkaértekezletére. A Szövetség ekkor már a Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége nevet viselte. Még a Politikai Bizottság 1956. május 4-i ülésén vetődött fel a javaslat, hogy minden szövetség egységesen demokratikus szövetség legyen, ezáltal is jelezve, hogy nincs közöttük különbség.³⁸

A névváltoztatással kapcsolatban figyelmet érdemlő tény, hogy arról nem szólt be külön a Szövetség lapja, a *Freies Leben*. Az 1956. július 28-i szám egy cikkében a Szövetség még mint Kulturális Szövetség szerepel³⁹, míg a szeptember 1-jei számban a „Demokratikus” elnevezést használják.⁴⁰

Hogy mennyire nem volt független a Német Szövetség — hasonlóképpen a másik háromhoz —, jól példázza az, hogy magát a munkaértekezletet is az MSZMP Politikai Bizottságának említett 1958. október 7-i határozata értelmében hívták össze.⁴¹ A szövetségek nevének egységessé tétele és a névváltoztatásban kifejezésre juttatott szerepváltoztatás a párt következetes stratégiáját juttatta érvényre: a szövetségeknek a pártpolitika szócsöveivé kell válniuk. Mint ahogy ténylegesen is azzá váltak. Ennek másik megnyilvánulása a nemzetiségi lapok nevének szintén egységes megváltoztatása volt. A „*Neue*” *Zeitung* az 1956 utáni „új” nemzetiségi politika megvalósításának volt a lapja, és ez az új politika semmiképpen sem a nemzetiségek „szabad életét” („*Freies Leben*”) jelentette. Ebben a névváltoztató gesztusban — nem tudhatni, mennyire tudatosan — legalább szint vallott az állam/párt valódi szándéka.

Erre az időszakra, a hatvanas évek első felére, az ún. automatizmus szemlélete volt jellemző, vagyis az a nézet, hogy nem kell külön törődni a nemzetiségi kérdéssel, a nemzetiségek azt nem is igénylik igazán, a nemzetiségek helyzete automatikusan rendeződni fog a szocializmus építése közben. Ez azt jelentette, hogy

---

38 Uo. Az MDP 1956. május 4-i előterjesztése a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról.

39 „Chorwerke für deutsche Gesangsgruppen”. In: *Freies Leben*, 1956. július 28.

40 „Der Festtag in Leányfalu”. In: *Freies Leben*, 1956. szeptember 1.

41 MOL MDP–MSZMP 288. f. 5/98. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. október 7-i határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról. A határozat kimondta, hogy 1959. július 31-ig meg kell tartani a szövetségek küldött közgyűlését.

nem kutatták a nemzetiségeket érintő aktuális problémákat, nem folyt a nemzetiségi érdekeket szolgáló hosszú távú művelődési, oktatási tervezés sem.

A Szövetség I. munkaértekezletén 150 küldött jelent meg. Hivatalos meghívottként vett részt többek közt Harmati Sándor, a Hazafias Népfront első titkára, Benke Valéria oktatásügyi miniszter, Vendégh Sándor, Az Oktatásügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának vezetője.

Az értekezlet menete, az elhangzott felszólalások hangvétele, nyelvezete a korabeli állampárti rendszer stílusát tükrözték. Vissza-visszatérve dicsérték az MSZMP-nek a marxista-leninista tanításnak megfelelő, illetve az MSZMP VII. Kongresszusa szellemében folytatott helyes nemzetiségi politikáját, amelynek megvalósításába és a szocializmus építésébe a német ajkú dolgozókat is még jobban be kell vonni.

Mivel ez volt a Szövetség első országos szintű rendezvénye, így itt került sor a németek háború utáni történetének áttekintésére. Ezen belül külön kiemelték az „1956-os ellenforradalmat”, amely a németiség „tűzpróbája” volt. Felidéztek a nemzetiségeket érintő összes határozatot, a németek kulturális életének fejlődését, az oktatás gondjait. A legnagyobb részt tulajdonképpen ez, a kultúrcsoportok tevékenységének méltatása, a 3000–3500 példányban megjelenő *Neue Zeitung* és a 8500-as példányszámú *Deutscher Kalender*⁴² összeállításának, terjesztésének, népszerűségének elemzése tette ki. A *Neue Zeitung* tematikailag lényegében a *Freies Leben* profilját követte. A heti megjelenés lehetővé tette a hazai és a világpolitika, valamint a magyarországi németeket érintő aktuális események ismertetését. A *Deutscher Kalender* is a kultúrától kezdve a politikán át a sportig mindennel foglalkozott. Legnagyobb részét a hazai németiség életének, kultúrcsoportjainak, prominens személyiségeinek, TSZ-eknek stb. a bemutatása tette ki.

A kultúrcsoportokra azért érdemes kitérni, mert a számukra — a Hazafias Népfronttal közösen! — szervezett körutak mindig összekapcsolódtak politikai előadásokkal is. Ezt a fórumot használta fel a párt politikájának a nemzetiségek körében való népszerűsítésére. Ez természetesen azt is jelentette, hogy ezeken a rendezvényeken jelen voltak a Hazafias Népfrontnak és az MSZMP-nek sokszor az országos szintű, de legalább a helyi képviselői. 1955 óta 300 rendezvényt szerveztek, nemzetiségi napokat, barátsági esteket, amelyeken nyilvánvalóan nem csak németek vettek részt.

---

42 1956. október 20-án jelent meg a *Freies Leben* utolsó száma és 1957. szeptember 20-án jelent meg először a *Neue Zeitung*. A két időpont között nem jelent meg német nyelvű hetilap. Minden szövetség kiadott évkönyvet. A *Deutscher Kalender* először 1957-ben jelent meg.

Az oktatás kapcsán elsősorban gondokról esett szó, így például a diákok hiányos anyanyelvi tudásáról — amely probléma mindmáig megmaradt —, illetve a tanárképzés, utánpótlás nehézségeiről.

Megállapították, hogy a magyarországi németek nem élnek kellőképpen a számukra biztosított jogokkal, sokan közömbösek. Ez merült fel a *Neue Zeitung* csekély előfizetési számával kapcsolatban is, és — szemben a korábbi időkkel — nem esett már szó a nacionalizmus vádjától való esetleges félelemről. A passzivitással főleg az idősebb generációt vádolták.

Kimondták, hogy a hazai németeket már csak néhány szál fűzi a néphez, amelyből kiváltak, döntően Magyarországhoz kötődnek: „Németajkú dolgozóinknak Németország felé való orientációja a faji összetartozás értelmében nagyon lecsökkent.”⁴³ A gazdaság vonatkozásában bár a vagyonekobbzások, földkorlátozások megingatták a németeket, a mezőgazdaság szocialista átalakításával, az ipari üzemek államosításával ez a kérdés megoldódott. A németek szerepét a TSZ-mozgalmak kiszélesítésében a későbbi értekezleteken is kiemelték.

Az egész ülés fő súlypontja a szocializmus építésének közös munkájára, a békéért vívott közös küzdelemre helyeződött.

Egyértelmű volt a Szövetség német-orientációja: „Ma a magyarországi németek nagy érdeklődéssel kísérik az NDK szocialista fejlődését, lakosságának békeharcat, ugyanakkor elítélik az NSZK újrafelfegyverkezését, revanspolitikáját, melynek céljaiba a kitelepített svábokat is bevonják, s fel akarják őket használni a szocialista országok elleni provokációkhoz”.⁴⁴ Megjelent tehát itt is ez a hang, a Nyugat uszító politikával való vádolása, amely hang végigkísérte a hatvanas éveket.

A munkaértekezlet határozatban döntött a népművelési hagyományok feltárásának, gyűjtésének folytatásáról, nemzetiségi napok, béketalálkozó, barátságos estek, kultúrkörutak szervezéséről. Arról is, hogy ismeretterjesztő előadásokkal, a *Neue Zeitung*, a magyar sajtó, a Pécsi Rádió és a Kossuth Rádió segítségével a párt és a kormány szavát kell közvetíteni a német nemzetiség felé. A cél a hazaszeretetre, a párt iránti áldozatkészségre nevelés, a nacionalista, sovíniszta, klerikalista nézetek elleni harc. Küzdeni kell a kispolgári nézetek, a külső és belső ellenségek ellen. Szoros kapcsolatra kell törekedni a Hazafias Népfronttal, párt- és tanács szervekkel. Utaltak a Szövetség e téren elért sikereire, a sok német jelöltre az 1958. no-

---

43 MNSZI. A Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége I. országos munkaértekezletének referátuma. 1960. április 8–9.

44 Uo.

vember 16-i parlamenti és az 1960. április 20–május 20. közötti Népfront-választásokon.

A Szövetség tevékenységének szélesebb társadalmi alapokra helyezése érdekében létrehozták a 45 főből álló, ún. Társadalmi Bizottságot. „A Társadalmi Bizottság tagjai és a Német Szövetség együttműködésének legfontosabb feltétele az informálás, informálódás”.⁴⁵ Feladata az egyik oldalon a Szövetség politikai-társadalmi-kulturális munkájának ismertetése és végrehajtásának elősegítése, a párt- és kormánypolitika közvetítése volt a dolgozók felé. A másik oldalon: „Általában közvetíteniük kell a szövetség felé a németajkúak politikai, gazdasági és kulturális helyzetét, állásfoglalását, hangulatát, igényeit, javaslatait.”⁴⁶ A bizottság tagjai kapcsolatot tartottak a megyei pártbizottságokkal, a Hazafias Népfront megyei bizottságaival, a megyei tanácsok művelődési osztályaival. Tagjai részt vettek választások előkészítésében, a Szövetség rendezvényeinek, kultúrkörutaknak a szervezésében. Foglalkoztak a *Neue Zeitung* és a *Deutsche Kalender* terjesztésével. A lakosság német nyelvű könyvekre, sajtóra, előadásokra vonatkozó igényét közvetítették a Szövetség felé. Feladatkörükbe tartozott, hogy a szülők figyelmét felhívják az anyanyelvi oktatás fontosságára. A Társadalmi Bizottság feladata volt más nemzetiségi szövetségek működésének figyelemmel kísérése, és a jó tapasztalatok átvétele. A bizottság tagjai évente üléseztek. Tevékenysége hatékonyságát nem tartották optimálisnak.⁴⁷ A Társadalmi Bizottság 1969-ig működött (1964-ben, a Szövetség második értekezletén újra vagy újonnan választott tagsággal), akkor az Országos Választmány váltotta fel.

VI. A SZÖVETSÉG II. MUNKAÉRTEKEZLETE

1964. november 28–29-én került sor a Szövetség második országos munkaértekezletére. A 143 nemzetiségi küldött mellett természetesen ott volt az MSZMP Központi Bizottságának képviselőjében Demeter Sándor, a Kulturális Osztály szekcióvezetője, illetve Mészáros György, a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának vezetője. Meghívást kapott ezenkívül az ülésre a délszlávok, a csehszlovákok és a románok szövetségének főtitkára.

A munkaértekezlet lefolyása, a napirendre került témák nagyjából hasonlítottak az 1960-as értekezletre. A felszólalók között, mint akkor is, szerepeltek tanárok,

---

45 MNSZI. A Társadalmi Bizottság értekezletének referátuma. 1965. május 22.

46 Uo.

47 MNSZI. A Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége II. országos munkaértekezletének referátuma. 1964. november 27–28.

parasztok, és az általuk elmondottak is emlékeztettek a négy évvel korábban elhangzottakra: a német nyelvtanítás gondjaira, illetve a mezőgazdaság szocialista átalakításának előnyösségére. Szó esett a Szövetség és egyes TSZ-ek közvetlen kapcsolatáról is.

Minden értekezéslet egyik központi témája a Szövetség alapvető orgánumának, a *Neue Zeitung*nak az elemzése volt. Hambuch Géza főszerkesztő referált az újságról, megemlítve, hogy az elmúlt négy év alatt 50%-kal nőtt az olvasók, 100%-kal pedig az előfizetők száma (ez 5000 példányt és 1100–1200 előfizetőt jelentett). Bár az arányokat tekintve jelentős volt a növekedés, a német lakosság számához viszonyítva az 5000-es példányszám nem volt sok.

Hogy milyen szerepet töltött be a lap, illetve hogy milyen szerepet kellett betöltenie, jól mutatják az elhangzottak: „A *Neue Zeitung*nak feladata, hogy németül közvetítse és magyarázza pártunk és kormányunk politikáját a németajkú dolgozóknak, hogy még erőteljesebben és eredményesebben mozgósítsa őket a politikai, gazdasági és kulturális feladatok végrehajtására, hogy elősegítse szocialista tudatuk, világszemléletük kialakítását és megszilárdítását, hogy támogassa anyanyelvi művelődésüket, hogy hozzájáruljon a magyar és németajkú dolgozók barátságának, testvériségének, a proletár internacionalizmusnak elmélyítéséhez, hogy feltárja és népszerűsítse a német nemzetiség haladó hagyományait, segítséget nyújtson esetleges nacionalista, sovíniszta megnyilvánulások kiküszöböléséhez.”⁴⁸ Az idézet nagy része bármelyik korabeli magyarországi sajtótermékre vonatkozhatott volna. A felsorolásból a németiség szempontjából igazán fontos az anyanyelvhasználat (hogy anyanyelvükön értesülhettek a világban és Magyarországon történekről) és a kulturális tradíciók őrzésének, folytatásának pontja volt. A legfőbb külpolitikai és hazai események mellett a *Neue Zeitung* rendszeresen — 8 oldalon — beszámolt a szövetség tevékenységéről, az egyes kulturális rendezvényekről, sport- és ifjúsági hírekről (ez utóbbi azért is fontos volt, mert a Német Szövetségnek nem volt ifjúsági lapja).

Az 1964-es munkaértekezleten is folytatódott az NSZK-ellenes (és általánosságban Nyugat-ellenes) politika. A rokon látogatásokról megállapították, hogy hatásuk részben előnyös, de teherterhelés is. Többek között azért, mert az NSZK-ban az odalátogatókat „kémtvékenységre szervezik be, s fel akarják használni őket revansista és háborús céljaik szolgálatában.”⁴⁹ Sokakat elbűvöl az ottaniak életszínvonala, de azt mindenki látja, hogy az élelmezés nálunk jobb — állapították meg.

---

48 Uo.

49 Uo.

Hosszasan fejtegették a nyugatnémet militarista politikát, az imperialistákkal szemben a békeharc folytatásának szükségességét. Megemlítették, hogy az NSZK-ból idelátogatók elmennek a Szövetség rendezvényeire. Kétségtelen volt tehát, hogy „anyaországnak” az NDK-t ismerték el, az oda irányuló utazások „politikai szempontból is kívánatosak” voltak.⁵⁰

VII. A HATVANAS ÉVEK MÁSODIK FELE ÉS A SZÖVETSÉG III. KONGRESSZUSA

1965-ben ünnepelte a Szövetség fennállásának 10. évfordulóját. A *Neue Zeitung* ünnepi cikke számot vetett a Szövetség addigi tevékenységével, kiemelve, hogy az elmúlt 10 évben 635 falulátogatásra került sor, ami azt jelenti, hogy átlagosan háromszor jártak minden németlakta faluban. Az egyes rendezvényeket, svábbálokat (az első országos svábbált Budapesten tartották 1958. május 17-én), kultúrkörutak előadásait 500 000-nél többen keresték fel.⁵¹ Ez a szám valóban figyelemre méltó, ha 250 000–300 000-es német nemzetiséggel számolunk, még annak ismeretében is, hogy az egyes rendezvényeken nem csak németek vettek részt. A Szövetség — még ha állami és pártfelügyelet alatt is — betöltötte a németeket összetartó funkcióját.

1969. április 28–29-én tartotta a Szövetség III., több változást hozó országos ülését, immár Kongresszus néven. A Kongresszus elnöke Orbán László oktatásügyi miniszterhelyettes volt, a Hazafias Népfrontot Baráti József, a Népfront Országos Tanácsának titkára képviselte. Meghívást kapott Kővágó László, az Oktatásügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának vezetője is. (A Nemzetiségi Osztályt 1967-ben megszüntették, de 1968 végén visszaállították.) 164 küldött volt jelen. A Kongresszuson áttekintették a külpolitikai helyzetet, ezen belül megmaradt az imperialista erők uszító munkálatairól szóló hangvétel. Különösen az NSZK vált célponttá, amely „permanens veszedelem az európai és a világ-békére”.⁵² A belpolitikai elemzések középpontjában az MSZMP Politikai Bizottságának a magyarországi nemzetiségek helyzetéről hozott 1968. szeptember 17-i határozata állt.⁵³

Megállapították, hogy bizonytalanság uralkodik a nemzetiségi lakosok változagos számai körül. Elvetették az asszimiláció siettetésének koncepcióját, ugyan-

---

50 Uo.

51 „Zehn Jahre Deutscher Verband”. In: *Neue Zeitung*, 1965. május 21.

52 MNSZI. A Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége III. kongresszusának referátuma. 1969. április 28–29.

53 *Fehér István* elemzi ezt. *Fehér I.*: i. m. 192–194. p.

akkor azt a nézetet, miszerint az állam köteles mindent megtenni az asszimiláció megakadályozása érdekében. Kiemelték, hogy igen erőteljes az NSZK-ból irányított propaganda a német nemzetiségű lakosság körében, amelyhez az NSZK a sajtót, nyelvtanfolyamokat, könyvküldeményeket, a rokoni látogatásokat, más személyi kapcsolatokat, anyagi támogatást — így például a háborúban elesett magyarországi német SS-katonák magyarországi hozzátartozóinak nyugdíjbiztosítását — használ föl. Megjegyezték, hogy a Politikai Bizottság 1958. október 7-i határozatának a kétnyelvű feliratokra vonatkozó előírásait nem hajtották végre, kivéve Zala megyét. A nemzeti érzékenységet sértheti ezenkívül, hogy például nem anyakönyvezhetőek nem magyar hangzású keresztnevek. A rádió, a televízió és a központi lapok nem fordítanak kellő figyelmet a nemzetiségekre. Elégtelen a könyvtárak nemzetiségi könyvekkel való ellátottsága. A nemzetiségi lapoknak kevés előfizetőjük van. A legnagyobb gondot az oktatás jelenti. Kevés és csökkenő számú a kétnyelvű óvoda. Az 1960-ban bevezetett kétnyelvű oktatással bár egyetértenek mind a szülők, mind a pedagógusok, az nem váltotta valóra a hozzá fűzött reményeket, mert a szakmai, nyelvi és módszertani segítség elmaradt. A nyelvvoktató iskolák száma is csökkent az elmúlt tíz évben, különösen a szlovákoknál. A nemzetiségi iskolák nem centralizáltak, sokszor szakfelügyeletük sem biztosított. A szeptemberi határozat anyanyelvi oktatásnak minősítette a nyelvvoktató iskolákat is.

E hiányosságok megszüntetésére a Politikai Bizottság 11 pontba gyűjtötte össze a tennivalókat. Így például az oktatás területén elrendelték a pedagógus-ellátottság, a pedagógusok felkészültségének felülvizsgálását, az óraszám felemelését a nyelvvoktató iskolákban 4-re. A politikai akcióval egybekötött kultúrkörutak számának növeléséről is határoztak, illetve arról, hogy javaslattevő és konzultatív jogot kell biztosítani a szövetségeknek a nemzetiségeket érintő kérdésekben. A Politikai Bizottság kötelezte a megyei pártbizottságokat és tanácsokat, hogy vitassák meg a nemzetiségek helyzetét, gondoskodjanak a határozat végrehajtásáról.

„A végrehajtás azonban nem volt gyakorlat korábban sem, most sem, később sem.”⁵⁴ A Kongresszus azonban — mintegy fél évvel a határozat meghozatala után — természetesen még nem ennek hangulatában tárgyalta ezeket a pontokat. A résztvevők is megfogalmazták az 1968. szeptemberi határozatban foglalt gondokat, és a Kongresszus határozati pontjai is nagyjából ezeket a kérdéseket (agitációs munka, oktatás, könyvtári ellátás, kultúrkörutak stb.) fogták át.

A III. Kongresszus különleges jelentőségét az adta többek között, hogy ekkor került sor először a Szövetség alapszabályának elfogadására.⁵⁵ Az alapszabály

---

54 Uo. 194. p.

megadta a Szövetség szervezeti kereteit, rögzítette feladatait, kötelezettségeit és jogait. 1. §-a kimondta: „A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége önálló társadalmi szervezet, amely politikai, társadalmi, kulturális tevékenységét a Magyar Szocialista Munkáspárt politikája alapján, a Hazafias Népfronttal együttműködve fejti ki a német nemzetiségű magyar állampolgárok alkotmányban biztosított nemzetiségi jogai területén”. A Szövetség feladata a németek ösztönzése a szocializmus építésében való részvételre, a hazaszeretet mélyítése, a nemzetiségi jogok megvalósításának elősegítése. A németeket érintő állami, társadalmi és szövetkezeti szervhez a Szövetség javaslatot tehet, illetve meghallgatását igényelheti. A kulturális hagyományokat továbbviszi, segíti a művelődési szervezetek az oktatás kérdéseinek megoldásában. A Szövetség kiadványait mindezen feladatok szolgálataiba állítja.

Az alapszabály rögzítette a Szövetség szervezeti felépítésében bekövetkező változásokat is. A legfontosabb az ún. Országos Választmány létrehozatala volt. A Szövetség szervei a Kongresszus, az Országos Választmány és a Titkárság voltak. Tisztségviselői az elnök, a két alelnök, a főtitkár, a titkár és a Szövetség időszakos lapjának a főszerkesztője. Az alapszabály leszögezte, hogy a Kongresszus a Szövetség legfőbb szerve, megvitatja a Szövetség munkájáról szóló beszámolókat, határozatokat hoz, dönt a Szövetség alapszabályának elfogadásáról, illetve módosításáról. A Kongresszus küldöttjei a német nemzetiségű állampolgárok választott képviselői, a Szövetség tisztségviselői és az Országos Választmány tagjai. A küldötteket négy évre választják, 1000 lakost 1 fő képvisel, 2000-et 2 fő, azon felül 3. Ha valamely településen nem tartható meg a küldöttválasztó gyűlés, akkor onnan a Szövetség elnöke és főtitkára hív meg küldötteket. A Kongresszus négy évenként ülésezik. Határozatképességéhez kétharmados jelenlét szükséges.⁵⁶ Egyszerű szótöbbséggel hoz határozatokat, szavazategyenlőség esetén az elnök dönt. Az alapszabály módosításához kétharmados többség kell. A Kongresszus üléseit a Szövetség elnöke (vagy az egyik alelnök) vezeti. Jegyzőkönyvet kell készíteni az ülésekről.

Az Országos Választmánnyal kapcsolatban rögzítették, hogy 60 tagú, tagjait a Kongresszus választja négy évre. Az Országos Választmány választja meg tagjai sorából a Szövetség elnökét és két alelnökét, a főtitkár, a titkár és a főszerkesztő

---

55 MNSZI. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének 1969. április 29-én elfogadott alapszabálya.

56 Hiányos létszám esetén a Kongresszus 8–30 napon belüli összehívását mondta ki az alapszabály, de erre sohasem volt példa.

személyére vonatkozóan véleményt nyilvánít. Megvitatja és jóváhagyja a Szövetség éves munkaterveit és közreműködik azok végrehajtásában. Megalakítja a Szövetség három bizottságát, az oktatási, a kulturális és a szerkesztőbizottságot. Előkészíti a Kongresszust. Évenként ülésezik, a Szövetség elnökének (egyik alelnökének) vezetésével. Határozatait a Kongresszushoz hasonló módon hozza.

Az alapszabály értelmében Titkárság irányítja folyamatosan a Szövetség ügyeit. Tagjai: az elnök, a két alelnök, a titkár, a főszerkesztő, a három bizottság titkárai, elnöke. Két évenként négyszer ülésezik legalább, a főtitkár vezetésével. A Szövetség feladatainak folyamatos ellátásáról, a Kongresszus, a Választmány és a Titkárság üléseinek összehívásáról, a határozatok végrehajtásáról, a Szövetség képviseletének ellátásáról, gazdálkodásáról a főtitkár gondoskodik a titkársági munkatársak útján. A főtitkárt a Művelődésügyi Minisztérium nevezi ki az Országos Választmány meghallgatásával. A főtitkárt a titkár helyettesíti, akít a főtitkár nevez ki. A főtitkár a Szövetség tevékenységéről évente beszámol az Országos Választmánynak, négy évenként jelentést tesz a Kongresszusnak.

A *Neue Zeitung* főszerkesztőjét — szintén az Országos Választmány meghallgatásával — a Tájékoztatási Hivatal nevezi ki. A főszerkesztő az Országos Választmánynak és a Kongresszusnak számol be munkájáról. Munkatársait javasolja.

A Szövetség és a Hazafias Népfrent együttműködéséről a Szövetség főtitkára gondoskodik. A főtitkár tagja a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának. A Szövetség javaslatokat terjeszt a Hazafias Népfrent elé a német nemzetiségű állampolgároknak az államhatalmi, tanácsi és társadalmi testületi szervekbe való jelölésére. A Kongresszus küldöttválasztó gyűléseinek lebonyolításában a Hazafias Népfrent területi bizottságai segítenek.

A Szövetség a művelődésügyi miniszter felügyelete alatt álló jogi személy. Kiadásainak fedezetét a minisztérium költségvetése biztosítja, ellenőrizve egyben a Szövetség gazdálkodását.

A Szövetség alapszabálya a Művelődésügyi Minisztérium jóváhagyásával válik hatályossá. Módosításához is a minisztérium hozzájárulása szükséges.

A küldöttválasztások bevezetése volt az alapszabály egyik legfontosabb pontja. Ez a korábbiakhoz képest közvetlenebbé tette a Szövetség és a német nemzetiségű lakosság kapcsolatát. Megmaradt azonban (természetesen) a fölülről jövő irányítás, amit a Szövetség céljainak meghatározása, főbb vezetőinek állami kinevezési módja is jól tükrözött.

VIII. A SZÖVETSÉG ELSŐ ÉVEI AZ ÚJ MŰKÖDÉSI KERETEK KÖZT ÉS A IV. KONGRESSZUS

A hetvenes évek első felében a Szövetséget foglalkoztató kérdések egy részében előnyös változások történtek. Így az 1969-ben elfogadott alapszabály értelmében 1970 volt az első olyan év, amikor is a Szövetség mint konzultatív–javaslattevő érdekképviseleti szerv léphetett föl. A megyei tanácsok és pártbizottságok nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó üléseire meghívták a Szövetség képviselőit is.⁵⁷

De nem érvényesült mindenütt ez. A Szövetség első ízben 1970-ben körlevelet küldött a 220 németlakta községhez, amelyben kérte, hogy közöljék képviselőjük mértékét a helyi és megyei tanácsokban.⁵⁸ Nemleges válasz érkezett pl. Törökbálintról, Bajáról, Gyuláról, Kőszegről.

Nagyobb figyelem irányult a nyelvművelésre. „Reicht brüderlich die Hand” („Nyújtsatok testvéri jobbot”) elnevezéssel nemzetiségi vetélkedő-sorozat indult. Nőtt az érdeklődés a német nyelvoktatás iránt is. Ennek kétségtelen bizonyítéka, hogy 1968 és 1973 között a német nemzetiségi oktatási intézmények száma 45%-kal, a német nyelvi pedagógusok száma 62,5%-kal, a tanulók száma 35%-kal, a csoportok és klubok száma 25%-kal nőtt.⁵⁹ A Művelődésügyi Minisztérium pályázatot írt ki a nemzetiségi kulturális munka új módszereinek felkutatására.⁶⁰

Az alapszabály alapján létrehozott Bizottságok és az Országos Választmány működése egyelőre némi kívánnivalót hagyott maga után. A Bizottságok nem ismerték javaslataik további sorsát, így ez nem motiválta őket kellőképpen a javaslattevésben.⁶¹ 1971-ben a Kulturális Bizottságon belül megalakult az Irodalmi Szekció és a Honismereti Szekció.⁶²

57 MNSZI. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége Titkárságának értékelése az 1970-ben végzett munkáról.

58 MNSZI. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége Titkárságának értékelése az 1971-ben végzett munkáról.

Az 1973-as kongresszus küldöttei is azt panaszolták, hogy a tanácsok nem, vagy csak ritkán kérik ki tanácsukat fontos nemzetiségi ügyekben. In.: Neue Zeitung, 1976. október 15. Réger Antal cikke.

59 MNSZI. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége IV. kongresszusának beszámolója. Orbán László (művelődési minisztériumi államtitkár, az MSZMP Központi Bizottságának tagja) hozzászólása.

60 MNSZI. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége Titkárságának értékelése az 1970-ben végzett munkáról. Díjat kapott többek között Réger Antal, a későbbi főtítkár is.

61 Uo.

A könyvtárügyben javulást eredményezett az ún. báziskönyvtári hálózat megerősítése. A báziskönyvtárak feladata lett az ellátás bővítése, ezek az illetékes tanácsok felügyelete alatt álltak. (Pécsett, Szekszárdon, Székesfehérváron, Tatabányán, Sopronban, illetve Budapesten — akkori nevén Állami Gorkij Könyvtár — működött ilyen báziskönyvtár.)⁶³

A hetvenes évek elejére megváltozott a Szövetségnek az NSZK-hoz való viszonya. Az általános nemzetközi enyhülésnek megfelelően — 1973. júniusában aláírták a német–német alapszerződést — megszűnt a Szövetség dokumentumaiban is az NSZK-t mint imperialista uszító hatalmat támadó hang. Ennek egyik jele az volt, hogy a Szövetség interjút adott többek között a stuttgarter rádióknak és a hamburgi tévének.⁶⁴ Az NSZK-ba és az NDK-ba mintegy 1500 *Deutschher Kalender*-t küldtek.⁶⁵ Az átmeneti szituáció bizonytalanságát tükrözi a Titkárság 1971-es megjegyzése az NSZK-val kapcsolatban: „Hozzá kell tennünk, hogy nem egyszer sok töprengést okoz számunkra az, miképpen utasítsuk vissza a részükről érkező számos felajánlást, anélkül, hogy elveinkből engednénk, s hogy az ajánlattevőket meg ne sérteneink.” Ehhez hozzájárult az is, hogy „minden alkalommal egyeztetnünk kell álláspontunkat a Művelődési és a Külügyminisztériummal”.⁶⁶

Az átmeneti helyzetnek a Magyarország és az NSZK közti diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló egyezmény életbe lépése vetett véget 1973. decemberében.

Közvetlenül ezt megelőzően ült össze a Szövetség IV. Kongresszusa 1973. november 8–9-én. Ez volt az első kongresszus, amelyen a német nemzetiségű lakosok által megválasztott 230 küldött vett részt. A küldöttválasztó gyűléseket a Kongresszus összeülése előtt egy hónappal fejezték be. Ezeket a politikai gyűléseket sok helyütt kulturális programokkal kapcsolták össze.⁶⁷

---

62 MNSZI. Beszámoló a Szövetség 1972-ben végzett munkájáról.

63 Uo. A báziskönyvtárak száma 1987-ig 9-re gyarapodott, ez az összes nemzetiségi könyvtár mintegy felét jelentette. Az 1974-es könyvállomány 32 218 kötet volt (az összes nemzetiségi könyvállomány 116 542), ez 1987-re 107 749-re (összes nemzetiségi könyvállomány 241 831) nőtt. *Fehér I.*: i. m. 49. p.

64 MNSZI. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége Titkárságának értékelése az 1971-ben végzett munkáról.

65 Uo.

66 Uo.

67 MNSZI. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége IV. kongresszusának referátuma.

A Kongresszuson állami részről többek közt Orbán László, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Művelődésügyi Minisztérium államtitkára és Bencsik István, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára vett részt.

Beszámolók hangzottak el az egyes németlakta régiók helyzetéről, az oktatás gondjairól (tanárképzés, kollégiumhiány), ugyanakkor a németet tanulók számának növekedéséről is. Orbán ígéretet tett arra, hogy a következő öt éves tervben szerepelni fog egy német nemzetiségi kollégium létesítése.⁶⁸

Szó esett az 1969-es alapszabálynak a Művelődésügyi Minisztérium irányításával eszközölt módosításáról, ami a Szövetség szerveinek harmonikusabb együttműködését, illetve az Országos Választmány jogainak és kötelességeinek kiterjesztését célozta. Ezek közé tartozott a különböző szervek, intézmények támogatása a nemzetiségi politika érvényesítésében. Az Országos Választmány tagjainak feladatkörébe tartozott új kultúr csoportok alakulásának támogatása, kultúrkörutak, kiállítások, nemzetiségi napok, svábbálok, nemzetiségi versenyek szervezésének segítése, a *Neue Zeitung* és a *Deutscher Kalender* terjesztése, könyvek propagálása, a szülők informálása az anyanyelvi oktatás lehetőségeiről.

Újjáválasztották a Szövetség szerveit. Wild Frigyes, a Szövetség első, 1955 óta hivatalban lévő főtitkára egészségügyi okokra hivatkozva visszavonult. Az új főtitkár Réger Antal lett.

IX. A HUSZADIK ÉVFORDULÓ ÉS A SZÖVETSÉG V. ÉS VI. KONGRESSZUSA

1974-ben megszűnt a Művelődési Minisztérium. A nemzetiségi ügyek felelősei utódhivatalaiban, a Kulturális, illetve az Oktatási Minisztériumban a Nemzetiségi Osztály, illetve a Nemzetiségi Oktatási Bizottság lettek. Ez utóbbiban a Szövetség tanácskozási joggal rendelkezett. Ez a szervezeti változás semmiféle kihatással nem volt az eddigi gyakorlatban lévő nemzetiségi politikára.

1975. szeptember 20-án Pécsen került sor a Német Szövetség megalakításának 20. évfordulója megünneplésére,⁶⁹ amelyet a Hazafias Népfronttal és a Kulturális Minisztériummal közösen szerveztek meg. A vendégek sorában kormánytagok, az MSZMP Központi Bizottságának tagjai szerepeltek, valamint az NDK nagykövete. Az ünnepségen — mint általában a Szövetség kongresszusain is — állami kitüntetések átadására is sor került. Az esemény a sajtóban is kellő hangot kapott.

---

68 Uo. Orbán László hozzászólása.

69 MNSZI. Beszámoló a Szövetség 1975-ben végzett munkájáról.

1976 júniusában–júliusában megyei nemzetiségi tanácskozásokat tartottak. Céljuk a Kongresszusra való felkészülés, illetve az 1973 óta megvalósult eredmények megvitatása volt. A tanácskozásokon a következőket állapították meg: A németek aktívan részt vállalnak a szocializmus építéséből, nemzetiségi közérzetük jó, közéleti aktivitásuk kielégítő, kulturális tevékenységük kiemelkedő. Könyvtári ellátottságuk javul. Sajtójuk helyzete rendezett (1975 óta a *Deutscher Kalendert* nem a Szövetség, hanem a Magyar Posta terjesztette). Hiányzik viszont egy országosan fogható német nyelvű rádióadás, a tévében is szükség volna nemzetiségi műsorra. A gondok legégetőbbben az oktatás területén jelentkeznek.⁷⁰

Azt a Titkárság 1976-os beszámolója is megállapította, hogy az 1968 után a német nyelvoktatás területén tapasztalható növekedés 1975–76-ra lecsillapodott.⁷¹

Az 1958-as és az 1968-as határozatokat követően — a tízéves periódust betartva — az MSZMP Politikai Bizottsága 1978. január 10-én újabb határozatot hozott a nemzetiségi kérdésekkel kapcsolatban.

Megállapították, hogy a nemzetiségek gazdasági, politikai és közéleti szempontból egyenjogúak. A párt-, állami és társadalmi szervek megfelelő nemzetiségi politikát folytatnak. Az óvodai nyelvoktatás fejlődött. A német és szlovák nyelvoktató iskolákban tanulók száma nőtt, a kétnyelvű oktatás területén azonban stagnálás figyelhető meg, kevés az ilyen típusú iskola. A tankönyvellátás jó, a nemzetiségi pedagógusképzés számszerűleg kielégítő. Kiemelték, hogy nincs német középiskolai kollégium. A Német Demokratikus Köztársaság 1974 óta segíti a német anyanyelvi oktatást és kulturális munkát. Javult a nemzetiségi könyvkiadás.

A határozat szerint a tömegtájékoztató eszközök rendszeresen foglalkoznak a nemzetiségekkel. A kétheti román lap kivételével a nemzetiségi újságok hetente jelennek meg. Nagy számban helyeztek el többnyelvű feliratot közintézményeken. A közúti helységnévtáblákon viszont csak a magyar elnevezések szerepelnek.

Visszatérő pontként szerepelt immár, hogy a Német Szövetségi Köztársaság fokozott érdeklődést mutat a magyarországi németek iránt. Az NSZK budapesti nagykövetsége törekszik a Német Szövetséggel való kapcsolatra. Élénkült a kitelepített és az itthon maradt németek közti érintkezés. Utaltak azonban arra, hogy a hazai német lakosság idős generációjában él még a bizalmatlanság és a félelem a múlt emlékei miatt, valamint, hogy a „túlkapások” hivatalos részről történő elítélését várják.

---

70 MNSZI. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége Titkárságának beszámolója az 1976-os munkáról.

71 Uo.

A határozat kimondta, hogy a Hazafias Népfrontnak meg kell tárgyalnia a nemzetiségek helyzetét, és létre kell hozni a Nemzetiségi Bizottságokat. Bővíteni kell a tannyelvű oktatást, növelni kell a diákokthonok férőhelyeit. Ahol a lakosság egyharmada nemzetiségi állampolgár, ott a helységnevtáblákon és a köztintézményeken a nemzetiségi feliratot is ki kell tenni. A nemzetiségi sajtó a nemzetiségi helységneveket használhatja. A román lapot hetilappá kell átalakítani. A magyar sajtó továbbra is foglalkozzon rendszeresen a nemzetiségekkel. A Délszláv, Szlovák és Német Szövetség megfelelő elhelyezését biztosítani kell. A nemzetiségi oktatás és kulturális tevékenység segítésére továbbra is igénybe kell venni külföldi segítséget.

A határozatban szerepelt az is, hogy a nemzetiségi szövetségek 1978 őszén tartásuk meg soron következő kongresszusait.⁷²

„Együtt a fejlett szocializmus felépítéséért!” volt a Szövetség V. Kongresszusának jelszava, amelyet 1978. november 4–5-én tartottak. Az MSZMP Politikai Bizottságát Benke Valéria, a Hazafias Népfrontot Hegedüs S. László, az Oktatási Minisztériumot Tóth Dezső miniszterhelyettes képviselte. A Kongresszuson 206 választott és 13 meghívott küldött vett részt, valamint az Országos Választmány 75 tagja.⁷³ A felszólalók az eddig is ismertetett eredményeket és gondokat fogalmazták meg. A Kongresszus legfontosabb döntése a Szövetség nevének megváltoztatása volt, amely névváltoztatás a magyar elnevezésben nem jelentkezett: Demokratischer Verband der Deutschen in Ungarn helyett Demokratischer Verband der Ungarndeutschen lett a Szövetség új neve. A változtatás indoka az volt, hogy az eddigi név nem fedte az Ungarndeutsch, azaz magyarországi német fogalmát: „Egyértelműbben tükrözi nemzetiségünk helyét, az évszázados együttélést közös hazánkban.”⁷⁴ A név megváltoztatása és az abban kifejezésre jutó hangsúlyeltolódás — nem a németség, hanem a Magyarországon való együttélés előtérbe helyezése — összhangban volt a párt nemzetiségi politikájával.

Az együttélés jól működött. Ezt tükrözte mindenesetre a Szövetség 1983. december 3–4-én tartott VI. kongresszusa is: „A magyarországi németek politikai hangulata és közérzete jó. Nemzetiségünk életszínvonala megfelel az egész lakosság életszínvonalának. Azonos esélyeink és lehetőségeink vannak az élet minden területén.”⁷⁵

---

72 *Fehér I.*: i. m. 220–224. p.

73 *Wild Frigyes*: Ein Vierteljahrhundert. Festschrift zum 25. Jahrestag des Demokratischen Verbandes der Ungarndeutschen. Bp., 1980. 66–70. p.

74 *Deutscher Kalender*, 1980. 49. p.

75 MNSZI. Beszámoló a VI. Kongresszusról. 1983. december 3–4.

A kongresszuson született határozat nagy vonalakban az eddigi feladatok folytatását fogalmazta meg. Ezért felhívta a Szövetség a német nemzetiségi értelmiséget, hogy aktívabban kapcsolódjanak be a nemzetiségi munkába. Kiemelt szerepet tulajdonítottak az anyanyelv oktatásának, ami „a német nemzetiség fennmaradása szempontjából alapvetően fontos”. Ennek érdekében a kétnyelvű oktatás bővítését indítványozták. A kulturális tevékenység eredményességének megtartását szorgalmazták, megjegyezve, hogy az ifjúságot jobban be kell ebbe vonni. A határozat zárópasszusában kijelentették, hogy a nemzetiségi kérdés elsődlegesen belügyi kérdés, de jelentős a szerepe a más népekhez fűződő viszonynak.⁷⁶

X. A VALÓDI ÉRDEKKÉPVISELET KEZDETE — A SZÖVETSÉG A RENDSZERVÁLTOZÁS ELŐESTÉJÉN

Minden korábbinál többen és több helyről érkeztek küldöttek és vendégek a Szövetség VII. kongresszusára, amelyet 1988. december 3–4-én tartottak Budapesten. A 379 delegáltat az 1969-es alapszabály értelmében falu- és városi gyűléseken választották. A német nyelvű országok felé való orientálódás egyértelmű gesztusa volt, hogy első alkalommal kaptak meghívást a kongresszusra azok képviselői és sajtói. Így jelen volt az osztrák követségi tanácsos, a svájci nagykövet, az NSZK nagykövetségének első titkára, az NDK nagykövete, az NDK, illetve az NSZK Kulturális és Információs Centrumának igazgatója, valamint a Baden–Württembergi Dunai-száb Kulturális Alapítvány Elnöke.⁷⁷

A *Deutscher Kalender* „Der 7. Kongreß — ein lauter Aufschrei” címmel számolt be a kongresszusról⁷⁸, azaz: „A hetedik kongresszus — egy hangos kiáltás”. Kinek szólt és mit tartalmazott ez a kiáltás? A küldöttek követelései sok mindenben megegyeztek az eddigi követelésekkel. Ide tartozott az oktatás támogatása, az igény, hogy jóval nagyobb legyen a lehetőség az anyanyelv használatára. A kultúrát támogassák erősebben. Lényegesen több nemzetiségi adásidőt kapjanak a nemzetiségek, és legyenek országosan is fogható rádióadások.⁷⁹

Valódi változást a követeléseknek a korábbinál határozottabb hangon való megfogalmazása jelentett. És ami szintén e határozott fellépés része volt, és a nemzetiségi érdekképviselet élénkülését igazolta, egy új nemzetiségi törvény megho-

---

76 Uo.

77 Der 7. Kongress — ein lauter Aufschrei. In: *Deutscher Kalender*, 1990. 21. p.

78 Uo.

79 Az első német nyelvű országos rádióadás 1978. júliusában indult. Szintén 1978-ban sugározták az első országos német nemzetiségi műsort.

zatalának sürgetése volt. Egy olyan nemzetiségi törvényé, amely „biztosítja a népcsoportok fennmaradásának politikai, társadalmi és anyagi előfeltételeit”⁸⁰

Mindenki elismerően szólt a német nemzetiség és a német nyelvű országok viszonyáról. A beszámolók, hozzászólások, javaslatok lényegében egyetlen pont körül mozogtak: kapjon a német nemzetiség nagyobb önállóságot és nagyobb segítséget céljai megvalósításához.

Az egész országban meginduló változások jutottak kifejezésre az állami részről megjelent képviselők beszédeiben is. Iványi Pál, Budapest főpolgármestere, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja méltatta a magyarországi németeknek az ország gazdasági, társadalmi és szellemi fejlődésében játszott szerepét. Elvetette a magyarországi német lakossággal szemben a második világháború után alkalmazott kollektív felelősség elvét és gyakorlatát, és hangsúlyozta a magyarországi nemzetiségi politika megújításának szükségességét.⁸¹ Czibere Tibor művelődési miniszter a kétnyelvű oktatás bővítése mellett szólalt föl, és utalt a lehetőségre, hogy az eddigi kötelező orosz nyelvoktatás helyét részben a német tölthetné be.⁸²

Sor került a Szövetség új tisztségviselőinek megválasztására. A korábbi szokásoktól eltérően és a demokratizálódás jegyében, a lényegesen megújított alapszabály szerint a tisztségviselőket nem az Országos Választmány, hanem a Kongresszus választotta meg, titkos szavazással. Lényegesen kibővült az Elnökség is. A Szövetségnek és a magyarországi németeknek a kongresszust megelőzően, illetve azt követően megválasztott érdekképviseleteinek megyei és budapesti vezetői az alapszabály értelmében az Elnökség tagjai lettek. A Szövetség főtitkárának ismételten Hambuch Gézárt választották meg, az elnök Manherz Károly lett.

A kongresszusi határozat 12 pontba gyűjtötte össze a Szövetség célkitűzéseit.⁸³ Érdemes megfigyelni ezeknek a feladatoknak és követeléseknek a sorrendjét. Míg eddig a munkaértekezleteken, illetve kongresszusokon született határozatok bevezetőiben a német lakosságnak a szocializmus közös építésében való részvétele, a magyarokkal és a többi nemzetiséggel való együttélése került az első helyre, vagyis a párt- és kormányvezetés irányítása alatt a minél erőteljesebb integrálódás a közös hazába, itt a közös társadalmi feladatok ellátása, a békés egymás mellett élés csupán az utolsó előtti pontban nyert megfogalmazást. A pártszellem érezhetően a háttérbe szorult.

---

80 Uo.

81 Der 7. Kongress — ein lauter Aufschrei. In: Deutscher Kalender 1990, 23. p.

82 Uo.

83 Uo. 34–41. p.

A határozat 1. pontjában a nemzetiségi politikának az országban zajló demokratizálódás, a társadalmi és gazdasági reformok szellemében történő megújításának szükségessége szerepelt. A 2. pont egy nemzetiségi törvény elfogadását indítványozta, amely rögzíti „a Magyarországon élő nemzetiségek kollektív és individuális jogait, a nemzetiségi sajátosságok megőrzésének és kibontakoztatásának elveit, az ehhez szükséges politikai, társadalmi, anyagi és intézményes feltételeket, a központi, regionális és helyi nemzetiségi feladatokat, valamint az ehhez kapcsolódó ellenőrzést és számadási kötelezettséget.”

Az önállóság kérdése került az előtérbe. Kimondták, hogy a Szövetségnek szilárd területi és helyi bázisszervekre van szüksége, nagyobb döntési hatáskörre nemzetiségi ügyekben, lényegesen jobb anyagi és személyi feltételekre. Csak ekként válhat egyenrangú partnerré kül- és belföldön.

A Szövetség kongresszusai közül most nyert először nyíltan megfogalmazást az asszimiláció veszélye, amely a német nemzetiséget létében fenyegeti. Ennek megakadályozása érdekében a legfőbb hangsúlyt a magyarországi német nyelvoktatás rendszerének kidolgozása, valamint a német nyelv kötetlen használata az élet minden területén. A kultúrcsoportok, egyesületek, klubok, versenyek, fesztiválok stb. támogatása továbbra is elsőrendű feladat. Jelentősen több német nyelvű tévéműsorra és országosan fogható rádióadásokra van szükség. A határozat pártolta a Szövetség kapcsolatainak erősítését a német nyelvű országokkal.

A múlttól való elszakadás vágya fejeződött ki a Szövetség nevének megváltoztatásában is: az új név a Magyarországi Németek Szövetsége lett.

XI. ÖSSZEFOGLALÓ ÉS KITEKINTÉS

Az 1988-as Kongresszuson ébredezni kezdő tettvágy a Német Szövetség 1990-es kongresszusán robbant ki teljes erővel. A Szövetség fennállása óta ez volt az első ideiglenesen összehívott Kongresszus. Miután a dolgozat az egypártrendszer végéig szándékozta áttekinteni a Német Szövetség történetét, erre a Kongresszusra nem tér ki részleteiben. A már a választások után, decemberben összeült Kongresszuson a német nemzetiségnek „az elmúlt 45 év elhibázott magyarországi nemzetiségi politikájából” eredő súlyos krízisének megoldása állt a középpontban.⁸⁴ A német nemzetiség alkotmányos jogainak érvényesítését követelték.

Fordult a kocka: a kongresszusok közül most először szögezték le az NSZK-hoz fordulván, hogy a német kisebbség tagjaival mint a német néphez, a német nemzethez tartozókkal és sok tekintetben mint a Német Szövetségi Köztársaság állam-

---

84 MNSZI. Sonderkongress der Ungarndeutschen 1990.

polgáraival kell bánni. Fennmaradásukhoz anyagi, erkölcsi és politikai segítséget kértek az NSZK-tól.

A Kongresszus új alapszabályt fogadott el, ami a Szövetség további demokratizálódásának eredménye és letéteményese volt. A Szövetség önkormányzati szervevé alakult.⁸⁵

Időközben megszületett a nemzetiségi törvény (1993. évi LXXVII. tv.). Látványosan elérkezett az *érdekképviseleti funkció* betöltésének történelmi pillanata, a magyarországi németek 1945 óta függőben lévő sérelmei orvoslásának ideje. Megkezdődött a nemzetiségi alapú parlamenti képviselőért folytatott küzdelem.

Végre minden nemzetiségi szövetség a maga útját járja. Most juthat érvényre tömegszervezeti jellegük. Immár nem a szocialista ideológia hirdetése a feladatuk, mint ahogy az volt az elmúlt 50 évben. Nem ennek az ideológiának a mechanikus gépezete működteti őket, amelynek évtizedeken át voltak egységesen kezelt, uniformizált alkatrészei.

Párthatározat döntött 1956-ban nevük egységesítéséről, arról, hogy „demokratikus” szövetségek legyenek. Párthatározat rendelte el kongresszusaik (kezdetben munkaértekezleteik) összehívását, amelyeket nagyjából mindig egy időben rendeztek. A kongresszusokat (munkaértekezleteket) a párt, a kormány, a Hazafias Népfront felügyelte, ahogy felügyeletük alatt tartották a nemzetiségi sajtót is. Ez utóbbit azért is kell hangsúlyozni, mert a *Neue Zeitung* és a *Deutscher Kalender* voltak elsősorban azok az orgánumok, amelyek útján a Szövetség érintkezett a magyarországi német lakossággal. A közvetlen találkozások, azaz a kulturális rendezvények szintén pártpolitikai akciókkal ötvözödtek.

Az egész magyarországi nemzetiségi politikát, annak jellegét a legjobban talán az a tény tükrözi, hogy a második világháborút követően az önálló nemzetiségi ügyosztály 1949. januárjában a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban az Általános Iskolai Főosztály keretén belül jött létre, és — megszakításokkal és módosításokkal — 1989-ig a kulturális szakminisztérium önálló ügyosztályaként működött.⁸⁶ Nem volt önálló minisztériuma, nem volt önálló intézménye. A kulturális minisztérium biztosította a szövetségek pénzügyi keretét is.

De még ha nem is voltak önállóak a szövetségek, az kétségteljesen tény, hogy a nyelv, a kultúra ápolását támogatva a nemzetiségek fennmaradását szavatolták. Hiszen az aligha vitatható, hogy egy „nemzet a nyelvápoláson áll vagy bukik”.⁸⁷

---

85 MNSZI. A magyarországi németek országos önkormányzatának alapszabálya.

86 *Fehér I.*: i. m. 138. p.

Bármely intézmény történetének feltárása egyben az adott kor történelmének–politikátörténetének és eszmetörténetének feltárását is jelenti. A dolgozat e hármas vonulatból a legelsőt igyekezett kiemelni, azaz a Szövetség történetét elsősorban a Szövetség irattárában fellelhető dokumentumok — munkaértekezleti, kongresszusi jegyzőkönyvek, anyagok, munkatervek, beszámolók, stb. — alapján feldolgozni. Ami persze nem jelenti a másik kettő nélkülözését. Nem is jelentheti, hiszen a tárgyalt kor szellemisége, nyelvezete tükröződik a dokumentumokban.

***

IDŐRENDI TÁBLÁZAT

1950	A magyarországi németek első kultúrcoportjának megalakulása Eleken
1951. szeptember	1951. évi 15. sz. törvényerejű rendelet a tankötelezettségről és az általános iskoláról
1951. december	A gyulai kultúrcoport első kultúrkörútja
1951–1952	A német nyelvoktatás bevezetése 25 általános iskolában
1953. május 17.	A német kisebbség részvétele a választásokon
1954. július 1.	Megjelenik a <i>Freies Leben</i> 1. száma (havilap)
1955. március 18.	A hadiállapot megszüntetése Németországgal
1955. július 18.	Az MDP KV határozata a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének megalakításáról
1955. október 1.	A <i>Freies Leben</i> hetilappá alakul
1955. október 5.	A Magyarországi Német Dolgozók Szövetségének (Kulturverband der Deutschen Werktätigen in Ungarn) megalapítása. főtitkár: Wild Frigyes

1955. december 3. A Német Szövetség csatlakozik a Hazafias Népfronthoz
1956. május 16. Az MDP KV-nek határozata a nemzetiségekről
1956. szeptember A Szövetség új neve: Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége (Demokratischer Verband der Deutschen Werktätigen in Ungarn)
1956. október 20. Megjelenik a *Freies Leben* utolsó, 42. száma
- 1957 Megjelenik a *Deutscher Kalender* 1. száma
1957. szeptember 20. Megjelenik a *Neue Zeitung* hetilap 1. száma
1958. május 17. Az első országos svábbbál Budapesten
1958. október 7. Az MSZMP PB határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról
1960. április 8–9. A Szövetség I. országos munkaértekezlete
főtitkár: Wild Frigyes
Neue Zeitung főszerk.: Frank László
1964. november 27–28. A Szövetség II. országos munkaértekezlete
főtitkár: Wild Frigyes
Neue Zeitung főszerk.: Hambuch Géza
1968. szeptember 17. Az MSZMP PB nemzetiségi határozata
1969. április 28–29. A Szövetség III. kongresszusa
A Szövetség alapszabályának elfogadása
Megalakul az Országos Választmány,
a Titkárság és a Szövetség Kulturális,
Oktatási és Szerkesztőségi Bizottsága
elnök: Krauth János
elnökhelyettes: Rott Antal, Éder József
főtitkár: Wild Frigyes
Neue Zeitung főszerk.: Gráber György

- 1971 „Reicht brüderlich die Hand”
(Nyújtsatok baráti jobbot) versenyek kezdete
1972. október 6. Az Irodalmi Szekció megalakulása
1972. október 17. A Népművelési Szekció megalakulása
1973. június Német–német alapszerződés
1973. december Magyar–nyugatnémet diplomáciai kapcsolatok felvétele
1973. november 8–9. A Szövetség IV. kongresszusa
elnök: Krauth János
elnökhelyettes: Röckl József, Hambuch Géza
főtitkár: Réger Antal
Neue Zeitung főszerk.: Gráber György
1978. január 10. Az MSZMP PB nemzetiségi határozata
1978. november 4–5. A Szövetség V. kongresszusa
A Szövetség új neve (változás csak a német elnevezésben):
Demokratischer Verband der Ungarndeutschen
tiszteletbeli elnök: Wild Frigyes
elnök: Krauth János
elnökhelyettes: Hambuch Géza, Röckl József,
Böhm András
főtitkár: Réger Antal
titkár: Claus Klotz
Neue Zeitung főszerk.: Leipold Péter
1983. december 3–4. A Szövetség VI. kongresszusa
Megalakul az Ellenőrző és az Ifjúsági Bizottság
tiszteletbeli elnök: Wild Frigyes
elnök: Szende Béla
elnökhelyettes: Manherz Károly, Réger Antal, Zorn Antal
főtitkár: Hambuch Géza
titkár: Wolfart János
Neue Zeitung főszerk.: Leipold Péter

1988. december 3-4.

A Szövetség VII. kongresszusa

A Szövetség új neve: Magyarországi Németek Szövetsége
(Verband der Ungarndeutschen)

tiszteletbeli elnök: Wild Frigyes

elnök: Manherz Károly

elnökhelyettes: Réger Antal, Kerner Lorenz, Zorn Antal

főtitkár: Hambuch Géza

titkár: Schnaider Ágnes

***

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MNSZI	Magyarországi Németek Szövetségének Irattára, Budapest
MOL	Magyar Országos Levéltár, Budapest
NDK	Német Demokratikus Köztársaság
NSZK	Német Szövetségi Köztársaság

Poprády, Judit: Geschichte des Verbandes der Ungarndeutschen

Der Verband der Deutschen in Ungarn wurde erst im Jahre 1955 gegründet. Die staatlich ins Leben gerufene Organisation mußte eine Doppelfunktion erfüllen: einerseits hatte sie die Aufgabe, die Interessen und Rechte der deutschsprachigen Minderheit zu vertreten und zu verteidigen, andererseits mußte sie die politischen Zielsetzungen der socialistischen Partei MSZMP propagieren und verwirklichen. Von 1955 bis 1989 dominierte natürlich die letztere der beiden Aufgabenbereiche.

Die Arbeit geht der Frage nach, wie der Verband der etwa 200 000 Deutschen auf kultureller und politischer Ebene ihre Tätigkeit ausüben konnte. Der Arbeit liegen in erster Linie Dokumente aus dem Archiv des Verbandes der Deutschen in Ungarn, bzw. aus dem Ungarischen Staatsarchiv (MOL) zugrunde.

A BIBLIOGRÁFIAI HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

A szemináriumi és szakdolgozatot készítő, majd a tudományos pályára lépő fiatal kutatók (is) gyakran szembesülnek a dolgozatok, tanulmányok lábjegyzeteinek elkészítésekor azzal a problémával, hogy nem tudják: milyen adatokat és milyen formai követelményeknek megfelelően tüntessenek fel munkájukban. Azután, mikor végre kialakítottak maguknak egy megfelelő rendszert és aszerint készítik el kézírataikat, meglepődve tapasztalják: ahány folyóirat, annyiféle jegyzetelési módszer, mindegyik szerkesztő a magáéra esküszik és azt is követeli meg — szokásra és egységességre hivatkozva. Valójában azonban még az egyes folyóiratokon belül sincsen egységesen követett szempontrendszer, cikkenként változnak a jegyzetek tartalmi–formai elemei és rövidítési szokásai.

Jelen dolgozat a *Fons*ban követendő jegyzetelési szabályokat kívánja összefoglalni, de célja az is, hogy az egyetemi oktatás számára ezt az eleminek tűnő, mégis oly sok problémát okozó kérdést a maga eszközeivel megválaszolja.

A szempontok összeállításánál a — nemzetközi szabvánnyal egyező — Magyar Szabvány sajnos csak ajánlásként készített rendszerét vettük alapul (MSZ ISO 690:1991), mert úgy érezzük, hogy végső soron az ajánlást kell határozottan érvényesíteni, és akkor szabállyá és egységes rendszerre válhat. Ugyancsak segítséget nyújtott a jegyzetelési rendszer elkészítésénél *Uzsoki András*: A kéziratok nyomdai előkészítése és a korrekktúra. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. I. köt. Bp., 1989. c. munka jegyzetelésről és az irodalomról szóló része (361–366. p.). A szempontok kialakításához megvizsgáltuk a történelmi folyóiratok (Századok, Történelmi Szemle, Hadtörténelmi Közlemények) jegyzetelési rendszerét, erőnyeiket és hibáikat. A *Fons* szerkesztősége a továbbiakban az alább közölt jegyzetelési szabályok betartását kéri a szerzőktől.

Az idézőjelben álló, vastagon szedett szövegrészeket a szabványból emeltük át.

* * *

Az MSZ ISO 690:1991 szabvány a 2. kiadás, „érvényteleníti és helyettesíti az 1. kiadást (690:1975), amelynek szakmai revízióját tartalmazza ...

E szabvány meghatározza a publikált könyvekre és időszaki kiadványokra, a bennük található fejezetekre és cikkekre stb. ... vonatkozó bibliográfiai hivatkozások adataleleit. Előírja a hivatkozások adataleleinek sorrendjét és a forráskiadványból származó információk leírására és megjelenítésére vonatkozó szabályokat.

E szabvány a szerzők, a kiadók és a szerkesztők számára készült, a hivatkozások bibliográfiai jegyzékének összeállításához, illetve a szöveges részben előforduló hivatkozások megfelelő feltüntetéséhez. Nem alkalmas a szabvány a könyvtárosok, a bibliográfusok és az indexelők által készített teljes bibliográfiai leírások céljaira.”

A szabványban megadott hivatkozási formula csak ajánlás, kiadványonként eltérhet. Fontos viszont, hogy a hivatkozás készítője (a dolgozaton, cikken, könyvön belül) jegyzetelésében és hivatkozásaiban következetes legyen!

A HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

1. Hivatkozás a kiadvány egészére.

Az adatelemek közötti központozás (pont, kettőspont, vessző) a jelölésnek megfelelően ajánlott. A szabvány szerint nem kötelező (elhagyható) adatelemek dőlt betűvel szerepelnek.

Könyvek

a) Szerző (-k): Cím. Kiadás száma. Kötet száma. Megjelenés *helye, kiadó, éve. Terjedelem. (Sorozat címe, kötet száma).*

Pl.: *Koósáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. köt. 1. Általános rész I-II. Bp., 1970.

b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiadás száma. Kötet száma. A megjelenés *helye, kiadó, éve. Terjedelem. (Sorozat címe, kötet száma).*

Pl.: Mátyás király 1458–1490. Szerk.: Barta Gábor. Bp., 1990.

Időszaki kiadványok

c) Cím. Szerzőség. Kiadás. A részegység megjelölése (*keltezés és/vagy sorszám*). Megjelenés *helye, kiadó, éve. (Sorozat címe, kötet száma).*

Pl.: Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok). (Bp., 1994–).
Természettudományi Közlöny (Bp., 1869–1944., 1957–).

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

a) A tanulmány /cikk/ szerzője (szerzői): A tanulmány /cikk/ címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiadás száma. Kötet száma. A megjelenés helye, kiadó. éve. Terjedelem. (Sorozat címe, kötet száma).

Pl.: *Kosáry Domokos*: Magyar történetírás a két világháború között. In: *Kosáry Domokos*: A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról. Bp., 1987. 321–351. p.

b) A tanulmány /cikk/ szerzője (szerzői): A tanulmány /cikk/ címe. In: A tanulmánykötet címe. A tanulmánykötet Szerk.: Neve. Kiadás száma. Kötet száma. A megjelenés helye, kiadó. éve. Terjedelem. (Sorozat címe, kötet száma).

Pl.: *Horváth János, ifj.*: Anonymus és a Kassai Kódex. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János–Székely György. Bp., 1974. 81–110. p. (Memoria Saeculorum Hungariae I.)

Pl.: *Pataki Vidor*: A XVI. századi várépítés Magyarországon. In: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. I. köt. Bp., 1931. 98–133. p.

c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam. (Év) Kötet száma. Szám. Cikk terjedelme p. (-tól -ig).

Pl.: Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. In: *Fons*, I. (1994) I. sz. 79–90. p.

Megjegyzés: Időszaki kiadványok esetében a részegység számozását a lehető legteljesebben kell megadni. (év. köt. sz.) Külföldi kiadványoknál a részegységet az eredeti nyelven kérjük (Bd., Abt., Heft vagy H., Stück, vol., č.).

3. Hivatkozás a kiadvány egy meghatározott helyére

„.....*idézett szöveg*.....”¹ vagy tartalmi kivonat/összefoglalás/adatátvétel stb.¹

¹ Szerző (-k): Cím. Kiadás száma. Kötet száma. A megjelenés helye, kiadó. éve. a meghatározott hely oldalszáma. p.

Természetesen az idézet hivatkozásánál a 1. a–c. és 2. a–c. pontok közül a megfelelő alkalmazzuk, és a szabály szerint az oldalsorszám után p.-t, a pagina (oldal) rövidítését írjuk.

INFORMÁCIÓFORRÁS

„A bibliográfiai hivatkozások adatainak fő forrása maga a hivatkozott dokumentum.”

A címdalról vagy annak hiányában más forrásból, mint pl. borító, tok stb. lehet venni a szükséges adatokat.

RÖVIDÍTÉS

„A szerzőként, szerkesztőként, kiadóként stb. előforduló személyek keresztneveleleit rövidítve kezdőbetűkkel lehet megadni, ha ez nem okoz zavart a személy azonosításában.

A bibliográfiai hivatkozásban előforduló tipikus szavakat és kifejezéseket az ISO 832 szerint kell rövidíteni.

Az általánosan használt rövidítések kivételével, a hivatkozásban alkalmazott rövidítések feloldását vagy a rövidítések forrását meg kell adni megjegyzésben vagy külön jegyzékben.”

A jegyzetelésben gyakran szereplő, tetszetős latin rövidítéseket a *Fons* nem tartja helyénvalónak, ésszerű okokból csak az oldal (p.), a fólió (fol.), a szórtan (passim) és a nagyobb egységre utaló -ban (In:) alkalmazását fogadja el. A többire a megfelelő magyar változatot kéri a szerzőktől, pl.:

- ha a megjelenés helye Budapest: *Bp.* (minden más települést kírunk)
- kötettség megadáskor a kötet szó: *köt.*
- vesd össze: *vö.*
- ugyanő: *uő.*
- ugyanott: *uo.*
- idézett mű: *i. m.* (szóközzel!)
- lásd: *l.* vagy *ld.*
- jegyzet: *jz.* vagy *jegyz.*

KÖZPONTOZÁS

„Az egy kiadványon belüli hivatkozásokban ugyanazon központosági rendszert kell alkalmazni. A hivatkozás minden adatelemét egyértelműen el kell különíteni a következő adatelemtől, pl. központosági jelekkel (pont, gondolatjel stb.). Egy adatelem önálló részeinek megkülönböztetésére következetes központosítást kell alkalmazni.”

A megadott hivatkozási formulában az adatelemek közötti központosági jel a pont, a megjelenési hely és év között, a kiadás jellemzői között valamint a folyóirat címe és évfolyama között vessző.

TIPOGRÁFIA

„Az adatelemek megkülönböztetésére vagy a hivatkozás meghatározott adatelemeinek kiemelésére a jelkészlet elemeit variálni lehet vagy aláhúzást lehet alkalmazni.”

A *kurzíválást* (dőlt betűvel szedést) akkor alkalmazzuk, ha valamit külön is szeretnénk kihangsúlyozni. A *Fons*-ban a jegyzetek adatelemeiből csak a szerző nevét kurziváljuk.

AZ ADATELEMEK RÉSZLETEZÉSE

Szerző

„Az elsődleges szerzőként leírt nevet úgy kell megadni, ahogy a forrásban szerepel, de ha szükséges, inverziót kell alkalmazni, hogy az elsőként megadott névelem azonos legyen a könyvtári katalógusban, bibliográfiában vagy névjegyzékben stb. elsőként megadott névelemmel. A keresztnévet vagy egyéb másodlagos névelemet az elsőként megadott névelem után kell közölni.

Ha háromnál több név szerepel, elegendő az első, az első kettő vagy az első három feltüntetése, a többi név elhagyható. Egy vagy több név elhagyása esetén „et al.” (et alii) rövidítést vagy megfelelőjét kell az utolsóként leírt név után megadni.”

Éppen a fenti indokok alapján a *Fons* külföldi szerzőknél vagy idegen nyelvű művek szerzőire hivatkozáskor és a másodlagos névelemeknél (férj nevének betűje, ifj., id. stb.) alkalmazza az inverziót. A szerzők elhagyásánál az et alii „és mások” megfelelőjét alkalmazza.

Kiadás

„A nem első kiadásra való hivatkozáskor a kiadás sorszámát vagy megjelölését meg kell adni a forrásban található formában.

A sorrendiséget jelölő kifejezéseket (második, harmadik stb.) arab számjegyekkel sorszámnévként kell megadni. Az első kiadásra vonatkozó közlést is meg lehet adni, ha a forrásban található.

A kiadást és a sorrendet jelölő kifejezéseket rövidíteni lehet az ISO 832 szerint.”

A *Fons* az első kiadást nem tünteti fel, az ettől eltérő kiadást a mintában megadott helyen megadja. Az itt alkalmazandó rövidítések (több alkalmazása esetén vesszővel választjuk el):

bővített	böv.
javított	jav.
átdolgozott	átdolg.
kiadás	kiad.

Időszaki kiadványok részegységeinek számozása

„Időszaki kiadványok esetében a részegység számozását a lehető legteljesebben kell megadni.”

Talán az egyik „legváltozatosabb” adateleme a folyóiratok jegyzeteinek. Az egyik gyakorlat szerint az évfolyam a fontos és az év csak kiegészítő információ, a másik szerint éppen fordítva; ennek megfelelően vagy az egyik részadatelem, vagy a másik kerül zárójelbe. Ugyancsak gyakorlat, hogy az évfolyamon belül folyamatos oldalszámozást alkalmazó lapoknál a számot nem adják meg, azonban mind az egységesség elve miatt, mind a könnyebb visszakeresés miatt (hiszen nem biztos, hogy az évfolyam össze van kötve) célszerű feltüntetni a számot is. Ennek helye az adatelemen belül ugyancsak változatos, vagy az évfolyamhoz, vagy az évhez kapcsolják, vagy önállóan szerepel az adatelemen belül. Az évfolyamot az idézett folyóirat gyakorlatától függetlenül mindig arab számmal adjuk meg.

A *Fons* a továbbiakban a következő módon alkalmazza (de a folyamatos oldalszámozás esetén a szerzők a számot elhagyhatják):

Pl.: *Fons*, 2. (1995) 1. sz. 1. p.

Megjelenés

„A megjelenés helyére és a kiadó nevére vonatkozó adatok közlése nem kötelező. A megjelenés éve kötelező adat.

A megjelenési adatokat a következő sorrendben kell megadni: megjelenési hely, kiadó, megjelenési év.

Megjelenési hely (nem kötelező)

A település (város) nevét, ahol a dokumentumot kiadták, úgy kell leírni eredeti nyelven, alanyesetben, ahogy a forrásban található.

Ha a megjelenési hely nincs feltüntetve a forrásban, a helynevet helyettesíteni lehet „a megjelenési hely ismeretlen” kifejezéssel vagy ennek megfelelő rövidítéssel.

Kiadó (nem kötelező)

A kiadó nevét meg lehet adni akár úgy, ahogy a forrásban fel van tüntetve, akár rövidített formában, ha így egyértelmű. Keresztnevek vagy kezdőbetűik közlése csak kétséges esetekben szükséges. Az „és társasága”, „és fia”, „Rt.” stb. jelölő kifejezéseket el kell hagyni. A „Nyomda” szót vagy nyelvi megfelelőjét nem lehet elhagyni.

A megjelenés kelte

Általában a megjelenési évet kell megadni, úgy, ahogy a forrásban szerepel, de arab számokra átírva.

Ha a több részben megjelenő kiadvány több év alatt jelent meg, a kezdő és záró évet kell megadni. Ha a kiadvány megjelenése még nem fejeződött be, a kezdő évet kell megadni, amelyet kötőjel és szóköz követ.

Ha a forrás alapján nem határozható meg a megjelenési év, helyette a **copyright évét, a nyomtatás évét vagy a feltételezett megjelenési évet kell megadni.**”

A *Fons* — igazodva az eddigi hagyományhoz — a kiadót nem, a megjelenési helyet viszont (a szabványnak megfelelően, tehát eredeti nyelven, alanyesetben) kötelezően feltünteti. Az ismeretlen megjelenési helyet vagy évet h. n. (hely nélkül) vagy é. n. (év nélkül) módon tüntetjük fel.

IDÉZÉSEK

„Az idézés a bibliográfiai hivatkozás olyan rövid formája, amely vagy kerek zárójelben a szövegen belül, vagy lábjegyzetként a lap alján, vagy egy fejezet végén, vagy a teljes szöveg végén van közölve. Az idézés lehetővé teszi annak a kiadványnak az azonosítását, ahonnan a szövegben idézett szöveg vagy egy kifejtett gondolat stb. származik és meghatározza ezek pontos helyét a forráskiadványban.”

A *Fons* jegyzetei az alábbi szempontok szerint készülnek:

1. típus (tanulmányok)

Nagy terjedelmű tanulmányok esetén az „első adatelem, kiadási év” kerül a jegyzetbe a hivatkozott hellyel (*Kosáry*, 1970. 23. p.), és a dolgozatot követi a hivatkozásjegyzék, a hivatkozás részletes bibliográfiai leírásával.

Pl.: *Kosáry, 1970*   *Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. köt. 1. Általános rész I-II. Bp., 1970.*

Ez a módszer akkor előnyös, ha sok műre, vagy a műre sokszor hivatkozunk. Az olvasó az ilyen jegyzeteknél tudja, hogy a részletes hivatkozásokat külön, a dolgozat elején vagy végén kell keresnie. (Ezt a történész körökben néhányan „néprajzos hivatkozásnak” nevezik és elvetik, mondván, hogy nem kényszeríthető az olvasó állandó lapozgatásra. Az ehelyett alkalmazott i. m.-es módszer azonban ugyancsak lapozást igényel, és az olvasó nem tudja biztosan, hogy hol, melyik lábjegyzetben fordult elő először a munka. Az általunk támogatott eljárásnál viszont egyértelmű, hogy pl. a mű végére kell lapozni! További nyomós érünk, hogy nagy munkáiban ugyanezt a módszert alkalmazza *Kosáry Domokos* vagy *Györffy György*, akiket mi történésznek tartunk.)

2. típus (rövidebb közlemények)

A rövidebb cikkeknél az első előfordulásakor kell megadni a teljes bibliográfiai leírást.

A hivatkozás ismétlődése esetén:

a) Az ismételt előfordulásnál megadja a szerző vezetéknevét, keresztnév első betűjét, és kettőspont után i. m.-et ír. Ezt alkalmazni csak egyértelmű helyzetben (ha pl. a szerzőtől nincs más idézett mű) lehet.

Pl.: 1 *Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. köt. 1. Általános rész I-II. Bp., 1970.*

...

23 *Kosáry D.:* i. m. 456. p.

b) az első előfordulásnál a teljes bibliográfiai leírás után meg kell adni, hogy a szerző hogyan fog ezután hivatkozni a dokumentumra (a továbbiakban „első adatelem, kiadási év”). Ezt célszerű alkalmazni, ha egy szerzőtől több munkát is idézünk:

Pl.: *Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. köt. 1. Általános rész I-II. Bp., 1970.* (a továbbiakban *Kosáry, 1970.*)

LEVÉLTÁRI JELZET

Mivel a *Fons* cikkeinek nagy része levéltári források feldolgozásán alapul, nem tekinthetünk el a levéltári jelzetekre hivatkozás egységesítésétől sem. Nem elegendő a felhasznált dokumentum csomó vagy dobozszinten megadott pontos jelzete, szükséges megadni a fond címét is. A szöveges cím mélységéhez és formai szempontjaihoz jó alapot biztosít: *Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. köt. 1. Általános rész I-II. Bp., 1970., illetve az egyes repertóriumok.*

Például ha arra a dokumentumra hivatkozunk, amely a Magyar Országos Levéltárban a jezsuita rend rendházainak iratai között található, akkor nem elegendő a jegyzetben azt írni, hogy: MOL E 152, hanem fel kell oldani az irat-csoport rövidítését is:

Pl.: MOL E 152 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archívuma.
Acta Jesuitica.

A levéltár nevének rövidítése, a szekció betűje és a fond száma után nem teszünk sem vesszőt, sem pontot (l. ehhez a levéltári repertóriumokat is).

A levéltárakra és a fondokra is többször hivatkozhatunk, ilyen esetben az első előfordulás alkalmával zárójelben = jellel megadjuk a további rövidítést, a fondoknál a fonszámmal és címmel:

Pl.:
Magyar Országos Levéltár (= MOL) E 152 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archívuma. Acta Jesuitica. (= E 152 Acta Jesuitica.)

Budapest Főváros Levéltára (= BFL) VII-12-a A Budapesti központi királyi járásbíróság iratai. Elnöki iratok. (= VII-12-a Elnöki ir.)

Veszprém Megyei Levéltár (= VML) IV-1-a Veszprém Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. (= IV-12-a Közgy. jkv.)

Az Egri Érsekség Levéltára (= EÉL) Gazdasági Levéltár. I. Acta Jurium. Liber 5. Fundatio seminarii Agriensis. (= Fundatio sem. Agr.)

A *Fons* szerzőit kérjük, hogy kéziratuk jegyzeteinek elkészítésénél a jelen összefoglalónkban rögzített szempontok szerint dolgozzanak.

A Szerkesztőség

A FONS ALAPÍTVÁNY

A napról-napra nehezedő kiadási feltételek (papír- és nyomdaköltség növekedése) és a fokozatosan dráguló postai szolgáltatások arra ösztönözték a *Fons* köré csoportosuló egyetemistákat és friss diplomás történészeket, hogy anyagi lehetőségeikhez mérten támogassák a folyóiratot. Létrehozták a FONS Alapítványt, melynek célja a *Fons* kiadási költségeinek biztos alapokra helyezése, hosszú távon pedig a lappal azonos célokat valló *Fons Könyvek* megjelentetéséhez szükséges pénzösszeg biztosítása. Az Alapítvány 90 000 forint kezdőtőkével jött létre, az ügyeket intéző Kuratórium elnökévé Pálffy Gézát, titkárává Petrik Ivánt választották az alapítók. Az Alapítvány nyitott, azt minden természetes és jogi személy támogathatja.

A *Fons* eddig megjelent füzeteit több alapítvány és egyesület (különösen a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkolégiuma, illetve a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány, az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzatának Közművelődési Kuratóriuma és a Magyar Levéltáros Egyesület) nagylelkű támogatásának köszönhetően ingyenesen juttatuk el a címzettekhez. Az Alapítványnak és a Szerkesztőségnek továbbra is célja, hogy amíg lehetőség van rá, ezt a gyakorlatot fenntartsa.

Ahhoz azonban, hogy a *Fons* hosszú távon meggyökerezhessen a történettudományi szakfolyóiratok sorában, és hogy ne a pénzforrások hiánya vezessen esetleges szüneteltetéséhez vagy megszűnéséhez, az eddigi — sokszor bizonytalan esélyű — pályázati támogatás-igénylések mellett szívesen veszünk mindenfajta más segítséget.

A Fons Alapítvány (számlaszám: MNB 218–98055 508–044077–0) és azon belül a Fons Szerkesztőség (számlaszám: MNB 218–98055 508–44080–4) várja mindazon intézmények és magánszemélyek anyagi támogatását, akik a kiadványt megismerve célkitűzéseit hasznosnak, tartalmát színvonalasnak tartják, és a folyóirat további megjelenését hozzájárulásukkal segíteni tudják.

Tartalom

A történelem segédtudományai

Thoroczkay Gábor:

Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993) 117

Forrásközlés

Molnár Antal:

Pietro Massarecchi antivari érsek és szendrői apostoli adminisztrátor
egyházlátogatási jelentése a hódolt Dél-Magyarországról (1633) 175

Közlemények

Poprády Judit:

A Magyarországi Németek Szövetségének története 221

Műhely

A bibliográfiai hivatkozások elkészítése 259

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani. Mellékeljük egy példányban a kinyomtatott anyagot is, ez segít a szerző formai elképzelésének megvalósításában (mit kíván aláhúzni, táblázatba szerkeszteni stb.)
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggént a dolgozat végéhez csatolva készüljenek (nem a dolgozatba beleszerkesztve, lap aljára vagy az írás végére tördelve!)
3. A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek eredeti előfordulásának kivételével – római számmal tüntessék fel.
4. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük. (egy ív kb. 22 gépelt oldal, oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés).
5. A kézirat lapjainak számozása folyamatosan és arab számokkal történjék.
6. Idegen nyelvű forrásokból az idézeteket magyarra fordítva kérjük, és csak olyan esetekben eredeti nyelven, amikor értelmezésük problematikus lehet.
7. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurzíváljuk, összeállítókét és a címet nem!)
8. Recenzió esetében pontos bibliográfiai adatok szükségesek (szerző, szerkesztő, válogató, kiadó, megjelenés helye, éve, száma, sorozat, terjedelem is), idegen nyelvű kiadvány esetén a cím magyar fordítása is. A recenzió max. 5 kéziratoldal terjedelmű legyen.